Badania archeologiczne w Sukiennicach i na Rynku Głównym w Krakowie

Sukiennice są najstarszą budowlą handlową zlokalizowaną w centralnej części Rynku Głównego (ryc. 1), a jej początki nierozłącznie wiążą się z lokacją Krakowa w 1257 roku. Jednocześnie jest to jedyna budowla świecka, która przetrwała od drugiej połowy XIII lub od XIV wieku do początku XXI stulecia[1]. Z drugiego obiektu – z Ratusza – sięgającego korzeniami również do pierwszych lat po lokacji miasta, zachowała się do dziś tylko wieża pochodząca prawdopodobnie z początku XIV wieku, a także piwnice znajdujące się pierwotnie pod gotyckim Ratuszem.

Dzieje Sukiennic oraz polokacyjnej zabudowy w ich najbliższym otoczeniu

Zdaniem historyków średniowiecza już z dokumentu lokacyjnego jednoznacznie wynika, że książę Bolesław Wstydliwy w 1257 roku zobowiązał się, że własnym sumptem wybuduje „komory, w których sprzedaje się sukno", a także „komory przekupniów, które pospolicie nazywa się *cram*"[2]. Niewątpliwie głównym motywem tej decyzji księcia były planowane dochody miasta oraz odpowiednie zyski z działalności handlowej. W dokumencie lokacyjnym władca zastrzegł dla siebie aż 5/6 przyszłych dochodów, pozostawiając dla wójtów tylko 1/6 zysków. Informacje o istnieniu komór sukiennych, o ich układzie, a także o licznych transakcjach sklepami sukiennymi pojawiały się dość często w księgach miejskich (zachowanych jednak dopiero od roku 1300), natomiast brak jakichkolwiek informacji, które umożliwiłyby jednoznaczne określenie, czy były to wówczas budowle drewniane, czy też obiekty murowane. Przeprowadzone w ostatnich latach badania archeologiczne oraz analizy architektoniczne zdają się prowadzić niektórych badaczy do przyjęcia hipotezy, że najstarsze Sukiennice, wzniesione wkrótce po lokacji, były budowlami drewnianymi i znajdowały się w miejscu obecnej budowli halowej[3].

Na istnienie murowanych Sukiennic już na początku XIV wieku miałyby wskazywać niektóre informacje pochodzące z pierwszych lat tego stulecia[4]. Przemawiać miała za tym wzmianka z 1316 roku mówiąca o istnieniu dwóch rzędów komór handlowych oraz o znajdującym się między nimi przejściu krzyżowym, a więc wskazująca na obecność budowli, której rozplanowanie nawiązywało do późniejszych Sukiennic gotyckich. Za istnieniem zabudowań Sukiennic mówiły też wzmianki z 1342 roku o nadaniu przez króla Kazimierza Wielkiego prawa składu na sukno dla kupców krakowskich, a także o zrzeczeniu się przez władcę w 1358 roku własności oraz czynszu z części sklepów na rzecz miasta. Z kolei w 1368 roku odnotowany został zapis sugerujący budowę lub remont bliżej nieokreślonego sklepu w tej budowli. Wielokrotnie powtarzające się w księgach miejskich informacje o kramach i komorach, o ich właścicielach i nowych nabywcach świadczą przede wszystkim o ciągłości prowadzonej działalności handlowej, ale też o bardzo dużej stabilizacji znajdujących się tu zabudowań oraz obiektów handlowych od czasu lokacji miasta (lub od drugiej połowy XIII wieku) aż do drugiej połowy XIV stulecia.

Całkowita przebudowa dotychczas istniejących drewnianych lub murowanych Sukiennic mogła – zdaniem Aldony Sudackiej – nastąpić dopiero w latach 1376–1390. Co prawda z tego okresu brak zapisów w księgach miejskich, ale w księgach wydatków z lat 90. XIV wieku pojawiły się zapisy wskazujące już na prace wykończeniowe w budow-

[1] Komorowski W.: *Krakowski ratusz w średniowieczu i domniemany Dwór Artusa w Krakowie*. „Rocznik Krakowski" 1998, t. 64, s. 7–32; idem: *Ratusze krakowskie*. Krakowska Teka Konserwatorska. T. 6. Kraków 2006, s. 21–81; idem: Rozwój urbanistyczno-architektoniczny Krakowa intra muros w średniowieczu (od połowy XIV wieku). W: *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*. Red. J. Wyrozumski. Biblioteka Krakowska nr 150. Kraków 2007, s. 157–185; Komorowski W., Follprecht K.: Rozwój urbanistyczno-architektoniczny Krakowa intra muros w czasach nowożytnych. W: *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*. Red. J. Wyrozumski. Biblioteka Krakowska nr 150. Kraków 2007, s. 191–292; Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny w Krakowie*. Red. nauk. O. Czerner. Wrocław 2008, s. 16–20, 26, 229–242; eidem: *Wieża Ratuszowa w wiekach XIX i XX*. Krakowska Teka Konserwatorska. T. 6. Kraków 2006, s. 83–99.

[2] Zob.: Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 19, 235.

[3] *Ibidem*, s. 21, 22.

[4] *Ibidem*, s. 23, 24.

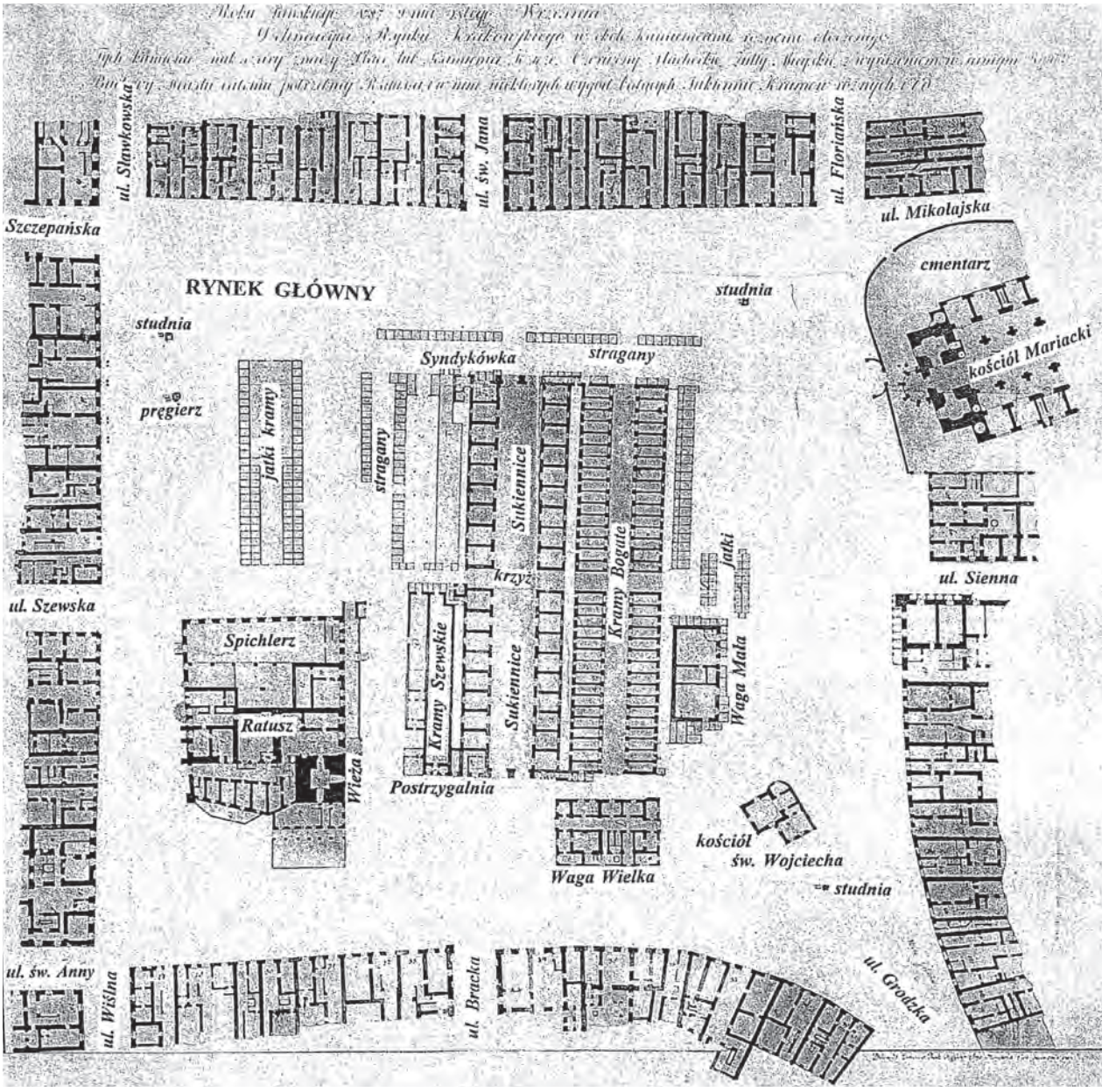
Ryc. 1. Sukiennice – budowla o średniowiecznym rodowodzie zachowana na Rynku Głównym w Krakowie. Widok od północnego-zachodu; fot. E. Zaitz, 2005 r.

li określanej wówczas jako jeden obiekt handlowy (*tectum pannithece*)[5]. Przypuszczalnie w 1390 roku naprawiano dach nad budynkiem i kładziono nowe (?) bruki w samej budowli (zapewne wewnątrz hali). W tym czasie wykonano też bliżej nieokreślone schody prowadzące do sklepów sukiennych, ułożono kolejne bruki, posadzki lub podłogi (w hali lub w poszczególnych kramach), wzniesiono ceglany mur i sklepienie miejskiego sklepu sukiennego oraz ufundowano żelazne drzwi do pomieszczeń Postrzygalni. Informacje o takich wydatkach pojawiały się kilkakrotnie do 1402 roku. Aldona Sudacka uważa, że na przełomie XIV i XV wieku Sukiennice stały się już „w pełni ukształtowaną budowlą bazylikową" z dwiema postrzygalniami umiejscowionymi w komorach na północnym i południowym krańcu obu budynków zachodnich[6].

W XV stuleciu nie odnotowano w Sukiennicach ani poważniejszych prac budowlanych, ani też powiązanych z nimi wydatków z kasy miejskiej. W 1437 roku źródła historyczne zanotowały obecność folusza, który był zlokalizowany w północno-wschodnim narożniku budowli, naprzeciw Postrzygalni. Dopiero pożar w 1555 roku, który rozprzestrzenił się w Sukiennicach od jatek szewskich i garbarskich, spowodował poważne uszkodzenia budowli. W konsekwencji doprowadziły one do kolejnej przebudowy gmachu[7], określanej często renesansową. Rozpoczęto ją już w 1556 roku i kontynuowano do 1559 roku. Wykonano wówczas sklepienie nad halą, zbudowano drugą kondygnację budowli, w której umieszczony został miejski Smatruz, zaś mury zewnętrzne obiektu zwieńczono attyką z kamiennymi maszkaronami oraz z motywem złożonym z szyszek i kul. W 1558 roku zbudowano przy elewacjach szczytowych schody na piętro i do loggii, które posadowiono na potężnych filarach umiejscowionych po bokach gotyckich wejść arkadowych do budowli. Roboty te zakończono w 1562 roku „pomalowaniem" Sukiennic z zewnątrz i od wnętrza. Prawdopodobnie we wnękach fryzu arkadowego attyki umieszczono wtedy malowidła przedstawiające królów.

W 1589 roku miał miejsce kolejny pożar drewnianych jatek szewskich na Rynku, który objął także sąsiednią kamieniczkę Postrzygalni znajdującą się przy południowo-zachodnim narożniku Sukiennic (por. ryc. 2). Odbudowano ją dopiero w latach 1598–1599, natomiast w okresie między 1595 a 1598 rokiem wzniesiono murowane Kramy Szewskie, które usytuowano przy uliczce biegnącej wzdłuż zachodniej ściany Sukiennic, między nimi a Ratuszem. W latach 1599–1611 oraz w 1641 roku częściowo przebudowano krzyż Sukiennic. Od strony zachodniej zamknęła go wówczas niewielka, dwupiętrowa kamieniczka z wieżyczką schodową, określana później Langierówką. W sąsiedztwie północnej części Sukiennic w miejscu dotychczasowych ław chlebowych pojawiły się drewniane jatki (kramy) piekarskie i garncarskie oraz inne kramy związane z funkcjonowaniem w północno-zachodniej części Rynku targu żywnościowego (spożywczego).

[5] *Ibidem*, s. 236, 237.
[6] *Ibidem*, s. 237.
[7] *Ibidem*, s. 64–70.

Ryc. 2. Średniowieczna i nowożytna zabudowa Rynku Głównego na planie wykonanym przez D. Pucka w 1787 r.; oprac. E. Zaitz

Kolejne lata (i stulecia) to stopniowa degradacja Sukiennic, a także innych budowli handlowych położonych na Rynku. Dotyczy to także Kramów Bogatych, które niemal przez cały okres istnienia pozostały w pierwotnej formie architektonicznej, natomiast poszczególne kramy handlowe właściciele remontowali na bieżąco. Piwnice pod poszczególnymi kramami były pierwotnie pozbawione sklepień. Nakrywały je zapewne drewniane stropy, w których znajdowały się włazy umożliwiające zejście do piwnic po drewnianych schodach lub po drabinie. Dopiero bieżące potrzeby gospodarcze oraz zasobność właścicieli powodowały, że podziemia niektórych kramów zostały nakryte ceglanymi sklepieniami, a nowe wejścia do tych piwnic wykonano od strony zewnętrznej (bezpośrednio na nawierzchni placu) za pośrednictwem wąskiej „szyi piwnicznej”[8]. Gwałtowne pogorszenie stanu budowli rynkowych nastąpiło po okupacji szwedzkiej w latach 1655–1657 i 1702–1709, a szczególnie po zapłaceniu przez miasto, mieszczan i kupców ogromnych kontrybucji wojennych. Zubożenie ludności miało bezpośredni wpływ także na upadek krakowskiego handlu i rzemiosła. Niekorzystne oddziaływanie na zabudowę miała

[8] *Ibidem*, s. 92. Autorzy podają informację o przebudowie w 1608 r. kramu należącego do Anny Temberkowej. Podobne informacje świadczące o pierwotnym braku sklepień nad piwnicami oraz o wtórnym, znacznie późniejszym nakrywaniu piwnic sklepieniami i przebijaniu otworów wejściowych do podziemi od strony zewnętrznej budowli dostarczyły także badania archeologiczne w 2003 r. Zob.: Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych prowadzonych na Rynku Głównym w Krakowie w 2003 roku. W: *VI Konferencja Naukowo-Techniczna „Inżynieryjne problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych REW–INŻ. 2004”. Kraków, 24–26 listopada 2004 r. Materiały konferencyjne.* T. 1. Kraków 2004, s. 263–296.

też obecność obcych wojsk podczas wojny w latach 1756–1763, w trakcie konfederacji barskiej w latach 1768–1772 oraz po trzecim rozbiorze Polski w 1795 roku. W Sukiennicach w 1700 roku przeprowadzono niewielki remont, który objął tylko górne partie obiektu, a dopiero w 1789 roku miasto przeprowadziło doraźne prace remontowe budowli w związku z przygotowaniami do balu wydanego przez władze miasta na cześć króla Stanisława Augusta. Podobne imprezy organizowano tu jeszcze kilkakrotnie w XIX i nawet w XX stuleciu[9], natomiast wielokrotnie projektowana przebudowa gmachu doszła do skutku dopiero w 1875 roku. Powierzono ją wówczas Tomaszowi Prylińskiemu, który realizował prace modernizacyjne do 1879 roku pod kierunkiem Władysława Łuszczkiewicza i przy współudziale Jana Matejki.

Do gotyckiej budowli dostawiono wówczas podcienia oparte na neogotyckiej kolumnadzie, nad obu wejściami do krzyża zbudowano ryzality, wykonano nowe przejścia poprzeczne w północnej i południowej partii budowli, odnowiono renesansowe maszkarony, wymieniono kamienne wazony na nowe i uzupełniono wystrój neogotyckimi detalami architektonicznymi. W 1880 roku wokół budowli wykonano nowe bruki z kostki porfirowej i granitowej (tzw. pieńki krakowskie) oraz z łamanych kamieni wapiennych (tzw. kocie łby), natomiast główne trakty piesze przebiegające przez halę Sukiennic pokryto wówczas bardzo atrakcyjnym asfaltem[10]. Niezwykle istotne zmiany nastąpiły także w podziemnej części gmachu. Pod nowymi podcieniami znajdującymi się po obu stronach gotyckiej budowli wykopane zostały podziemne korytarze, zaś w ścianach zewnętrznych pomieszczeń piwnicznych, zlokalizowanych pod poszczególnymi gotyckimi kramami, wykonano otwory komunikacyjne i połączono je z korytarzami. Nowe podziemne korytarze powstały w miejscu dawnych uliczek znajdujących się między Sukiennicami a Kramami Bogatymi po stronie wschodniej, a także między nimi a Kramami Szewskimi oraz innymi drewnianymi jatkami po stronie zachodniej. W ten sposób zlikwidowano wówczas wszystkie poziomy użytkowe tych uliczek, nawarstwienia kulturowe znajdujące się bezpośrednio przy zewnętrznych fundamentach i murach gotyckich Sukiennic oraz Kramów Bogatych i Kramów Szewskich, a także pozostałości najstarszych budowli drewnianych oraz relikty wczesnogotyckich zabudowań murowanych istniejących po obu stronach późniejszej budowli halowej.

W czasach współczesnych budowla była kilkakrotnie remontowana. Najpierw w latach 1955–1959 doprowadzono do podziemi budynku instalację centralnego ogrzewania, później wymieniono i przebudowano wewnętrzne instalacje energetyczne, zaś w latach 1975–1979 przeprowadzono kompleksowy remont naziemnej części budynku. Został on połączony z badaniami archeologicznymi i architektonicznymi, które były prowadzone przez Dział Krakowa Przedlokacyjnego Muzeum Archeologicznego w Krakowie oraz Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską i Pracownię Badań Architektonicznych krakowskiego Oddziału Pracowni Konserwacji Zabytków (PKZ). Niestety nie udało się wówczas uporządkować podziemnej części budowli, która do początku XXI stulecia pełniła rolę bardzo zaniedbanego zaplecza magazynowego dla obiektów handlowych (cukierni, kawiarni i restauracji) działających na parterze, a także dla krakowskich kwiaciarek. Zadanie przekształcenia podziemnej części Sukiennic w ogólnodostępny obiekt o charakterze muzealnym zostało podjęte dopiero w pierwszych latach obecnego stulecia i połączone z kompleksowym remontem pomieszczeń Galerii Malarstwa Muzeum Narodowego na pierwszym piętrze oraz z powtórnym remontem hali i kramów kupieckich na parterze, a także z ponowną wymianą nawierzchni wewnątrz budowli. Obecne prace budowlane i konserwatorskie w Sukiennicach zostały poprzedzone badaniami architektonicznymi murów, a także przebudową instalacji kanalizacyjnych, wodociągowych, energetycznych i teletechnicznych. Realizowano ją w kilku etapach od 1996 roku, podczas przebudowy nawierzchni wokół Rynku oraz po zachodniej stronie Sukiennic w 2002 i 2004 roku, a także w ramach przebudowy placu po stronie wschodniej Sukiennic[11]. Powyższym pracom towarzyszyły nadzory i badania archeologiczne o charakterze ratowniczym (lata 1996–2004) oraz planowe badania wykopaliskowe (lata 2005–2010).

W najbliższym sąsiedztwie Sukiennic zbudowanych (lub całkowicie przebudowanych!?) w czasach Kazimierza Wielkiego znajdowały się inne budowle pochodzące z późnego średniowiecza, które były powiązane z funkcjonowaniem krakowskiego targu i handlu (zob. ryc. 2). Najważniejszą spośród nich były wspomniane wcześniej Kramy Bogate usytuowane bezpośrednio przy wschodniej ścianie Sukiennic, w sąsiedztwie wąskiej uliczki o charakterze lokalnym[12]. Tworzyły je cztery niemal identyczne budynki wzniesione prawdopodobnie w drugiej połowie XIV stulecia. Taką chronologię potwierdziły badania archeologiczne przeprowadzone w 2003 roku. Prace terenowe jednocześnie wykazały, że budowle te wznoszono z poziomu użytkowego znajdującego się kilkadziesiąt centymetrów poniżej nawierzchni Rynku z początku XXI wieku. Z tego poziomu użytkowego możliwe było też wejście do pomieszczeń handlowych zlokalizowanych na parterze kramów, natomiast zejścia do piwnic zlokalizowanych pod każdym sklepem i odseparowanych od siebie murami działowymi, były umieszczone w każdym z kramów. Wejścia do nich możliwe były tylko po drewnianych schodach lub po drabinie. Po przeciwległej, zachodniej stronie Sukiennic na przełomie XIII i XIV stulecia wzniesione były kramy drew-

[9] Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 239.

[10] *Ibidem*, s. 188.

[11] Kulisy pozamerytorycznych działań „organizacyjnych" władz krakowskich oraz uwarunkowania związane z podjęciem prac archeologicznych na Rynku można znaleźć w relacjach Jacka Rydzewskiego, dyrektora Muzeum Archeologicznego w Krakowie, a także Waldemara Komorowskiego, uczestnika badań prowadzonych przez tzw. ekipę wrocławską. Por.: Rydzewski J.: *Badania wykopaliskowe wschodniej części Rynku Głównego w Krakowie. Dlaczego nie kopiemy?* „Materiały Archeologiczne" 2006, t. 36, s. 279– 281; Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 222–224.

[12] Zob.: Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 263–296.

niane o konstrukcji szkieletowej, które funkcjonowały od ostatnich lat XIII wieku do pierwszej połowy XV stulecia. Odkryto je podczas prac wykopaliskowych w 2004 roku, zaś ich chronologię określono na podstawie badań archeologicznych nawarstwień kulturowych oraz analiz dendrochronologicznych drewna wykorzystanego do budowy podwalin tych obiektów[13]. Przypuszczalnie podobne budowle drewniane znajdowały się wówczas także po południowo-zachodniej stronie Sukiennic. Prawdopodobnie w kramach tych w 1555 roku wybuchł pożar, który później objął także zabudowania Sukiennic. W okresie renesansu zastąpiono je murowanymi Kramami Szewskimi, które posadowiono wówczas na fundamentach kamiennych z charakterystycznymi ceglanymi łękami odciążającymi[14].

Od średniowiecza po południowej i południowowschodniej stronie Sukiennic znajdował się kompleks murowanych zabudowań określanych mianem Wagi Wielkiej (zob. ryc. 2), w których umieszczona była także topnia srebra i złota. Z kolei po wschodniej stronie południowej części Sukiennic usytuowany był okazały gmach Małej Wagi. Powyższe budowle pochodziły z XIV stulecia. Na piętrze Małej Wagi zlokalizowana była hala targowa, w której znajdowały się futra i wyroby futrzarskie. Umieszczony tu był Dom Kuśnierzy określany też Smatruzem Kuśnierskim. Zdaniem historyków powołanie urzędu Wagi miejskiej oraz urzędów powiązanych bezpośrednio z poborem cła oraz z pobieraniem opłat za przywóz wina i piwa (podatek szrotu), a także istnienie postrzygalni sukna gwarantowało miastu odpowiednio wysokie dochody[15]. Z tego powodu przyjmuje się też, że pierwotne budowle Wag miejskich powstały wkrótce po lokacji miasta, najpóźniej w początku XIV wieku. Dotychczasowe badania wykopaliskowe zdają się sugerować, że starszą budowlą był obiekt określany mianem Małej Wagi (Woskowej). Jego potężne mury kamienne o grubości około 140 cm pozwalają budowę Małej Wagi łączyć z horyzontem najstarszych budowli rynkowych posadowionych na bardzo grubych (trzyłokciowych) fundamentach (m.in. Ratusz, Wieża, kabaty) i wiązać z przełomem XIII i XIV stulecia, ewentualnie z początkiem XIV wieku[16]. Po północnej stronie Sukiennic oraz wokół nich, a także w sąsiedztwie Kramów Bogatych funkcjonowały liczne stragany handlowe powiązane z lokalnymi targami istniejącymi na Rynku niemal od lokacji miasta.

Historia badań archeologicznych na Rynku i w Sukiennicach

Po raz pierwszy badania archeologiczne o charakterze ratowniczym w sąsiedztwie Sukiennic przeprowadził Gabriel Leńczyk w okresie międzywojennym[17]. Podczas budowy stacji transformatorowej w 1931 roku przy północno-zachodnim narożniku Sukiennic (zob. ryc. 3; *wykop 1*) odsłonięto gotyckie i renesansowe mury kamieniczki zwanej Syndykówką, a także szereg poziomów użytkowych oraz nawarstwień kulturowych z późnego średniowiecza i z czasów nowożytnych. Przy współpracy z przyrodnikami z ówczesnego Zakładu Botaniki Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie (kierowanego przez Władysława Szafera) przeprowadzono wówczas analizę bardzo bogatych nawarstwień organicznych, zawierających także bardzo liczne szczątki roślinności wodnej. Z ich powodu średniowieczne warstwy organiczne uważane były dotychczas za utwory związane „z założeniem rynku krakowskiego na bagnie". Dzięki analizom przyrodniczym oraz badaniom i obserwacjom archeologicznym Gabriel Leńczyk uznał je za „śmietnisko narosłe z biegiem lat od czasu wytyczenia rynku i zamienienia go na plac targowy"[18].

Pełny przekrój nawarstwień zalegających przed XX wiekiem pod nawierzchnią Rynku Głównego uzyskano dopiero w 1944 roku podczas budowy zbiornika pożarowego w północno-wschodniej części placu, przed kościołem Mariackim. Gabriel Leńczyk zarejestrował tu resztki kilkunastu poziomów użytkowych z okresu pomiędzy XIII a XIX stuleciem oraz pozostałości nekropoli z wczesnego i późnego średniowiecza, którą powiązał z najazdem Tatarów w 1241 roku. Na taką interpretację wskazywał charakterystyczny układ szkieletów sugerujący, że są to groby „pomordowanych ludzi", zmarłych gwałtowną śmiercią[19]. Wyróżnione nawarstwienia i poziomy użytkowe datowane były zarówno ceramiką, jak i dość licznymi numizmatami oraz charakterystycznymi, dobrze datowanymi zabytkami archeologicznymi. Chronologię najstarszej warstwy organicznej określały monety z okresu panowania Wacława II Czeskiego (1300–1305) i Ludwika Węgierskiego (1370–1382), natomiast młodsze poziomy użytkowe datowane były monetami Zygmunta Starego, Zygmunta III Wazy i boratynkami króla Jana Kazimierza oraz Augusta II Sasa i Stanisława Augusta Poniatowskiego[20]. Na piasku

[13] Por.: Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 roku przy przebudowie nawierzchni płyty Rynku Głównego po zachodniej stronie Sukiennic*. „Materiały Archeologiczne" 2006, t. 36, s. 79–142.

[14] Wyniki badań archeologicznych i architektonicznych prowadzonych na Rynku Głównym w Krakowie w 2004 r. W: *VII Konferencja Naukowo-Techniczna „Inżynieryjne problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych REW–INŻ. 2006". Kraków, 31 maja – 2 czerwca 2006 r. Materiały konferencyjne*. T. 2. Kraków 2006, s. 104, 105; Łukacz M.M.: *Badania architektoniczne reliktów murowanej zabudowy pod zachodnią częścią płyty Rynku Głównego w Krakowie*. „Materiały Archeologiczne" 2006, t. 36, s. 145, 158–162, ryc. 16–22.

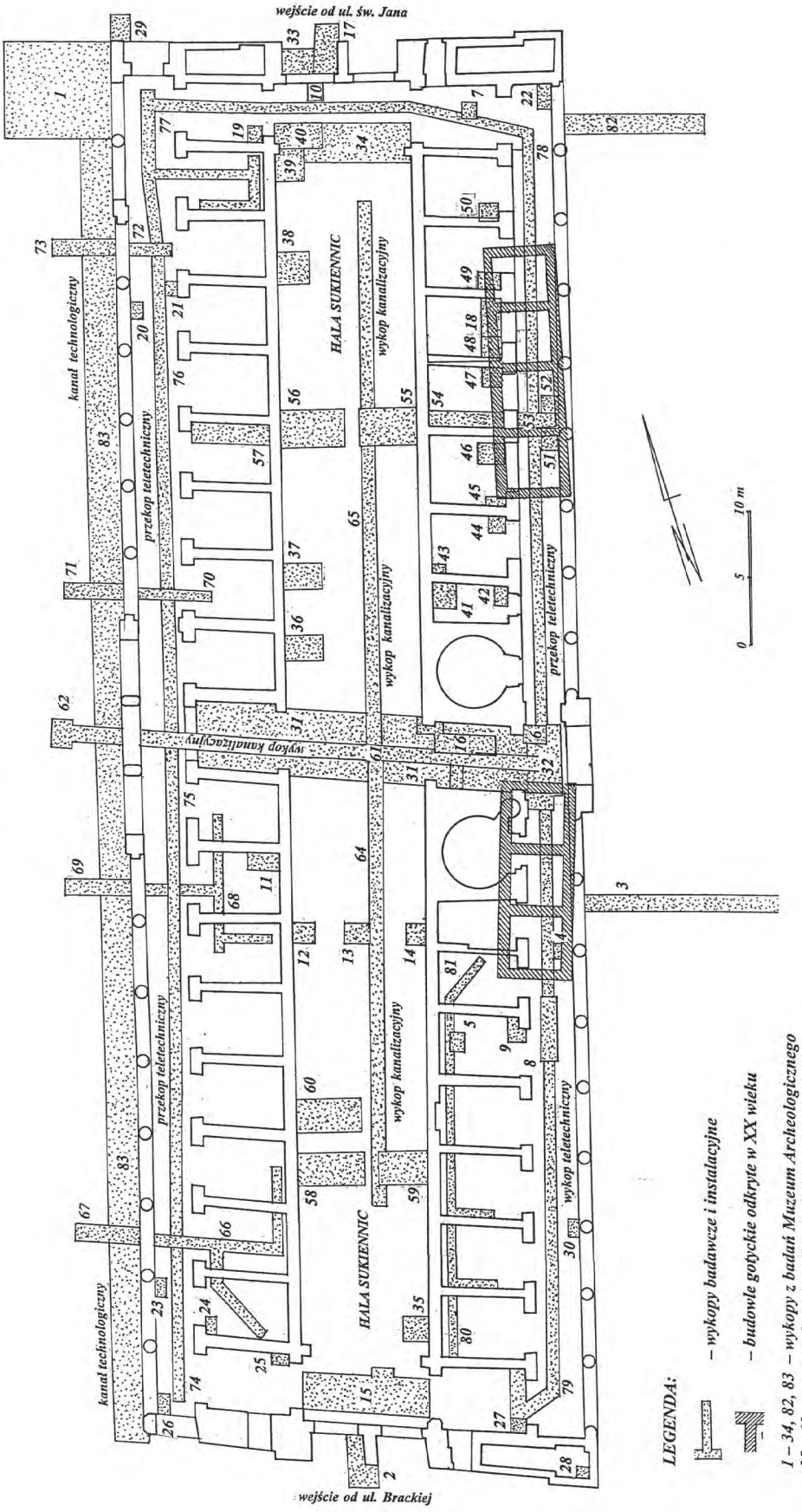
[15] Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 36–39.

[16] Zob.: Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 276–280; Łukacz M., Zaitz E.: *Wyniki badań archeologicznych*…, s. 105; Łukacz M.M.: Badania architektoniczne reliktów…, s. 144, 145, 152–154, ryc. 6–8. Odkryte po południowo-zachodniej stronie Wieży mury gotyckich kabatów i Ratusza miały grubość dochodzącą do 170 cm.

[17] Leńczyk G.: *Pod brukiem Rynku Głównego w Krakowie*. „Biuletyn Krakowski" 1959, t. 1, s. 31–48.

[18] Zob.: *ibidem*, 31, 32.

[19] *Ibidem*, s. 36, 38. O gwałtownej śmierci mówił zarówno szkielet „z rękami skrzyżowanymi pod plecami", jak też groby osób pochowanych na brzuchu i luźne czaszki zalegające na kościach nóg. Potwierdzać to miał także bezładny układ pochówków oraz przykrycie niektórych szkieletów „rumowiskiem spalonych domostw".

Ryc. 3. Lokalizacja wykopów badawczych, budowlanych oraz instalacyjnych w piwnicach i na parterze budowli Sukiennic wraz z lokalizacją najstarszych budowli handlowych odkrytych w latach 1961–1963 oraz w 1975 r. (1–83 – robocza numeracja wykopów); oprac. E. Zaitz

calcowym, zalegającym pod wspomnianą warstwą organiczną, odkryto wówczas podwaliny oraz relikty ścian drewnianych domów, natomiast bezpośrednio na niej zalegał nasyp niwelacyjny uformowany z jasnego piasku, który Gabriel Leńczyk uznał za ślad większych prac budowlanych związanych ze wznoszeniem murowanych Sukiennic za czasów Kazimierza Wielkiego. Ten sam nasyp niwelacyjny odkryto także podczas badań sondażowych prowadzonych w 2003 roku w sąsiedztwie północno-wschodniej partii Sukiennic, a więc na terenie uliczki znajdującej się wewnątrz Kramów Bogatych i po ich wschodniej stronie[21]. Konstrukcjami drewnianymi oraz śladami poziomów użytkowych nasycona była także wspomniana warstwa organiczna. Wyróżniono tu trzy poziomy chodników wykonanych z dębowych okrąglaków i z dranic, a także resztki drewnianego budynku o konstrukcji zrębowej, w którym miała się znajdować stajnia dla koni ze żłobem wydłubanym w pniu dębowym o średnicy około 80 cm.

Od 1952 roku na Rynku Głównym rozpoczęto prace ziemne mające na celu budowę nowej sieci kanalizacyjnej w jego zachodniej części. Podczas badań przeprowadzonych w przekopie instalacyjnym, biegnącym od krzyża Sukiennic w stronę wylotu ulicy Szewskiej, zadokumentowano kilka serii nawarstwień pochodzących z okresu pomiędzy XI a XVIII wiekiem. Wśród nich zarejestrowano klepisko gliniane z wczesnego średniowiecza, grób szkieletowy oraz dwa poziomy bruków kamiennych z późnego średniowiecza, a także relikty murów renesansowego Ratusza (Spichlerza)[22]. Roboty instalacyjne oraz towarzyszące im prace archeologiczne kontynuowano w latach 1955–1957 w kolejnym przekopie biegnącym przez zachodnią część Rynku od wylotu ulicy św. Jana do północnej ściany Sukiennic (wykop ciepłowniczy), a następnie od stacji transformatorowej zbudowanej w 1931 roku wzdłuż zachodniej ściany Sukiennic w stronę wylotu ulicy Brackiej i dalej do skrzyżowania ulicy Wiślnej z ulicą św. Anny (wykop kanalizacyjny). W przekopie tym odsłonięto fundament wschodniej ściany Kramów Szewskich oraz cztery serie nawarstwień kulturowych reprezentujących wszystkie okresy od wczesnego średniowiecza do czasów współczesnych[23]. W obrębie późnośredniowiecznej warstwy organicznej uchwycono pozostałości różnorodnych konstrukcji drewnianych wykonanych z belek i desek (podłoga). Były to resztki drewnianego budynku kramów usytuowanego równolegle do zachodniej ściany Sukiennic. Dokumentowano go na długości około 32,4 m w postaci belki podwalinowej osadzonej na poprzecznych klockach. Kazimierz Radwański obiekt ten datował na początek XIV wieku i łączył z drewnianymi kramami wzmiankowanymi w źródłach pisanych[24]. Obok podwalin znaleziono srebrny grosz praski Jana I Luksemburczyka (1310–1346) oraz różnorodne zabytki ceramiczne i metalowe. Ze schyłkiem średniowiecza oraz z okresem nowożytnym były powiązane poziomy użytkowe o utwardzonej nawierzchni, z których zachowały się podsypki piasku lub nawierzchnie kamienne. Były one datowane monetami cesarza Rudolfa II (z 1588 roku) oraz króla Jana Kazimierza (1648–1668) i Stanisława Augusta Poniatowskiego (z 1787 roku). Po południowo-zachodniej stronie Sukiennic odkryto wówczas i zadokumentowano relikty obiektów związanych prawdopodobnie z hutnictwem i obróbką metali kolorowych. Znajdował się w nich żużel żelazny, przepalona glina, węgiel drzewny oraz ceramika wczesnośredniowieczna datowana na XI–XIII stulecie[25]. Przy południowej pierzei Rynku zarejestrowano wówczas drewniany pomost z okrąglaków oraz resztki drążonych rur wodociągowych łączonych żelaznymi kołnierzami i uszczelnianych smołą i mchem.

Kilka lat później podczas przebudowy nawierzchni Rynku w latach 1961–1963 badania archeologiczne prowadził Kazimierz Radwański wraz z ekipą Muzeum Archeologicznego w Krakowie oraz Wiktor Zin i Władysław Grabski z Katedry Historii Architektury Polski Politechniki Krakowskiej. Do współpracy badawczej zaproszono także krakowskich paleobotaników, antropologów, historyków oraz geologów[26]. Nadzorem badawczym oraz pracami o charakterze ratowniczym objęto wówczas różnorodne wykopy instalacyjne rozrzucone niemal po całej powierzchni dawnego placu targowego, natomiast systematycznymi badaniami wykopaliskowymi i pracami o charakterze sondażowym rozpozna-

[20] *Ibidem*, s. 38–40.

[21] Por.: Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 271–276. Uformowany z piasku calcowego nasyp niwelacyjny zadokumentowano w wykopie 1/03 i 4/03. Miał on miąższość 130–180 cm i zalegał na warstwie kulturowej, z której pozyskano grosz praski Karola I z lat 1348–1378. Z kolei na stropie tego nasypu zachowały się resztki warstwy odpadkowej, w którą wkopana była ceglana podmurówka pieca. „Za piecem" znaleziono 122 monety miedziane z XVII w. oraz całą skarbonkę z sześcioma monetami króla Jana Kazimierza (szelągi koronne z lat 1661–1664). Por. też: Reyman-Walczak B.: *Monety z badań Rynku Głównego w Krakowie w latach 2003 i 2004*. „Materiały Archeologiczne" 2006, t. 36, s. 169–180; Zaitz E.: Skarbonka. Nota kat. V.102. W: *Kraków – europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791. Katalog wystawy.* Red. nauk. G. Lichończak-Nurek. Kraków 2007, s. 335. Wystawa jubileuszowa z okazji 750. rocznicy lokacji Krakowa na prawie magdeburskim, przygotowana przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa we współpracy z Archiwum Państwowym w Krakowie oraz Towarzystwem Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Pałac Krzysztofory, 5 czerwca – 19 listopada 2007 r.

[22] Żaki A.: *Wstępne badania archeologiczne na terenie Krakowa w latach 1950–1955 (seria 1–2)*. „Sprawozdania Archeologiczne" 1957, t. 3, s. 154–156.

[23] Zob.: Radwański K.: *Prace ratownicze prowadzone przez Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Krakowie w latach 1955–1958*. „Biuletyn Krakowski" 1959, t. 1, s. 49–57.

[24] Zob.: Radwański K.: *Prace ratownicze*…, s. 51, 52. Obiekt ten odkryto ponownie podczas badań ratowniczych prowadzonych przy przebudowie nawierzchni Rynku po zachodniej stronie Sukiennic w 2004 r.; por. też: Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań archeologicznych*…, s. 88–91, ryc. 2, 50–56; Leńczyk G.: *Pod brukiem*…, s. 31–48; Dębowski T.: *Badania archeologiczne Sukiennic krakowskich*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 1981, t. 29, nr 4, s. 431–458.

[25] Zob.: Radwański K.: *Prace ratownicze*…., s. 54; idem: *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*. Kraków 1975, s. 150–220.

[26] Por.: Radwański K.: *Prace badawcze prowadzone w 1962 roku na terenie Krakowa*. „Materiały Archeologiczne" 1964, t. 5, s. 229.

no mury Sukiennic (por. ryc. 3; *wykopy 2–14*) i kościoła św. Wojciecha, a także rejony zlikwidowanych w XIX stuleciu zabudowań Ratusza, Kramów Bogatych, Wielkiej Wagi i Małej Wagi oraz średniowiecznych i renesansowych kramów drewnianych[27]. W trakcie tych prac natrafiono na bogatą warstwę kulturową, różnorodne jamy odpadkowe, paleniska oraz pozostałości drewnianej zabudowy (m.in. chaty o konstrukcji zrębowej) z wczesnego średniowiecza, a także na relikty pieców hutniczych powiązanych z obróbką metali kolorowych i na pozostałości cmentarza przykościelnego związanego z romańską świątynią św. Wojciecha. Nawarstwienia te oraz powiązane z nimi obiekty archeologiczne zawierały najczęściej duże ilości ceramiki charakterystycznej dla okresu pomiędzy X a XIII wiekiem, a także pojedyncze srebrne denary krzyżowe i żelazne ostrogi z XI wieku, brązowe i ołowiane odważniki kupieckie oraz żużel żelazny i tygielki odlewnicze z gliny, polepę i węgiel drzewny[28]. Zabytki o charakterze „przemysłowym" odkrywane były głównie w południowo-zachodniej części Rynku, po południowej stronie zabudowań Ratusza, Kramów Szewskich i Sukiennic.

Wśród nawarstwień związanych z okresem późnego średniowiecza dominowały warstwy odpadkowe o dość znacznej miąższości, które były nasycone ogromną ilością różnorodnych szczątków organicznych. W ich obrębie wyróżniono także bruki kamienne, ślady poziomów budowlanych, pozostałości podłóg drewnianych i klepisk z gliny, resztki zabudowań drewnianych oraz różnorodne obiekty ziemne, a także drewniane urządzenia wodociągowe i kanalizacyjne. Powiązane były z nimi także drewniane zbiorniki na wodę, osadniki w kształcie beczek, wydrążone rury i koryta z belek oraz mostki i chodniki drewniane z dranic i okrąglaków, a także ślady drewnianych kramów i straganów związanych z funkcjonowaniem placu handlowego w późnym średniowieczu[29]. W nawarstwieniach tych znaleziono monety srebrne pochodzące z XIII stulecia (brakteat guziczkowy) oraz z XV (moneta Władysława Jagiełły) i początku XVI wieku (cztery półgrosze Aleksandra Jagiellończyka z lat 1501–1506), jak również ceramikę i przedmioty gliniane, odważniki z brązu i ołowiu, plomby ołowiane, różnorodne przedmioty metalowe (głównie gwoździe żelazne), zabytki kościane (m.in. kości do gry), paciorki i naczynia szklane, resztki trzewików i innych przedmiotów skórzanych oraz różnorodne przedmioty drewniane[30]. W północno-wschodnim narożniku Rynku, około 25 m na zachód od kościoła Mariackiego, ponownie natrafiono wówczas na kilka późnośredniowiecznych grobów, które prawdopodobnie były powiązane z egzekucjami skazańców wykonywanymi w tej części placu rynkowego. Wskazywały na to szkielety z odciętymi głowami, które w grobach umieszczono między nogami zmarłych, szkielety z rękami pozbawionymi kości dłoni (odcięte dłonie), szkielety z żebrami połamanymi prawdopodobnie jeszcze za życia ofiary, a także pochówki, w których zachowały się żelazne kajdany założone na nogach zmarłego oraz szkielety z czytelnymi resztkami powrozów (sznurów) znajdujących się na kościach szyi zmarłego[31].

W tym miejscu należy przypomnieć, że po raz pierwszy na średniowieczne pochówki natrafiono na Rynku Głównym podczas odkopywania fundamentów i osuszania romańskich murów kościoła św. Wojciecha w 1934 roku[32]. Wykonane wtedy przez Rudolfa Jamkę archeologiczne badania ratownicze pozwoliły ustalić, że wokół świątyni znajdowała się wielowarstwowa nekropola, która prawdopodobnie zniszczyła starszą osadę powiązaną z wczesnym średniowieczem. Jego zdaniem groby pojawiały się w pięciu poziomach i były powiązane z tzw. warstwą grobową, zalegającą na głębokości 220–330 cm poniżej nawierzchni placu z okresu międzywojennego. Najpełniej cmentarz przykościelny oraz romańską świątynię św. Wojciecha, a także nawarstwienia znajdujące się w jej wnętrzu oraz w najbliższym otoczeniu budowli rozpoznano podczas systematycznych badań archeologicznych i architektonicznych wykonanych w latach 1961–1963, które prowadzili Kazimierz Radwański oraz Wiktor Zin[33]. Wyróżniono wówczas resztki konstrukcji drewnianych związanych z dwiema fazami funkcjonowania drewnianej budowli sakralnej z XI wieku, mury kolejnych dwu faz budowli romańskiej z XII stulecia, relikty powiązanych z nimi poziomów użytkowych, a także liczne groby szkieletowe pochodzące z okresu pomiędzy początkiem XI a końcem XIV stulecia. Tylko niewielka część z nich była wyposażona w srebrne i miedziane kabłączki skroniowe oraz pierścionki, w szklane paciorki i pierścionki, a także żelazne noże i sprzączki. Późniejsze badania antropologiczne kości ludzkich pozyskanych z najbliższego sąsiedztwa kościoła wskazywały, że nekropola ta była bardzo intensywnie wykorzystywana. Przez okres około 350 lat bezpośrednio przy jej murach pochowano ponad 500 osób[34].

[27] Por.: Lenkiewicz T.: *Badania archeologiczne prowadzone na Rynku Głównym w Krakowie w latach 1961–1963*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 1964, t. 12, nr 1, s. 159, 160, ryc. 1.

[28] *Ibidem*, s. 160, 161; Radwański K.: *Kraków przedlokacyjny*…, s. 162–169.

[29] Por.: Radwański K.: *Sprawozdanie z prac badawczych prowadzonych w 1961 r. na terenie Krakowa*. „Materiały Archeologiczne" 1963, t. 4, s. 365, 366; idem: *Prace badawcze prowadzone w 1962 roku*…, s. 229–233; idem: *Sprawozdanie z badań nad przedlokacyjnym Krakowem w 1963 r.* „Materiały Archeologiczne" 1965, t. 6, s. 212; por.: Lenkiewicz T.: *Badania archeologiczne*…, s. 160–167.

[30] M.in. na podstawie materiałów zabytkowych pozyskanych z badań archeologicznych na Rynku Głównym przeprowadzono później klasyfikację ceramiki gotyckiej. Zob.: Wałowy A.: *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie w świetle źródeł archeologicznych*. „Materiały Archeologiczne" 1979, t. 19, s. 18–33.

[31] Por.: Radwański K.: *Prace badawcze prowadzone w 1962 roku*…, s. 233.

[32] Jamka R.: *Wyniki badań wykopaliskowych przy romańskim kościele św. Wojciecha w Krakowie w 1934 roku*. „Materiały Archeologiczne" 1964, t. 5, s. 211–223.

[33] Zob.: Radwański K.: *Budowle drewniane odkryte pod poziomami kościoła św. Wojciecha w Krakowie*. „Materiały Archeologiczne" 1971, t. 11, s. 7–21; Zin W., Grabski W.: *Wczesnośredniowieczne budowle Krakowa w świetle ostatnich badań*. „Rocznik Krakowski" 1966, t. 38, s. 33–73; Radwański K.: *Kraków przedlokacyjny*…, s. 169–183; Lenkiewicz T.: *Badania archeologiczne*…, s. 166, 167.

[34] Por.: Wróbel J.: *Analiza antropologiczna szczątków kostnych z cmentarzyska przy kościele św. Wojciecha w Krakowie (XI–XIII–XV? w.)*. „Materiały Archeologiczne" 2001, t. 32, s. 221–227.

Pojedyncze pochówki lub niewielkie skupiska średniowiecznych grobów odkryto wówczas także po zachodniej stronie Wielkiej Wagi (między Sukiennicami a ulicą Bracką) oraz pomiędzy Sukiennicami a wylotem ulicy Szewskiej.

Podczas badań prowadzonych na Rynku w latach 60. zlokalizowano 14 różnej wielkości sond i wykopów badawczych we wnętrzu Sukiennic, w ich piwnicach oraz bezpośrednio przy zewnętrznych murach budowli (por. ryc. 3; *wykopy 2–15*). Odkryto w nich bardzo bogate nawarstwienia kulturowe z wczesnego i późnego średniowiecza oraz relikty murów gotyckich Kramów Bogatych, a także fundamenty budowli halowej Sukiennic wzniesionej w czasach Kazimierza Wielkiego. W wykopach tych po raz pierwszy odkryto i zidentyfikowano także relikty dwu najstarszych murowanych budowli handlowych na Rynku. Pojawiły się one w wykopach usytuowanych pod wschodnim skrzydłem południowej partii Sukiennic oraz w wąskim przekopie badawczym przecinającym w poprzek zabudowania południowego skrzydła Kramów Bogatych (zob. ryc. 3). Podczas badań architektonicznych prowadzonych wówczas przez Wiktora Zina i Władysława Grabskiego z Politechniki Krakowskiej oraz w trakcie systematycznych badań archeologicznych wykonanych po wschodniej stronie Sukiennic przez zespół Muzeum Archeologicznego kierowany przez Kazimierza Radwańskiego i Alinę Wałowy[35], zidentyfikowano kamienne fundamenty oraz relikty naziemnych partii murów dwóch równoległych budowli, zlokalizowanych po południowej stronie krzyża Sukiennic i na południe od pierwotnego przejścia prowadzącego w poprzek Kramów Bogatych. Obie domniemane budowle handlowe oddzielała wąska uliczka handlowa (o szerokości do 6 m), zaś w każdym z budynków znajdowało się po sześć murowanych kramów o stosunkowo niewielkich wymiarach (około 400 x 440 cm)[36]. Zdaniem badaczy obiekty te prawdopodobnie istniały tylko przez okres jednego stulecia (!?), zaś ich likwidacja nastąpiła bezpośrednio przed budową gotyckich Sukiennic w latach 1376–1390 oraz przed wzniesieniem Kramów Bogatych.

Datowanie odkrytych wówczas budowli kamiennych nadal nie jest pewne i opiera się głównie na interpretacji źródeł pisanych dotyczących Sukiennic oraz na wzajemnych relacjach stratygraficznych między nimi. Warto w tym miejscu przypomnieć i podkreślić, że według ustaleń historyków pierwsza budowla halowa, którą można bez większych zastrzeżeń łączyć z Sukiennicami, powstała dopiero pomiędzy 1376 a 1390 rokiem[37]. Zapewne w tym okresie centralna część Rynku została uporządkowana, co niewątpliwie wiązało się także z rozbiórką starszych – murowanych i drewnianych – budowli handlowych, istniejących prawdopodobnie na Rynku od lokacji miasta. W tym samym czasie, a więc w drugiej połowie XIV lub na początku XV stulecia, zbudowano też sąsiednie Kramy Bogate, o których pierwsze wzmianki źródłowe pojawiły się dopiero na początku XV wieku[38]. Przypuszczalnie z tym samym okresem należy wiązać także uporządkowanie wschodniej części Rynku, włącznie z likwidacją najstarszych drewnianych i murowanych budowli istniejących w miejscu Kramów Bogatych oraz pod wschodnią częścią Sukiennic. Przypuszczalnie z obiektów zbudowanych we wschodniej części Rynku w pierwszych dekadach po lokacji miasta zachowała się tylko Mała Waga, najstarszy budynek Wielkiej Wagi oraz romański kościół św. Wojciecha otoczony niewielką nekropolą przykościelną. Wykonane w sąsiedztwie nowo wzniesionych zabudowań prace niwelacyjne spowodowały podniesienie poziomu użytkowego nawet o około 180 cm[39]. Nowe nasypy doprowadziły zapewne do zatarcia pierwotnego rozplanowania Rynku i układu zabudowy z okresu lokacji.

Ostatnim akordem przebudowy nawierzchni Rynku w latach 60. XX wieku był remont Wieży Ratuszowej oraz odgruzowanie części piwnic znajdujących się pod gotycką częścią budowli. Prace te prowadzono w okresie od 1963 do 1967 roku pod kierownictwem Wiktora Zina i Władysława Grabskiego, przy współudziale Karola Estreichera i Józefa Lepiarczyka[40]. Głównym celem wykonanych wtedy prac konserwatorskich była odbudowa piwnic (na potrzeby kawiarni i teatru) znajdujących się pod najstarszą częścią Ratusza, a także pod dawnymi kabatami i pod podwórkiem więziennym. Odbudowane podziemia połączono wówczas wąskim korytarzem podziemnym z piwnicami zlokalizowanymi pod południowo-zachodnią częścią Sukiennic. Wykop budowlany pod ten obiekt przecinał nawarstwienia uformowane przy wschodniej ścianie gotyckiego Ratusza, w obrębie Kramów Szewskich, przy fundamencie Sukiennic oraz na terenie placu pomiędzy tymi budowlami. Niestety, wszelkie prace ziemne przy odbudowie tego obiektu były prowadzone bez badań ratowniczych, a nawet bez jakichkolwiek nadzorów archeologicznych. Z tego względu dziś nie jesteśmy w stanie powiedzieć czegokolwiek na temat poziomów użytkowych i nawarstwień znajdujących się wewnątrz gotyckich piwnic Ratusza oraz na parterze najważniejszej budowli rynkowej i siedziby władz miejskich. Świadectwem potencjalnych znalezisk archeologicznych jest skarb złożony z 17 monet srebrnych, który ukryto w murach Ratusza po 1534 roku. Odkryli go w murze Wieży (?) pracownicy ekipy budowlanej w 1963 roku i przekazali Wiktorowi Zinowi[41]. Dopiero w latach 90. XX wieku skarb został przekazany do zbiorów Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

[35] Por.: Lenkiewicz T.: *Badania archeologiczne*…, s. 159–167.

[36] Radwański K.: *Prace badawcze prowadzone w 1962 roku*…, s. 231, 232; Zin W., Grabski W.: *Niektóre problemy stratygraficzne Rynku krakowskiego*. Sprawozdania z posiedzeń Komisji PAN, styczeń – czerwiec 1966. Kraków 1967, s. 357; Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 20, 21. Roboczo mury odkrytych wówczas budowli handlowych datowano na drugą połowę XIII w. i wiązano bezpośrednio z pracami wykonanymi wkrótce po lokacji miasta w 1257 r.

[37] Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 236.

[38] *Ibidem*, s. 23–26.

[39] Zob. też przyp. 21. Badania sondażowe wykazały, że wspomniane nasypy niwelacyjne poprzedziły wykonanie poziomów użytkowych związanych z budową oraz z funkcjonowaniem Kramów Bogatych i zapewne Sukiennic; por.: Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 263–296.

[40] Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 217–219.

[41] Por.: Reyman-Walczak B.: *Skarb monet z Wieży Ratuszowej*. „Notae Numismaticae" 1997, t. 2, s. 196–206.

Na drugi zespół najstarszych murowanych budowli handlowych, które identyfikowane są niekiedy z polokacyjnymi Sukiennicami, natrafiono w połowie lat 70. minionego stulecia w trakcie badań archeologicznych i prac architektonicznych wykonanych w hali oraz w podziemiach Sukiennic przez Teofila Dębowskiego, Mariana Myszkę, Marię Bicz-Suknarowską i Andrzeja B. Krupińskiego[42]. Chronologia tych budowli nie została wówczas jednoznacznie określona. Zazwyczaj wiąże się je ze schyłkiem XIII lub z początkiem XIV stulecia. Podczas ówczesnych prac archeologicznych prowadzonych w hali Sukiennic, ale także w trakcie badań wykopaliskowych wykonywanych w latach 2006–2007 w krzyżu tej budowli, uchwycono resztki drewnianych podłóg, które prawdopodobnie są śladem zabudowań drewnianych istniejących w miejscu Sukiennic od połowy XIII stulecia. Budowle te można identyfikować z „komorami, w których sprzedaje się sukno" wzmiankowanych – jak podkreśla Aldona Sudacka – już w przywileju lokacyjnym z 1257 roku[43]. Równocześnie z pracami badawczymi prowadzonymi przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską i Pracownię Badań Architektonicznych z krakowskich PKZ archeologiczne prace wykopaliskowe w hali Sukiennic oraz w podziemiach budynku prowadziła też wówczas ekipa Muzeum Archeologicznego w Krakowie pod kierunkiem Kazimierza Radwańskiego i Jacka Reyniaka[44], a także przez zespół geofizyków z Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie kierowany przez Jacka Przeniosło[45].

Głównym celem badań archeologicznych realizowanych przez Muzeum (por. ryc. 3; *wykopy 16–18*) oraz przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską PKZ (ryc. 3; *wykopy 35–60*) było zarówno rozpoznanie murów budowli halowej, jak też uchwycenie poziomów użytkowych w hali i w piwnicach obiektu oraz znajdujących się tam nawarstwień kulturowych z wczesnego i późnego średniowiecza. W wykopach badawczych zlokalizowanych we wschodniej części krzyża oraz w północnej części hali uchwycono warstwę humusową z zabytkami wczesnośredniowiecznymi z XI–XIII wieku oraz powiązane z nią pięć grobów szkieletowych. Pochówki te – jak się zdaje – wyznaczają do dziś zachodnie obrzeże rozległej nekropoli, która prawdopodobnie funkcjonowała przed lokacją miasta w szeroko rozumianym otoczeniu kościoła św. Wojciecha. Tylko w jednym z tych grobów znajdowało się wyposażenie w postaci paciorków szklanych i srebrnych kabłączków skroniowych. Wśród nawarstwień powiązanych z funkcjonowaniem Sukiennic w późnym średniowieczu i w okresie renesansu wyróżniono kilka bruków kamiennych. Najstarszy z nich (bruk IV) zalegał na stropie nawarstwień wczesnośredniowiecznych, a jego chronologię odniesiono do drugiej połowy XIII wieku, ewentualnie do początku XIV stulecia. Pod nim znajdowała się spalenizna oraz inne ślady pogorzeliska związane albo z pożarem, jaki miał tu miejsce w okresie najazdu Tatarów w 1241 roku, albo też z pożarem zabudowań położonych w południowej części Rynku w 1306 roku[46]. Lokalnie nawierzchnia ta miała być uzupełniona warstwą ubitej gliny przemieszanej z piaskiem. Kolejny bruk (nr III) datowany był na koniec XIV wieku, zaś opierając się na źródłach historycznych, jego powstanie powiązano z wydarzeniami datowanymi na 1390 lub 1391 rok[47]. Chronologię tej nawierzchni potwierdzały różnorodne zabytki, wśród których znajdowały się grosze praskie z XIV wieku oraz srebrny denar Władysława Łokietka, a także ułamki charakterystycznej ceramiki o złocistobrązowym odcieniu polewy, którą prawdopodobnie importowano z terenów wschodnich[48].

Kolejne poziomy użytkowe zostały rozpoznane w wykopach położonych w hali Sukiennic. Były one powiązane z funkcjonowaniem tej budowli i miały charakter nawierzchni utwardzonej drobnym gruzem kamiennym, na którym utworzyło się później tzw. deptanisko (bruk II), a także „poziomu budowlanego złożonego z zaprawy murarskiej i druzgotu wapiennego" (bruk I). Ta ostatnia nawierzchnia miała być powiązana z szerokim wkopem budowlanym biegnącym wzdłuż ścian hali, w którym wznoszono mury gotyckiej hali Sukiennic. Zdaniem badaczy po zasypaniu tego wkopu „ziemią przywiezioną spoza Sukiennic" powstał nowy poziom użytkowy, który tworzyła „warstewka zbitej próchnicy z domieszką gruzu i zaprawy". Jej strop miałby pełnić rolę nawierzchni wewnątrz hali Sukiennic w XV oraz w pierwszej połowie XVI wieku[49]. Ten poziom użytkowy znajdowałby się około 150 cm poniżej progów wejść do sklepów (kramów) zlokalizowanych na parterze (!). Ta różnica między nawierzchnią w hali a progami portali wejściowych prowadzących do poszczególnych kramów handlowych zmusiła wówczas badaczy do wysunięcia hipotezy, że komunikację między halą a kramami zlokalizowanymi po obu jej stronach mogły umożliwiać drewniane pomosty lub schody usytuowane bezpośrednio przy murach budowli. Jednak żadnych śladów po tych pomostach i domniemanych schodach dotychczas nie znaleziono. Nie rozpoznano ich ani w postaci śladów po drewnianych słupach lub palach wkopanych w starsze nawarstwienia i zlokalizowanych wzdłuż murów, ani też w postaci ewentualnych maczulców (gniazd konstrukcyjnych) w licu murów. W gniazdach tych byłyby osadzone belki domniemanych pomostów oraz inne elementy nośne konstrukcji opartej na murach.

Badania archeologiczne i architektoniczne w Sukiennicach kontynuowano jeszcze w 1976 roku. W okresie późniejszym na Rynku Głównym oraz w Sukiennicach

[42] Por.: Dębowski T.: *Badania archeologiczne*…, s. 431–458; idem: *Kraków – Sukiennice, Informator Archeologiczny. Badania 1975.* Warszawa 1976, s. 249, 250; Krupiński A.B.: *Hala Sukiennic krakowskich w świetle badań architektonicznych*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 1981, t. 29, nr 4, s. 451–457.

[43] Zob.: Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 235.

[44] Por.: Reyniak J.: *Kraków – Stare Miasto. Sukiennice. Informator Archeologiczny. Badania 1975*. Warszawa 1976, s. 185–187.

[45] Przeniosło J.: *Kraków – Sukiennice. Informator Archeologiczny. Badania 1975*. Warszawa 1976, s. 250, 251.

[46] Por.: Dębowski T.: *Badania archeologiczne*…, s. 452–454.

[47] *Ibidem*, s. 455.

[48] *Ibidem*, s. 456; zob. też: Niżnik J.: *Zoomorficzna ceramika średniowieczna z Przemyśla*. „Acta Archaeologica Carpathica" 1963, t. 5, s. 85–89.

[49] Por.: Dębowski T.: *Badania archeologiczne*…, s. 457.

działalność badawcza była podejmowana bardzo rzadko i miała bezpośredni związek z określonymi pracami budowlanymi i remontowymi. W latach 1996–1998 roboty takie wykonywano w sąsiedztwie Wieży Ratuszowej i dawnych zabudowań Ratusza. Miały one na celu izolację płyty betonowej nakrywającej sklepienia pomieszczeń w piwnicach ratuszowych, które odbudowano w latach 60. XX wieku, a także wzmocnienie i zaizolowanie zewnętrznych murów Wieży oraz fundamentów odwachu oraz gotyckiego Ratusza. W trakcie tych prac Andrzej Karbowski przeprowadził rozpoznanie architektoniczne odsłoniętych murów budowli, natomiast autor niniejszego opracowania wykonał badania (o charakterze ratowniczym) nawarstwień[50]. W ich trakcie zadokumentowano resztki różnoczasowych bruków kamiennych oraz ślady poziomów użytkowych o nieutwardzonej nawierzchni ziemnej, które były uformowane w sąsiedztwie zabudowań Ratusza oraz pomiędzy nimi a Kramami Szewskimi. W ówczesnych wykopach budowlanych zarejestrowano też ślady zabudowań drewnianych oraz nasypy niwelacyjne związane z okresem późnego średniowiecza i renesansu. Podobne prace archeologiczne przeprowadzono także w 1992 roku w związku z powtórną izolacją murów zakrystii kościoła św. Wojciecha oraz znajdującego się w nim skansenu archeologicznego[51]. W wykonanych wówczas wąskich przekopach budowlanych zlokalizowanych przy kamiennych fundamentach zakrystii oraz betonowych murach skansenu archeologicznego uchwycono pozostałości kilkudziesięciu pochówków związanych z funkcjonowaniem nekropoli przykościelnej przed lokacją miasta oraz co najmniej do połowy XIV stulecia, a więc już w okresie funkcjonowania placu targowego na Rynku. W grobach tych widoczne były ślady trumien, natomiast nie znaleziono jakiegokolwiek wyposażenia grobowego.

Prace archeologiczne w Sukiennicach podjęto ponownie w 1994 roku i kontynuowano w latach następnych. W latach 1994 i 1995 badania prowadzono w związku z przygotowywanym projektem przebudowy i modernizacji piwnic zlokalizowanych pod budowlą, zaś ich celem było rozpoznanie fundamentów Sukiennic oraz nawarstwień kulturowych i podłoża geologicznego pod obiektem[52]. W 12 szybikach geotechnicznych zlokalizowanych w różnych partiach podziemi (por. ryc. 3; *wykopy 19–28* i *30*) oraz w sondzie górniczej usytuowanej pod wykuszem przy północno-zachodnim narożniku Sukiennic (ryc. 3; *wykop 29*) zadokumentowano relikty poziomów użytkowych o utwardzonej nawierzchni, nasypy o charakterze niwelacyjnym oraz nawarstwienia odpadkowe z wczesnego i późnego średniowiecza, a także warstwy wyrównawcze z okresu nowożytnego i z czasów współczesnych. Pod wykuszem znajdującym się przy północno-zachodnim narożniku obecnych Sukiennic, a więc w sąsiedztwie (lub we wnętrzu?) kamieniczki zwanej Syndykówką (zob. ryc. 2), zarejestrowano ślady ośmiu nawierzchni brukowych, utwardzonych kamieniami wapiennymi, drobnym tłuczniem i żwirem, a także drobnym gruzem ceglanym i kamiennym, który był przemieszany z szarym piaskiem oraz z rozdrobnioną zaprawą murarską. Nawierzchnie te dokumentowano na głębokości od 125 do około 230 cm, nad stropem warstw pochodzących z wczesnego średniowiecza oraz z XIII i początku XIV wieku. Bruki te mogły być powiązane z funkcjonowaniem Syndykówki oraz z istnieniem wąskiej uliczki przebiegającej pomiędzy halą Sukiennic a wspomnianą kamieniczką.

W kolejnych latach ratownicze badania archeologiczne w Sukiennicach i na Rynku Głównym prowadził Teofil Dębowski. Miały one związek z przebudową i modernizacją instalacji energetycznych w podziemiach Sukiennic oraz kanalizacji ściekowej i opadowej w centralnej części Rynku, a także w piwnicach i na parterze Sukiennic (por. ryc. 3; *wykopy 61–81*)[53]. Wykonano wówczas szereg wąskich przekopów instalacyjnych przebiegających wzdłuż wschodniego, północnego i zachodniego korytarza Sukiennic, wzdłuż centralnej części hali, a także po osi wschód – zachód poprzez krzyż Sukiennic oraz pomiędzy Kramami Bogatymi po stronie wschodniej i wzdłuż Kramów Szewskich po stronie zachodniej budowli. Główny kolektor kanalizacyjny przebiegający po osi wschód – zachód wykonywany był z poziomu użytkowego Rynku i w związku z tym miał głębokość ponad 420 cm. Osiągnięto w nim strop piasku calcowego oraz zalegające nad nim niemal wszystkie nawarstwienia związane z wczesnym i późnym średniowieczem oraz z okresem renesansu. Nie zarejestrowano w nim ani murów budowli pochodzących z okresu lokacji Krakowa, ani też pochówków powiązanych z przedlokacyjną nekropolą funkcjonującą we wczesnym średniowieczu w miejscu późniejszego Rynku. Wśród późnośredniowiecznych nawarstwień wyróżniono relikty bruków kamiennych, resztki podsypek piasku związanych z rozebraną nawierzchnią brukową, a także ślady drewnianej zabudowy w postaci resztek podłóg i śladów innych konstrukcji drewnianych.

Kolejne badania archeologiczne na terenie Rynku Głównego prowadzone były dopiero na początku XXI stulecia. Powiązano je z planami przebudowy dotychczasowej, dość mocno zdewastowanej nawierzchni placu rynkowego, która funkcjonowała już niemal 40 lat. W pierwszym etapie, reali-

[50] Zob.: Komorowski W.: *Krakowski ratusz*…, s. 9; Zaitz E.: Sprawozdanie z prac archeologicznych przy Wieży Ratuszowej na Rynku Głównym w Krakowie w 1996 roku. Kraków 1996; idem: Sprawozdanie z prac archeologicznych przy Wieży Ratuszowej na Rynku Głównym w Krakowie w 1997 roku (II etap badań). Kraków 1997. Maszynopisy w archiwum Działu Krakowa Przedlokacyjnego Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

[51] Por.: Zaitz E.: Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w sąsiedztwie kościoła św. Wojciecha w 1992 roku. Kraków 1992, mps w archiwum Działu Krakowa Przedlokacyjnego Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

[52] Zob.: Zaitz E.: Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 1994 roku w Sukiennicach (wykop 19–30). Kraków 1994, mps w archiwum Działu Krakowa Przedlokacyjnego Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

[53] Zob.: Dębowski T.: Kraków – Sukiennice. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego prac ziemnych prowadzonych w 1996 i 1997 roku. Kraków 1997, mps w archiwum Działu Krakowa Przedlokacyjnego Muzeum Archeologicznego w Krakowie. Przekopy instalacyjne otrzymały numery I/96 (przekop energetyczny w piwnicach) oraz II/96 – IX 96 (przekopy kanalizacyjne w Sukiennicach i na płycie Rynku).

zowanym latem 2002 roku, przebudową objęto nawierzchnię chodników sąsiadujących z zabudową przyrynkową oraz jezdnie otaczające plac. W rzeczywistości była to wówczas tylko wymiana dotychczasowej nawierzchni asfaltowej położonej na kamiennej i betonowej podbudowie, na bruk z kostki granitowej układanej na odpowiednio zagęszczonej i ustabilizowanej podbudowie tłuczniowej. Zgodnie z decyzją projektantów, władz konserwatorskich oraz generalnego inwestora (władz miasta) równolegle przeprowadzono też wymianę, uszczelnienie i modernizację dotychczas funkcjonujących instalacji kanalizacyjnych oraz sieci wodociągowych, gazowniczych, energetycznych, telekomunikacyjnych i teletechnicznych, a także podłączeń tych mediów do poszczególnych kamienic przyrynkowych. Prace prowadzono najczęściej w bardzo wąskich wykopach, które zazwyczaj w całości mieściły się w obrębie przekopów pochodzących z lat 60. i 90. XX wieku, zaś nowe instalacje układano najczęściej na dnie starych przekopów, bezpośrednio w sąsiedztwie dotychczasowych rur i instalacji kablowych.

W trakcie archeologicznego nadzoru badawczego prowadzonego przez autora niniejszego opracowania kilkakrotnie odkrywano i dokumentowano pozostałości brukowanych nawierzchni pochodzących sprzed połowy XX wieku, sklepienia i mury późnogotyckich przedproży dostawionych do elewacji niektórych kamienic, a także dolne partie renesansowych portali w bramach kamienic oraz nasypy niwelacyjne, pochodzące zazwyczaj z XIX i XX stulecia. Na przedłużeniu ulicy Siennej natrafiono też na resztki murowanego kanału blokowego pochodzącego prawdopodobnie z początku XIX stulecia. Odprowadzano nim ścieki komunalne oraz wody opadowe z placów targowych znajdujących się we wschodniej i północno-wschodniej części Rynku oraz z zabudowań zlokalizowanych na Rynku (m.in. z rejonu krzyża w Kramach Bogatych i w Sukiennicach) do kolektorów zbiorczych położonych na Plantach po wschodniej stronie Starego Miasta. Kolejne odcinki kamiennego kolektora ściekowego biegnącego z Rynku ulicą Sienną odkryto później na jej skrzyżowaniu z ulicą Stolarską oraz w południowej partii Małego Rynku[54]. Drugi odcinek murowanego kolektora ściekowego z początku XIX wieku obserwowano pod jezdnią i pod chodnikiem w południowo-zachodnim narożniku Rynku, u wylotu ulicy Wiślnej. Na niewielkie odcinki tego kanału blokowego natrafiono też w 2004 roku po południowo-zachodniej stronie Wieży Ratuszowej i koło neogotyckiego odwachu[55]. Prace ziemne i budowlane w 2002 roku prowadzone przy przebudowie jezdni i chodników nie doprowadziły ani do odkrycia nieznanych budowli architektonicznych, ani też do rozpoznania nawarstwień kulturowych pochodzących z późnego średniowiecza i renesansu. Ale warto też pamiętać, że zasięg ówczesnych robót nie spowodował większych zniszczeń już dawniej bardzo uszczuplonych zasobów archeologicznych na Rynku.

Kolejny okres – lata 2003–2010 – to czas realizacji prac archeologicznych ściśle powiązanych z przebudową nawierzchni płyty Rynku oraz podziemi Sukiennic, a także czas budowy podziemnego muzeum w piwnicach Sukiennic oraz pod północno-wschodnią częścią placu, a także w miejscu rozebranych zabudowań Kramów Bogatych i Wielkiej Wagi. W ramach przygotowań do realizacji tego zamierzenia w 2003 roku wykonano sondażowe badania archeologiczne i architektoniczne (por. ryc. 3; *wykop 82*), których celem było zarówno rozpoznanie nawarstwień i poziomów użytkowych we wschodniej części Rynku, jak też stwierdzenie stanu zachowania murów oraz obecności podziemnych pomieszczeń w obrębie Kramów Bogatych, w Wielkiej Wadze (Ołownej) i Małej (Woskowej) oraz w północnej partii renesansowego Ratusza (Spichlerza). Prace te wykazały, że bezpośrednio pod betonową podbudową dotychczasowej nawierzchni znajdują się bogate nawarstwienia oraz poziomy użytkowe z późnego średniowiecza, a także bardzo skromne pozostałości warstw kulturowych z czasów nowożytnych[56]. Oznaczało to, że podczas przebudowy Rynku dokonanej w latach 60. XX wieku znaczne połacie placu zostały zniwelowane, a poziomy użytkowe i nawarstwienia z czasów nowożytnych zniszczono i bezpowrotnie zlikwidowano. Po raz ostatni zadokumentowano je podczas badań ratowniczych prowadzonych przez Gabriela Leńczyka w 1943 roku przy budowie przez Niemców zbiornika na wodę przed kościołem Mariackim[57], a także w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na początku lat 60. XX wieku przez zespół Muzeum Archeologicznego w Krakowie[58]. W odniesieniu do reliktów gotyckiej i renesansowej zabudowy ustalono, że tuż pod dotychczasową płytą betonową znajdują się mury tych budowli, natomiast interesujące projektantów piwnice zachowały się tylko pod północną częścią Wielkiej Wagi. Były one nakryte sklepieniami kolebkowymi wykonanymi z cegły, zaś ich wnętrza zostały w XIX stuleciu zasypane ziemią. Pomieszczenia piwniczne istniejące dawniej pod zabudowaniami Małej Wagi, pod wszystkimi budynkami Kramów Bogatych, pod renesansowym Ratuszem (Spichlerzem) oraz pod środkową i południową częścią Wielkiej Wagi były całkowicie zagruzowane. Podczas rozbiórek dokonanych w różnych okresach XIX stulecia pozbawiono je drewnianych stropów i murowanych sklepień. Ponadto mury magistralne, ściany działowe oraz zachowane resztki sklepień były poprzecinane różnoczasowymi instalacjami energetycznymi, wodociągowymi i kanalizacyjnymi, które w zachodnim skrzydle Kramów Bogatych przecięły i uszkodziły mury wszystkich ścian działowych znajdujących się w kondygnacji podziemnej. Wysunięto wówczas wniosek, że aktualny stan zachowania murów budowli funkcjonujących na średniowiecznym placu targowym nie pozwala ani na odbudowę dawnych piwnic, ani też na udostępnienie ich zwiedzającym[59].

[54] Por.: Zaitz E.: *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych przy przebudowie nawierzchni Małego Rynku w 2007 roku*. „Materiały Archeologiczne" 2009, t. 37, s. 40, 41, ryc. 3, 20, 24.

[55] Zob.: idem: Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 roku…, s. 79–142.

[56] Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań sondażowych*…, s. 263–296.

[57] Por.: Leńczyk G.: *Pod brukiem*…, s. 31–40.

[58] Zob.: Lenkiewicz T.: *Badania archeologiczne*…, s. 160, 161; Radwański K.: *Sprawozdanie z prac badawczych prowadzonych w 1961 roku*…, s. 363–368; idem: *Prace badawcze prowadzone w 1962 roku*…, s. 229–234; idem: Kraków *przedlokacyjny*…, s. 150–169.

[59] Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 289.

W 2004 roku rozpoczęto przebudowę dotychczasowego poziomu użytkowego na płycie Rynku. W pierwszym etapie wykonano nowy bruk kamienny wokół kościoła św. Wojciecha[60], a także wymieniono nawierzchnię oraz przebudowano i zmodernizowano instalacje podziemne na terenie placu po zachodniej stronie Sukiennic[61]. Wszelkie roboty ziemne zostały objęte stałym nadzorem archeologicznym oraz badaniami o charakterze ratowniczym, które w rejonie odkrytych konstrukcji drewnianych zostały przekształcone w systematyczne badania wykopaliskowe. Miały one charakter interdyscyplinarny dzięki włączeniu specjalistów innych dziedzin nauki, w tym także badaczy architektury, paleobotaników i palinologów oraz dendrologów, geologów i geochemików[62]. W rezultacie tych prac odkryto i zadokumentowano mury gotyckiego i renesansowego Ratusza, relikty Syndykówki oraz innych zabudowań funkcjonujących na Rynku w późnym średniowieczu i w czasach nowożytnych (odwach, kabaty, Kramy Szewskie, murowane i drewniane kramy i przybudówki tych budowli), a także relikty powiązanych z nimi poziomów użytkowych, nasypów niwelacyjnych oraz charakterystycznych warstw odpadkowych. Znaleziono w nich ogromne ilości różnorodnych szczątków organicznych oraz zabytków archeologicznych wykonanych z gliny (m.in. figurki antropo- i zoomorficzne), kości i rogu (m.in. kości do gry, okładziny), skóry (domniemany relikwiarz, trzewiki), drewna (miecze – zabawki, klepki naczyń), wikliny (kosze), miedzi (płytka z alfabetem), srebra (monety) oraz żelaza (przedmioty codziennego użytku)[63]. Jednak najcenniejszym odkryciem archeologicznym i architektonicznym były relikty dwóch drewnianych kramów handlowych wzniesionych pod koniec XIII lub w początku XIV stulecia. Znajdowały się one przy zachodniej ścianie późniejszej hali Sukiennic, w sąsiedztwie wąskiej uliczki, która prawdopodobnie oddzielała obie budowle handlowe. Podwaliny wschodniego budynku tych kramów odsłonięto po raz pierwszy podczas badan ratowniczych prowadzonych w latach 50. XX wieku przez Kazimierza Radwańskiego[64]. Podczas prac ziemnych wykonanych na początku XXI stulecia odkopano na całej długości fundamenty arkadowych podcieni Sukiennic, w których znajdowały się liczne detale architektoniczne pochodzące ze starszych budowli zlikwidowanych w XIX stuleciu lub przemurowanych w trakcie przebudowy Sukiennic dokonanej przez Tomasza Prylińskiego (zob. ryc. 3; *wykop 83*). Mogły one pochodzić także z tzw. kamieniczki Nad Przechodem, położonej nad zachodnią częścią krzyża Sukiennic, z Kramów Szewskich, z budynku Postrzygalni położonego przy południowo-zachodnim narożniku Sukiennic, a zapewne także z Syndykówki usytuowanej przy północno-zachodniej partii obiektu. W północnej części Sukiennic zachował się także niewielki fragment gotyckiej ściany wschodniej Syndykówki. Włączono ją do nowego fundamentu, na którym posadowiono kolumnadę w podcieniach arkadowych wykonanych w latach 1875–1879, natomiast pozostałe mury tej budowli zostały prawdopodobnie zniszczone w trakcie budowy w 1931 roku stacji transformatorowej[65].

Od sierpnia 2005 roku realizowany był drugi etap przebudowy nawierzchni Rynku po wschodniej, a także północnej i południowej stronie Sukiennic. Roboty budowlane powiązano z kontrowersyjnymi i oprotestowanymi przez krakowskie środowiska naukowe badaniami wykopaliskowymi, których zadaniem było przebadanie w bardzo krótkim czasie ogromnych połaci Rynku Głównego i odkopanie murów wszystkich budowli zlokalizowanych po wschodniej stronie Sukiennic[66]. Realizacji tego zamierzenia podjęła się tzw. ekipa wrocławska, określana tak ze względu na fakt, iż inwestor (ówczesny Zarząd Dróg i Komunikacji w Krakowie) powierzył badania archeologiczne małej firmie Niegoda z Wrocławia[67]. W ciągu kilkunastu miesięcy w 2005 i 2006 roku ekipa kierowana przez Cezarego Buśko odkopała i po-

[60] Por.: idem: *Uwagi dotyczące poziomów użytkowych w kościele św. Wojciecha na Rynku Głównym i w jego najbliższym otoczeniu*. Kraków 2003; idem: Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w sąsiedztwie kościoła św. Wojciecha…

[61] Idem: *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 roku*…, s. 79–142; Łukacz M., Zaitz E.: Wyniki badań archeologicznych…, s. 97–116.

[62] Por.: Bieniek A., Wacnik A., Gluza I., Tomczyńska Z.: *Rośliny w późnośredniowiecznych warstwach archeologicznych na Rynku Głównym w Krakowie. Raport z badań prowadzonych w 2004 roku*. „Materiały Archeologiczne" 2006, t. 36, s. 201–221; Kluj M., Pawlikowski M., Zaitz E.: *Badania mineralogiczne osadów antropogenicznych oraz wybranych materiałów budowlanych odkrytych pod płytą Rynku Głównego w Krakowie*. „Materiały Archeologiczne" 2006, t. 36, s. 191–200; Krąpiec M., Szychowska-Krąpiec E., Danek M., Kłusek M.: *Analiza dendrochronologiczna drewna pozyskanego w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych w Krakowie na Rynku Głównym po zachodniej stronie Sukiennic*. „Materiały Archeologiczne" 2006, t. 36, s. 181–188; Łukacz M.M.: *Badania architektoniczne reliktów*…, s. 143–168; Reyman-Walczak B.: *Monety z badań Rynku Głównego*…, s. 169–180.

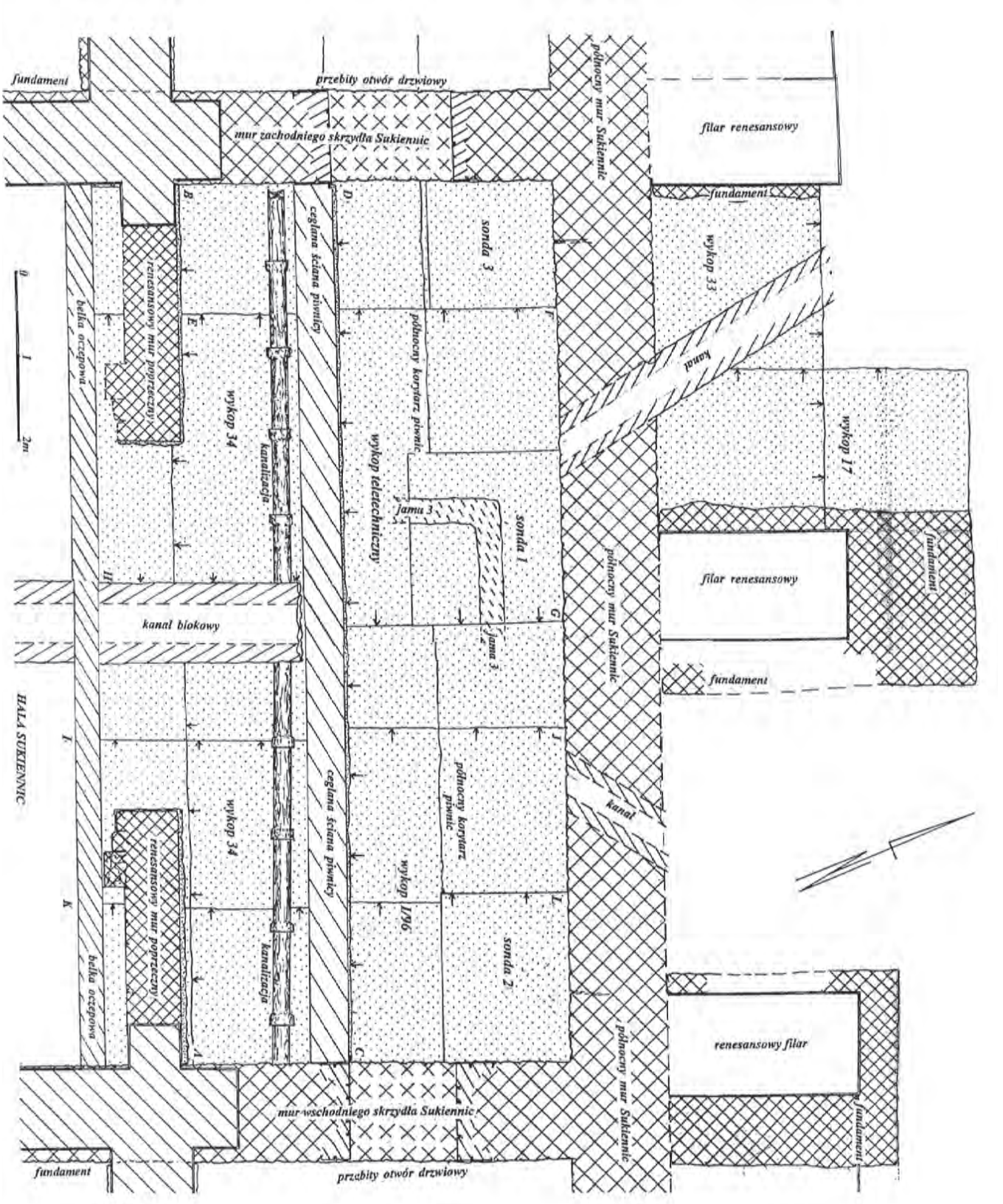
[63] Zob. też: *Badania archeologiczne na Rynku Głównym w Krakowie w 2004 r.* Kraków 2005. Folder okolicznościowej wystawy Muzeum Archeologicznego w Krakowie prezentującej wyniki badań na Rynku; Zaitz E.: *Dzieje Rynku Głównego w Krakowie i kościoła św. Wojciecha*. Kraków 2007. Folder wystawy Muzeum Archeologicznego w Krakowie w podziemiach kościoła św. Wojciecha.

[64] Zob.: Radwański K.: *Prace ratownicze*…, s. 51, 52.

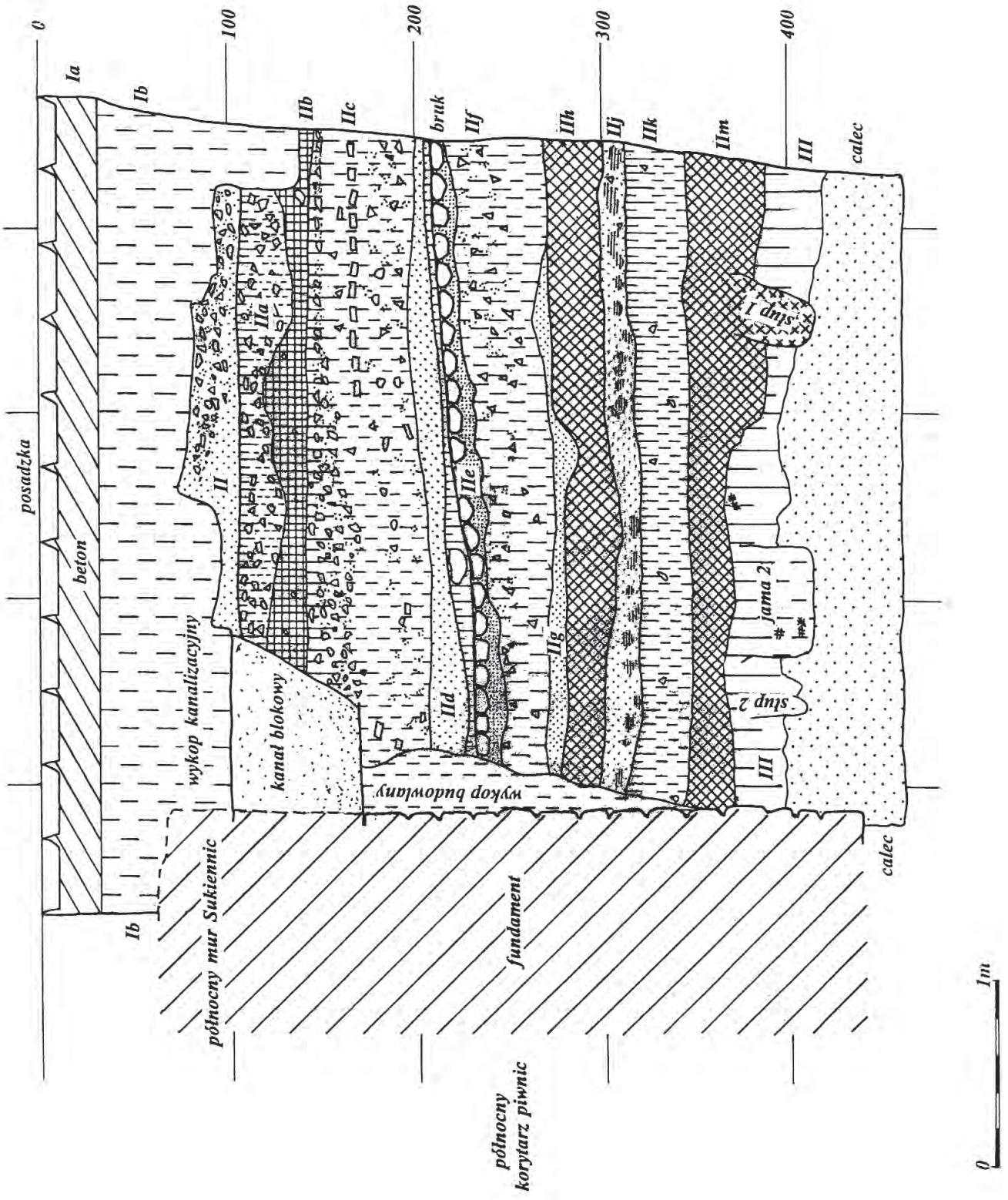
[65] Por.: Leńczyk G.: *Pod brukiem*…, s. 38–40.

[66] Plany władz miejskich Krakowa związane z budową rozległych podziemi pod wschodnią połową Rynku zostały oprotestowane przez środowiska krakowskich archeologów, historyków sztuki, konserwatorów i historyków, a także przez komisję konserwatorską działającą wówczas przy Małopolskim Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków, przez Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa, a nawet przez znaczną część architektów krakowskich. Por. też: Rydzewski J.: *Badania wykopaliskowe*…, s. 279–281.

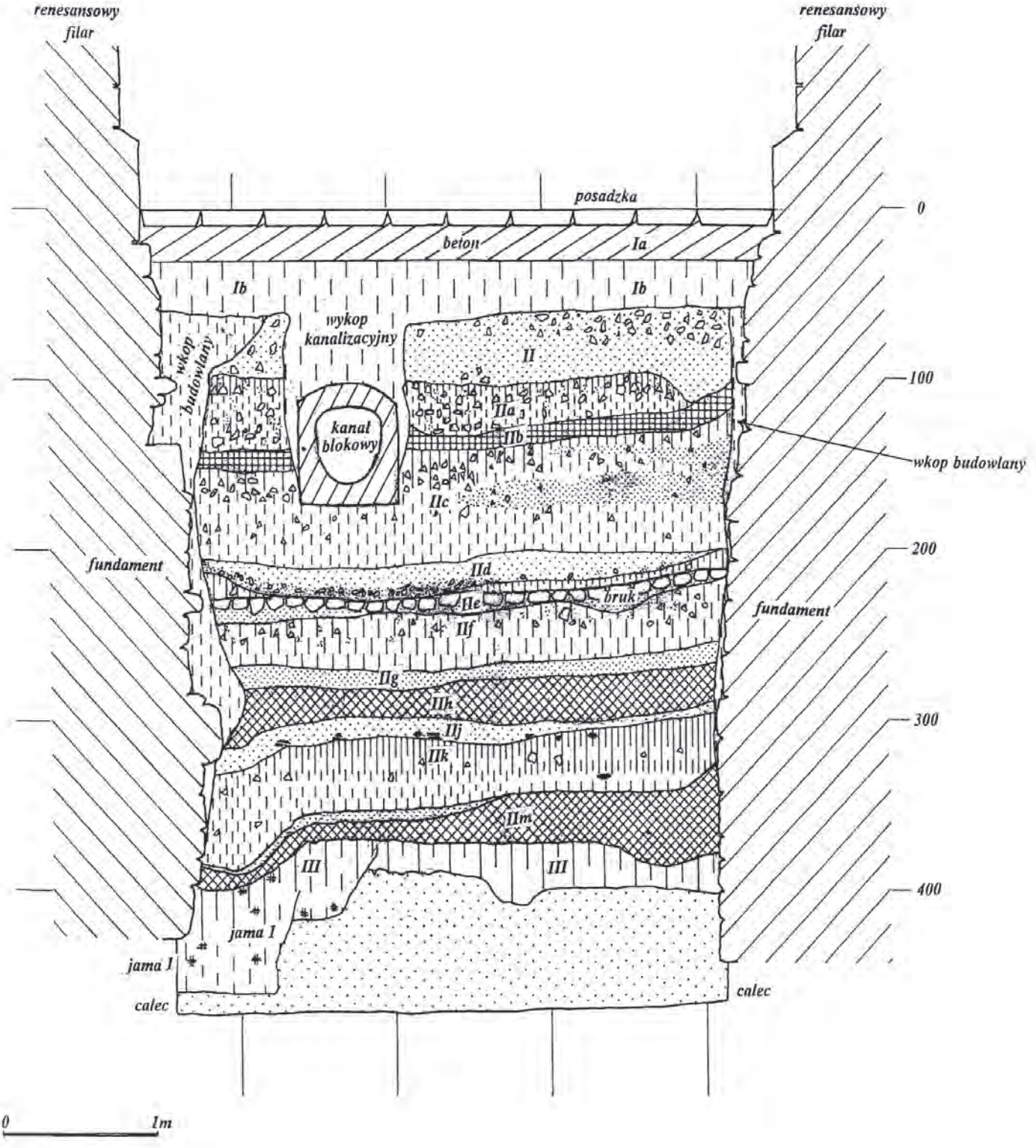
[67] Badania na krakowskim Rynku podjęła w sierpniu 2005 r. Pracownia Archeologiczno-Architektoniczna Niegoda z siedzibą we Wrocławiu, natomiast w ostatnich latach prace archeologiczne kontynuuje firma Konsus Pracownia Dokumentacyjno-Badawcza Sławomir Dryja z Zabierzowa.

Ryc. 4. Plan sytuacyjny wykopów przy północnym murze hali Sukiennic oraz odkryte w nich obiekty archeologiczne, fundamenty budowli halowej, relikty renesansowych obiektów architektonicznych oraz mury nowożytne z XIX i XX w. (A–L – zadokumentowane przekroje nawarstwień); oprac. E. Zaitz

Ryc. 5. Północna część Sukiennic, wykop 17 i 33, profil zachodni. Gotycki mur z drugiej połowy XIV w. zamykający halę Sukiennic od północy oraz przekrój nawarstwień i obiektów z wczesnego i późnego średniowiecza zachowanych po północnej stronie fundamentu Sukiennic; oprac. G. Zaitz

Ryc. 6. Północna część Sukiennic, wykop 17 i 33, profil północny. Mury renesansowych filarów, przekrój zachowanych między nimi poziomów użytkowych oraz nawarstwień z wczesnego i późnego średniowiecza, a także relikty nowożytnego kanału blokowego po północnej stronie Sukiennic; oprac. G. Zaitz

bieżnie przebadała mury oraz nawarstwienia na terenie zabudowań Małej Wagi, na całej długości wszystkich czterech budynków Kramów Bogatych oraz północnej, wschodniej i znacznej części południowej ściany Sukiennic[68]. Ponadto przebadano (?!) nawarstwienia z wczesnego i późnego średniowiecza (o miąższości przekraczającej 400 cm) na powierzchni ponad 25 arów oraz znajdujące się tam pochówki z przedlokacyjnego cmentarza przykościelnego, powiązanego prawdopodobnie z drewnianą i kamienną (romańską) świątynią św. Wojciecha. Praktycznie tzw. systematycznymi badaniami o charakterze ratowniczym objęto wówczas tereny pomiędzy północną ścianą Sukiennic a jezdnią u wylotu ulicy św. Jana, obszar po południowej stronie Sukiennic (włącznie z Wielką Wagą), rejon Wagi Woskowej (Małej) po północno-zachodniej stronie kościoła św. Wojciecha, wnętrze i najbliższe otoczenie Kramów Bogatych na całej długości Sukiennic, a także „niezabudowaną" powierzchnię w północno-wschodniej części płyty Rynku, między Kramami Bogatymi a jezdnią przed kościołem Mariackim (m.in. rejon poniemieckiego zbiornika na wodę z 1943–1944 roku). Szczegółowe wyniki powyższych przedsięwzięć badawczych nie są jeszcze znane. Zapewne zostaną opublikowane i zaprezentowane przez archeologów prowadzących prace archeologiczne w latach 2005–2006, a także kontynuujących te badania (m.in. poprzez rozbieranie dotychczas zachowanych świadków archeologicznych oraz powtórne odkopanie wczesnogotyckich budowli kamiennych) w późniejszych latach w ramach realizacji projektu budowlanego oraz programu budowy podziemnego muzeum, które ma prezentować dzieje Rynku krakowskiego.

Ten sam projekt architektoniczny przewidywał także włączenie do archeologiczno-historycznej ekspozycji piwnic znajdujących się w północnej części Sukiennic. Do tych celów niezbędna była także adaptacja gotyckich podziemi pod budowlą halową, udrożnienie i poszerzenie podziemnych korytarzy zbudowanych w latach 70. XIX wieku przez Tomasza Prylińskiego pod wschodnią i zachodnią częścią gmachu, a także zbudowanie nowego korytarza pod krzyżem Sukiennic, który połączył podziemia zlokalizowane po wschodniej i zachodniej stronie budowli halowej. Przejście przez środkowy krzyż Sukiennic zostało później przedłużone w kierunku Kramów Bogatych i połączyło ekspozycję w podziemiach Sukiennic ze skansenem archeologiczno-architektonicznym zbudowanym w krzyżu Kramów Bogatych.

Realizację prac związanych z dostosowaniem podziemi Sukiennic do potrzeb nowej placówki muzealnej rozpoczęto w grudniu 2005 roku od prac wykopaliskowych w krzyżu Sukiennic, zaś badania archeologiczne powierzono ekipie Muzeum Archeologicznego w Krakowie[69]. Wkrótce jednak okazało się, że znajdują się tu doskonale zachowane nawarstwienia kulturowe, bruki kamienne, relikty drewnianej podłogi, gliniane klepisko oraz resztki poziomów budowlanych, które powinny zostać wyeksponowane w przyszłym muzeum jako niepowtarzalne eksponaty archeologiczne. Równocześnie jednak stwierdzono, że część murów zbudowanych przez Tomasza Prylińskiego została posadowiona bardzo płytko i dalsze prace wykopaliskowe mogą spowodować zagrożenie statyki budowli halowej. Z tego względu prace archeologiczne zostały w marcu 2006 roku przerwane

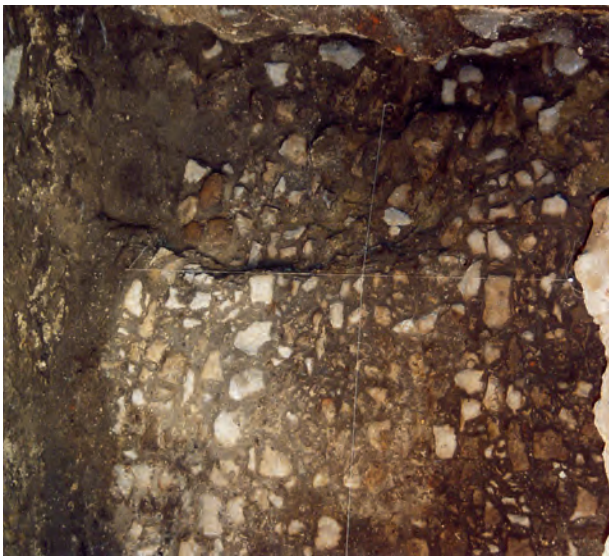
Ryc. 7. Północna część Sukiennic, wykop 17 i 33. Fundament północnej ściany Sukiennic z drugiej połowy XIV w. oraz dostawiony do niego mur renesansowego filara. Na koronie gotyckiego muru ciosy arkady bramnej, z prawej zamurówka z cegły maszynowej w miejscu uszkodzonym przez kanał blokowy. Widok od północnego-zachodu; fot. E. Zaitz

do czasu wykonania niezbędnych zabezpieczeń konstrukcyjnych, zaś do ich kontynuacji powrócono dopiero jesienią 2009 roku. W międzyczasie, latem 2007 roku, odtworzono posadzkę hali na całej długości krzyża, natomiast dotychczasowy wykop badawczy został nakryty żelbetową płytą stropową, którą posadowiono na palach. Jednocześnie w poprzek hali wykonane zostały podwójne ścianki „palisadowe" z mikropali, których zadaniem było zarówno zabezpieczenie przekroju nawarstwień kulturowych, jak i ustabilizowanie gotyckich i nowożytnych fundamentów hali[70].

[68] Zob.: Buśko C., Głowa W.: Czy książę Bolesław dotrzymał słowa danego krakowskim mieszczanom?. W: *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*. Red. Klaudia Stala. Politechnika Krakowska. Architektura. Monografia nr 35. Kraków 2007, s. 47–66; Buśko C., Sławiński S.: *Badania archeologiczne Rynku Głównego w Krakowie (2005–2006)*. Kraków 2006. Folder wystawy.

[69] Zaitz E.: Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2005–2006 roku przy przebudowie nawierzchni płyty Rynku Głównego w krzyżu Sukiennic (w druku).

[70] Zob.: Zaitz E.: Sprawozdanie z prac archeologicznych prowadzonych przy budowie żelbetowej płyty w krzyżu Sukiennic. Kraków 2007, mps w Dziale Krakowa Przedlokacyjnego Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

Ryc. 8. Północna część Sukiennic, wykop 33. Bruk kamienny z pierwszej połowy XIV w. z płytkim nieckowatym rynsztokiem. W jego nawierzchni czytelny uskok spowodowany osuwiskiem ziemi do wykopu budowlanego, w którym wznoszono gotycki fundament północnej ściany Sukiennic w drugiej połowie XIV w. Widok od północy; fot. E. Zaitz

Nawarstwienia i obiekty przy północnej elewacji Sukiennic

W 2006 roku Muzeum Archeologiczne prowadziło niewielkie badania archeologiczne w wykopie sondażowym usytuowanym przy północnej ścianie Sukiennic, pomiędzy renesansowymi filarami podtrzymującymi klatkę schodową prowadzącą na górną kondygnację gmachu (por. ryc. 3, 4; *wykop 33*). Zlokalizowany tu wykop badawczy miał na celu rozpoznanie gotyckiego muru zamykającego halę Sukiennic od strony północnej i stanowił kontynuację wcześniejszych prac wykopaliskowych Muzeum przeprowadzonych w 1975 roku (zob. *wykop 17*)[71]. W obu tych wykopach stwierdzono, że bezpośrednio pod betonową podbudową dotychczasowej posadzki w wejściu do Sukiennic znajdował się nasyp niwelacyjny z lat 60. XX wieku oraz ceglano-betonowy kanał ściekowy z przełomu XIX i XX wieku (zob. ryc. 5, 6; *warstwa Ia, Ib*, *kanał blokowy*). Odprowadzano nim nieczystości oraz wody opadowe do kolektora biegnącego wzdłuż hali Sukiennic w kierunku południowym, w stronę ulicy Brackiej. Kanał ten przecinał górną partię gotyckiego muru kamiennego, wzniesionego podczas przebudowy Sukiennic w czasach Kazimierza Wielkiego. Na jego koronie, usytuowanej około 45–50 cm poniżej nawierzchni Rynku, posadowione były ciosowe węgary gotyckich bram umożliwiających wejście i wjazd do wnętrza Sukiennic od północy, od strony ulicy św. Jana (por. ryc. 7). Oznaczało to, że poziom użytkowy placu funkcjonującego po tej stronie budowli od momentu przebudowy wykonanej pod koniec XIV wieku znajdował się nieznacznie poniżej współczesnej posadzki kamiennej w nawierzchni Rynku. Na koronie tego muru kamiennego posadowione były także kamienne odboje, usytuowane po obu stronach każdego otworu bramnego.

Po wewnętrznej, południowej stronie gotyckiego muru nawarstwienia zostały całkowicie zniszczone pod koniec XIX lub w początku XX stulecia podczas budowy korytarza łączącego piwnice Sukiennic, które znajdowały się pod kramami po wschodniej i zachodniej stronie budowli. Nienaruszone warstwy kulturowe zachowały się tylko po stronie północnej obiektu, a więc na placu przylegającym do Sukiennic. Ich górna partia została jednak zniszczona w trakcie wymiany nawierzchni Rynku po przebudowie Sukiennic w latach 1875–1879, ewentualnie także podczas niemal sto lat późniejszej niwelacji placu w okresie między 1961 a 1963 rokiem. Obecnie do głębokości około 100 cm zalegał tu nasyp o charakterze niwelacyjnym (por. ryc. 5, 6; *warstwa Ia*), w którym dominowały utwory piaszczysto-gruzowe o szarym i szarobrunatnym zabarwieniu oraz nasyp uformowany z żółtoszarego piasku (ryc. 5, 6; *warstwa II*). Możliwe, że wspomniany piasek był podsypką niwelacyjną przygotowaną już pod nawierzchnię brukową, związaną z poziomem użytkowym wykonanym po gotyckiej przebudowie Sukiennic. Sugestię tę potwierdza fakt, że omawiana podsypka piasku została przecięta szerokim wykopem budowlanym (zob. ryc. 6), w którym zbudowano fundamenty renesansowych filarów usytuowanych między gotyckimi otworami bramnymi prowadzącymi do Sukiennic. Strop tej podsypki odnotowano na głębokości około 60 cm poniżej obecnej nawierzchni Rynku. W jej spągu zarejestrowano kilka przemieszczonych brukowców wapiennych (kamienie bez śladów wygładzenia), na których zalegały okrzeski wapienne i gruz ceglany, zalany (?!) wapienną zaprawą murarską. Wydaje się bardzo prawdopodobne, że była to pozostałość **poziomu budowlanego** związanego bezpośrednio ze wznoszeniem północnego muru gotyckiej budowli, a więc z przebudową Sukiennic przeprowadzoną pod koniec drugiej połowy XIV stulecia.

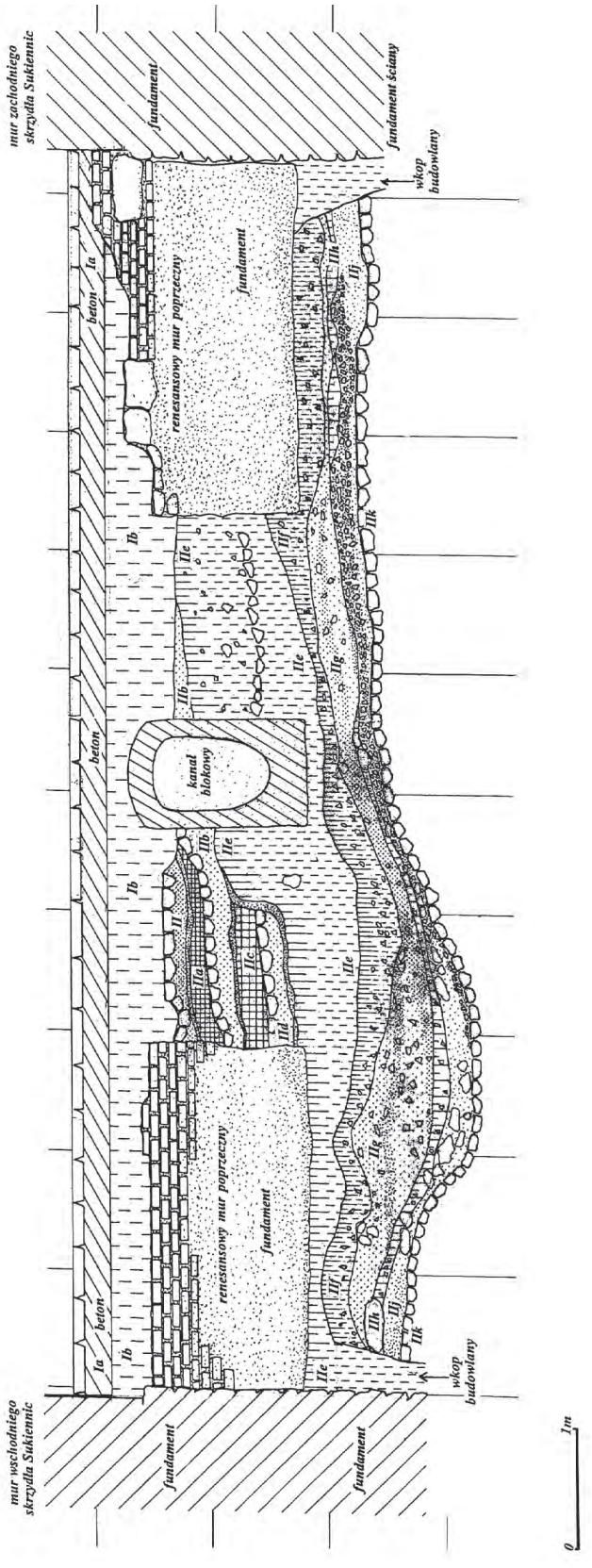
Nawarstwienia zalegające po zewnętrznej stronie Sukiennic zostały w sąsiedztwie gotyckiej ściany zniszczone do głębokości około 170 cm także w trakcie wykonywania przekopu pod wspomniany wcześniej betonowy kanał ściekowy pochodzący z końca XIX wieku oraz podczas rozkuwania tego muru i budowy kanalizacji. Tylko po zewnętrznej stronie wkopu kanalizacyjnego zachowały się nienaruszone nawarstwienia odpadkowe oraz poziomy użytkowe pochodzące sprzed budowy muru północnego hali, a więc sprzed przebudowy Sukiennic w drugiej połowie XIV stulecia. Świadczy o tym przede wszystkim obecność szerokiego wykopu budowlanego związanego ze wznoszeniem gotyckiego fundamentu, który przecinał wszystkie starsze nawarstwienia uformowane na placu po północnej stronie budowli (ryc. 5; *wykop budowlany*). Niszczył on nasypy wyrównawcze z dominacją szarego i szarożółtego piasku, drobnego gruzu ceglanego, pokruszonej zaprawy murarskiej oraz drobnych kamieni (ryc. 5, 6; *warstwa IIa*, *IIc*, *IIf*, *IIk*), warstwy niwelacyjne uformowane z przemieszczonego piasku calcowego (ryc. 5, 6; *warstwa IId*, *IIg*), jak też warstwy odpadkowe uformowane z brunatnego i ciemnobrunatnego utworu gliniastego, który zawierał znaczne ilości szczątków organicznych (ryc. 5, 6; *warstwa IIb*, *IIh*, *IIm*).

[71] Por.: Reyniak J.: *Kraków – Stare Miasto*…, s. 186, 187.

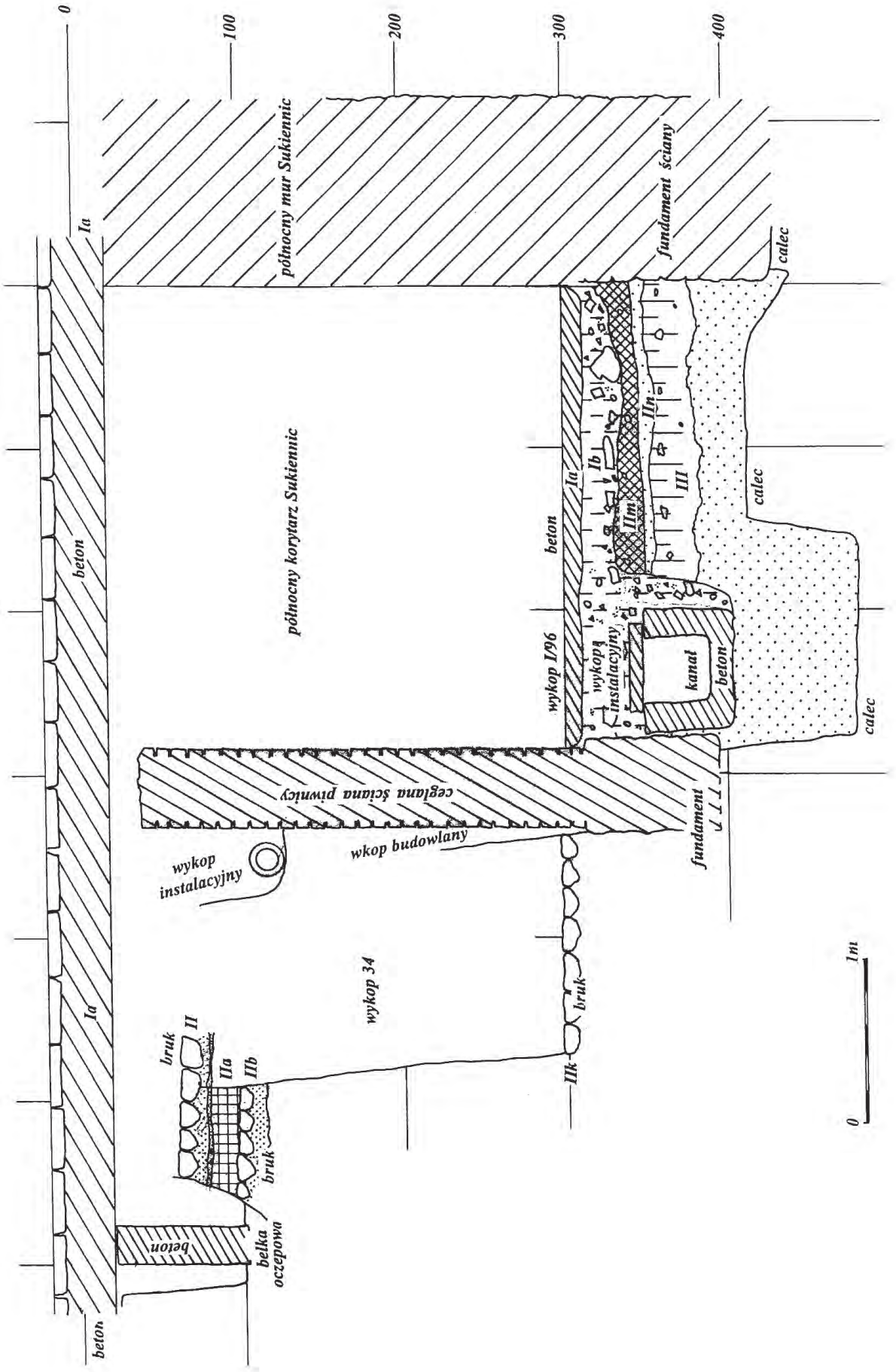
Wśród nich odsłonięto także regularny bruk z łamanych kamieni wapiennych ułożonych na podsypce piasku (ryc. 5, 6, 8; *warstwa IIe*). Jego nawierzchnia pojawiła się na głębokości około 210 cm i opadała w kierunku południowym do około 230 cm. Znajdował się w niej niewielki rynsztok ułożony z odpowiednio rozmieszczonych brukowców (zob. ryc. 8). Bruk ten pochodził z końca XIII lub początku XIV stulecia. Resztki jeszcze starszego bruku lub niewielkie skupisko kamieni (o powierzchni około 1 m kw.) zaobserwowano także na głębokości około 300–320 cm (ryc. 5, 6; *warstwa IIj*). Pod nim zarejestrowano nadcalcową warstwę humusową zawierającą zabytki z wczesnego średniowiecza (ryc. 5, 6; *warstwa III*). Były z nią powiązane obiekty ziemne w postaci niewielkich jam gospodarczych (?) oraz kilku dołków posłupowych (zob. ryc. 5, 6; *jama 1*, *2*, *słup 1*). Przypuszczalnie obiekty te są śladem zabudowy o charakterze mieszkalnym i gospodarczym, która funkcjonowała na tym terenie przed lokacją miasta w 1257 roku oraz bezpośrednio po wytyczeniu Rynku i uformowaniu najstarszych budynków o charakterze handlowym.

W powyższych nawarstwieniach znajdowały się bardzo duże ilości różnorodnych zabytków archeologicznych, wśród których dominowały fragmenty naczyń glinianych oraz ułamki kości zwierzęcych, śladowo zachowane węgle drzewne i okruchy polepy. W warstwach związanych z okresem późnego średniowiecza obserwowano również dość liczne okruchy cegieł, grudki wapiennej zaprawy murarskiej, a sporadycznie także ułamki dachówek ceramicznych (gąsiorówek) oraz drobne fragmenty ceramicznych płytek posadzkowych z polewą. Towarzyszyły im ostrokrawędziste kamienie wapienne, a niekiedy także drobne odpryski wapienia, tworzące w warstwie budowlanej skupisko okrzesków przemieszanych z zaprawą wapienną i rozlasowanym wapieniem (por. ryc. 5, 6; *warstwa II*). Podczas badań prowadzonych w ostatnich latach w warstwach powiązanych z okresem późnego średniowiecza znaleziono 22 monety miedziane i srebrne, odważnik oraz cztery kupieckie plomby ołowiane, blisko 30 szpilek krawieckich z cienkiego drutu miedzianego oraz pięć przęślików glinianych, dwa haczykowate przedmioty z drutu miedzianego, a także ozdoby, części stroju i zabawki w postaci 17 różnej wielkości paciorków szklanych, sześciu pierścionków i obrączek z miedzi i szkła, kolczyka z drutu miedzianego, kulki kamiennej (do grzechotki glinianej?), dwóch brązowych kolców od sprzączek (klamer) do pasa, guzika miedzianego, dziewięciu rogowych kości do gry oraz trójwarstwowego grzebienia kościanego. W omawianych nawarstwieniach pojawiały się też ścinki skóry, szczątki (strzępy) tkaniny, kora drzewna i szczapki drewna, łupiny orzechów laskowych, pestki różnych owoców, ułamki przedmiotów drewnianych oraz blisko 800 przedmiotów żelaznych, reprezentowanych głównie przez skorodowane gwoździe, kółko, niewielkie fragmenty noży, żelazny grot strzały, a najczęściej przez amorficzne ułamki nieokreślonych przedmiotów wykonanych z taśmy, sztabki lub drutu.

Odrębną grupę znalezisk tworzyły zabytki powiązane prawdopodobnie z działalnością rzemieślniczą prowadzoną w starszych fazach późnego średniowiecza po północnej stronie zabudowań drewnianych (lub murowanych?), zlokalizowanych w centralnej części Rynku. W nawar-

Ryc. 9. Północna część hali Sukiennic, wykop 34, profil południowy. Fundamenty renesansowego muru poprzecznego, przekroje gotyckich murów z drugiej połowy XIV w. po wschodniej i zachodniej stronie hali oraz obrys nowożytnego kanału blokowego. Pomiędzy nimi czytelne wkopy budowlane gotyckich fundamentów, bruki kamienne oraz nawarstwienia późnośredniowieczne i nowożytne. W dole profilu bruk z głębokim kanałem ściekowym; oprac. G. Zaitz

Ryc. 10. Hala i korytarz pod północną częścią Sukiennic, wykop 34 i sonda 3, profil zachodni. Przekrój gotyckiego muru z drugiej połowy XIV w. zamykającego halę od północy, a także ceglanej ściany piwnicy (XX w.) oraz bruków z XIV, XV i XVI w. Pod posadzką korytarza zachowane warstwy z wczesnego i późnego średniowiecza; oprac. G. Zaitz

Ryc. 11. Północna część hali Sukiennic, wykop 34. Nawarstwienia kulturowe zachowane między kanałem blokowym z XIX w. a fundamentem renesansowego muru poprzecznego (z lewej). U góry resztki bruków z drugiej połowy XIV i z XVI w. przedzielonych warstwą odpadkową i poziomem zaprawy budowlanej, u dołu bruk oraz warstwa okrzesków. Widok od północy; fot. E. Zaitz

Ryc. 12. Północna część hali Sukiennic, wykop 34. Nawarstwienia między fundamentem renesansowego muru poprzecznego (u góry) a brukiem z początku XIV w. (u dołu). W jego nawierzchni czytelny płytki ściek oraz wkop budowlany związany ze wznoszeniem fundamentu gotyckich kramów po zachodniej stronie hali. Widok od północy; fot. E. Zaitz

Ryc. 13. Północna część hali Sukiennic, wykop 34. Korona fundamentu renesansowego muru poprzecznego z zachowanymi resztkami ciosów wapiennych i piaskowcowych (z lewej) oraz nawierzchnia funkcjonującego przy nim bruku z charakterystycznym rynsztokiem (z prawej). Widok od północnego-zachodu; fot. E. Zaitz

Ryc. 14. Północna część hali Sukiennic, wykop 34. Resztki piaskowcowego węgara domniemanego portalu arkady bramnej oraz detalu wapiennego o zaokrąglonym narożniku, osadzonych na koronie fundamentu renesansowego muru poprzecznego. Widok od północy; fot. E. Zaitz

stwieniach zalegających przy północnej ścianie późniejszej hali Sukiennic pojawiły się zabytki, które z dużym prawdopodobieństwem można uznać za **odpadki produkcyjne związane ze szklarstwem oraz z obróbką metali kolorowych**. Z tą pierwszą gałęzią rzemiosła można łączyć drobne, płytkowate ułamki naczyń szklanych, a przede wszystkim różnorodne i bardzo liczne (ponad 110 ułamków) odpadki zastygniętej masy szklarskiej. Miały one kształt niewielkich pierścieni i obrączek (przypominających zgrubiałe krawędzie butelek) oraz amorficznych bryłek. Na funkcjonowanie tu domniemanego warsztatu szklarskiego przed drugą połową XIV stulecia wskazują też bryłki żużla ceramicznego oraz przepalona glina (polepa) pochodząca prawdopodobnie z pieca lub innych urządzeń produkcyjnych. Z kolei o prowadzonej w tym rejonie obróbce metali kolorowych lub o innej działalności rzemieślniczej związanej z obróbką (lub przetwórstwem) miedzi (?) może świadczyć bardzo duża liczba (ponad 350 sztuk) drobnych ułamków nieokreślonych przedmiotów miedzianych oraz grudek przetopionego metalu (miedzi lub ołowiu). Z taką działalnością produkcyjną może się także wiązać odkryty fragment osełki piaskowcowej oraz rozcieracz (tłuczek, może gładzik) wykonany z buły krzemiennej.

Warstwy, poziomy użytkowe i obiekty pod północną częścią hali Sukiennic

W północnej części Sukiennic, a więc w podziemnym korytarzu wykopanym prawdopodobnie pod koniec XIX wieku wzdłuż południowego lica gotyckiego muru zamykającego budowlę, a także w tej części hali różnorodne badania archeologiczne podejmowano już kilkakrotnie (por. ryc. 3; *wykop 7*, *10*, *19*, *22*, *39*, *40*, *77*, *79*). W korytarzu podziemnym w latach 60. zlokalizowane były dwie sondy (nr 8 i 10) wykonane przez Muzeum Archeologiczne w Krakowie we współpracy z Politechniką Krakowską, w 1975 i 1976 roku w północno-zachodnim narożniku hali badacze z Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej krakowskiego oddziału PKZ zlokalizowali dwie niewielkie sondy architektoniczne (*wykop nr 5* i *6*), natomiast podczas badań geotechnicznych realizowanych w 1994 roku kolejne dwie sondy umiejscowiono w dawnych pomieszczeniach piwnicznych po wschodniej i zachodniej stronie korytarza (zob. *wykopy 19* i *22*). Dwa lata później przez całą długość korytarza poprowadzono przekopy instalacyjne związane z przebudową w piwnicach instalacji energetycznych oraz kanalizacji (*wykop I/96*). Obecne prace w północnej partii Sukiennic miały bezpośredni związek z budową zbiorczego kanału technologicznego w dnie piwnic, z przebudową nawierzchni w podziemiach budowli, a także z planowaną budową szatni i zaplecza socjalnego dla realizowanej placówki muzealnej. Dla potrzeb budowlanych wykonano wąski przekop usytuowany w poprzek hali (zob. ryc. 3, 4; *wykop 34*), bezpośrednio przy południowej ścianie znajdującego się tu korytarza. Z kolei w samym korytarzu nadzorowano wspomniany przekop pod kanał technologiczny, natomiast w sąsiedztwie gotyckiego muru północnego Sukiennic zlokalizowano 3 sondy badawcze (por. ryc. 4; *sonda 1–3*), których celem było zarówno rozpoznanie nawarstwień nadcalcowych, jak i określenie wzajemnych relacji stratygraficznych między gotyckim murem zamykającym Sukiennice od strony północnej a fundamentami kramów z drugiej połowy XIV stulecia, które tworzyły wschodnie i zachodnie skrzydło budowli.

W trakcie badań prowadzonych w 2009 i 2010 roku, a także podczas wcześniejszych prac archeologicznych stwierdzono, że pod kamienną posadzką hali oraz pod betonową nawierzchnią podziemnego korytarza znajdowały się bardzo sypkie, piaszczysto-gruzowe nasypy niwelacyjne (zob. ryc. 9, 10; *warstwa Ia i Ib*). Ich głównym składnikiem był szary piasek przemieszany z pokruszoną zaprawą murarską oraz z szarobrunatnym utworem piaszczystym. Obserwowano w nich również ostrokrawędziste kamienie wapienne oraz fragmenty gotyckich i barokowych cegieł, które prawdopodobnie pochodziły z rozbitych lub uszkodzonych murów, a także okruchy betonu i zaprawy cementowej oraz dość liczne ułamki cegieł maszynowych. Powyższe nasypy miały dość zróżnicowaną miąższość. Wzrastała ona dość

Ryc. 15. Północna część hali Sukiennic, wykop 34. Nawierzchnia bruku z początku XIV w. z głębokim, nieckowatym zagłębieniem kanału ściekowego. W głębi fundament kramów z drugiej połowy XIV w. (wschodnie skrzydło Sukiennic), z prawej kanał blokowy z XIX w. Widok od zachodu; fot. E. Zaitz

Ryc. 16. Północna część hali Sukiennic, wykop 34. Nawierzchnia bruku z głębokim, nieckowatym zagłębieniem kanału ściekowego (pocz. XIV w.) pomiędzy ceglanym murem (z prawej) a profilem południowym (z lewej). Widok od wschodu; fot. E. Zaitz

znacznie w miejscach, gdzie omawiana warstwa wypełniała przekopy instalacyjne i budowlane, które przebiegały przez piwnicę oraz wzdłuż i w poprzek hali, a także stanowiła zasypisko dawnych sond badawczych.

Bezpośrednio pod nasypami niwelacyjnymi zadokumentowano dwie serie różnoczasowych nawarstwień kulturowych pochodzących ze średniowiecza. W obrębie korytarza znajdował się pod nimi żółty piasek calcowy, miejscami dość wyraźnie zgliniony i zabrudzony zaciekami z dawnej warstwy humusowej, a także penetracją powodowaną przez korzenie drzew i innych roślin oraz przez drobne gryzonie. W calcu obserwowano też wytrącenia żelaziste o rudobrązowym zabarwieniu, pojedyncze okruchy krzemienia jurajskiego oraz niewielkie ilości żwiru i drobnych otoczaków rzecznych. W obrębie sondy 1 w górnej części calca pojawił się też ślad rowkowatego obiektu ziemnego o bliżej nieokreślonym przeznaczeniu (zob. ryc. 4; *jama 3*). Był to bardzo wąski przekop (szerokość 20–30 cm) o ściankach niemal pionowych, o zarysie zbliżonym do prostokąta (?!) i o głębokości dochodzącej niekiedy do 80–85 cm poniżej obecnego stropu warstwy III. Obiekt ten wykonano z nawarstwień średniowiecznych, które zalegały nad humusowym poziomem użytkowym nakrywającym calec. Wypełniał go przemieszany piasek o szarożółtym zabarwieniu, w którym nie stwierdzono ani odpadków materiałów budowlanych (tj. okruchów cegieł, grudek zaprawy murarskiej i kamieni), ani też jakichkolwiek zabytków archeologicznych (poza pojedynczymi śladami węgli drzewnych i drobnymi grudkami polepy). Z powyższego względu jego interpretacja i datowanie są bardzo trudne. Wydaje się, że miał on związek z funkcjonowaniem drewnianych zabudowań zlokalizowanych w północnej części obecnego Rynku.

Na piasku calcowym zachowała się miejscami wspomniana wcześniej warstwa humusowa uformowana z szarobrunatnego i brunatnego utworu piaszczystego (por. ryc. 10; *warstwa III*). W jej obrębie znajdowały się śladowo zachowane węgielki drzewne, cętki polepy, pojedyncze kamienie wapienne, ułamki kości zwierzęcych i drobne fragmenty wczesnośredniowiecznych naczyń glinianych z XI–XIII wieku. Utwór ten pełnił rolę poziomu użytkowego na terenach zlokalizowanych w rejonie późniejszych Sukiennic oraz w północnej części Rynku Głównego. Przypuszczalnie po lokacji Krakowa w 1257 roku i po powstaniu na Rynku pierwszych zabudowań drewnianych (?) o charakterze handlowym pojawiły się tu nowe warstwy kulturowe. Ich śladem jest brunatny utwór piaszczysty, dość mocno zgliniony, zawierający drobne kamienie wapienne, pojedyncze grudki wapiennej zaprawy murarskiej oraz okruchy cegieł i pojedyncze fragmenty naczyń pochodzących ze schyłku wczesnego średniowiecza i z okresu późnośredniowiecznego (zob. ryc. 10; *warstwa IIm*). Miejscami bezpośrednio na stropie dawnej warstwy humusowej obserwowano war-

Ryc. 17. Północna część hali Sukiennic, wykop 34. Relacja korony renesansowego muru poprzecznego (z lewej) z nawierzchnią bruku kamiennego pochodzącego z tego samego czasu (z prawej). Na ich styku wykonany był rynsztok o przekroju w kształcie wycinka koła. Widok od północnego-wschodu; fot. E. Zaitz

Ryc. 18. Północna część hali Sukiennic, wykop 34. Fundament renesansowego muru poprzecznego oraz resztki bruków kamiennych z okresu budowy Sukiennic i z renesansowej przebudowy obiektu. U dołu część nawierzchni osuniętej wraz z innymi nawarstwieniami do wykopu budowlanego ściany ceglanej z XX w. Widok od północy; fot. E. Zaitz

Ryc. 19. Północna część hali Sukiennic, wykop 34. Nawarstwienia późnośredniowieczne między fundamentem muru poprzecznego a nawierzchnią bruku z początku XIV w. zachowaną po wschodniej stronie kanału ściekowego. W profilu widoczny wkop budowlany muru kramów z drugiej połowy XIV w. (wschodnie skrzydło Sukiennic) oraz gruz i okrzeski pełniące rolę utwardzonej nawierzchni. Widok od północy; fot. E. Zaitz

Ryc. 20. Północna część hali Sukiennic, wykop 34. Nawierzchnia bruku z początku XIV w. z płytkim ściekiem biegnącym po osi północ – południe oraz z zarysem wykopu budowlanego przy fundamencie muru zachodniego skrzydła Sukiennic (z prawej). Powyżej nawarstwienia późnośredniowieczne oraz fundament renesansowego muru poprzecznego. Widok od północnego-wschodu; fot. E. Zaitz

stewkę przemieszanego piasku calcowego (*warstwa IIn*). Z kolei dość mocno zgliniony utwór piaszczysty o brunatnym i ciemnobrunatnym zabarwieniu stanowił wypełnisko nieckowatych zagłębień wkopanych w strop calca (jama 4, 5). Przypuszczalnie były to resztki jam gospodarczych o charakterze odpadkowym oraz ślady po wbitych w ziemię drewnianych słupach, które mogły być powiązane z drewnianą zabudową rozwijającą się w północnej części Rynku zaraz po lokacji miasta. Zniszczyły one nadcalcową warstwę humusową. Obiekty te rozpoznano tylko w południowej części korytarza, pomiędzy fundamentem ceglanego muru zbudowanego pod koniec XIX stulecia a kanałem energetycznym wykonanym tu w 1996 roku. Ich górne partie oraz północne obrzeża zostały całkowicie zniszczone przez fundamenty wspomnianych murów kamiennych, a także przez przekop pod kanał energetyczny zbudowany w wykopie I/96 oraz przez inne wykopy zlokalizowane tu podczas różnorodnych prac ziemnych prowadzonych przy budowie północnego korytarza w podziemiach Sukiennic oraz w okresie jego funkcjonowania w XX wieku.

Powyższych nawarstwień kulturowych oraz piasku calcowego nie zarejestrowano podczas prac badawczych prowadzonych w wykopie zlokalizowanym we wnętrzu hali, po południowej stronie podziemnego korytarza (por. ryc. 4; *wykop 34*). Bezpośrednio pod współczesnymi nasypami niwelacyjnymi z XX stulecia pojawiły się tu zasypiska przekopów kanalizacyjnych oraz fundamenty dwóch renesansowych murów ceglano-kamiennych, na których prawdopodobnie osadzona była brama przeznaczona do zamykania hali. W jednym z tych wkopów na przełomie XIX i XX wie-

ku zbudowano betonowy kolektor ściekowy biegnący przez środek hali po osi północ – południe, zaś w drugim ułożono rury kamionkowe, którymi odprowadzono wodę opadową do wspomnianego kolektora z pomieszczeń znajdujących się w północnej części wschodniego i zachodniego kramu (ryc. 4, 9, 11; *kanalizacja*). Wkopy kanalizacyjne przecinały nieco starszy przekop budowlany, w którym wzniesiono mur ceglany tworzący południową ścianę korytarza piwnic (ryc. 10; *wkop instalacyjny*). Od strony południowej omawiany obecnie wykop 34 opierał się o żelbetową belkę konstrukcyjną wykonaną pod nowy strop poszerzonych podziemi Sukiennic. Zbudowano ją jesienią 2009 roku i usytuowano przy południowym licu renesansowych fundamentów ściany poprzecznej zamykającej prawdopodobnie halę Sukiennic (ryc. 4, 9, 11–14; *renesansowy mur poprzeczny*). Na koronie muru znajdującego się przy zachodniej ścianie hali oraz po jego północnej i południowej stronie znajdowały się przemieszane nawarstwienia będące zasypiskiem dwóch sond badawczych wykonanych przez archeologów i architektów z PKZ w 1975 roku (zob. ryc. 3; *wykop 39*, *40*). Głównym składnikiem ich wypełniska był żółtoszary piasek rzeczny (ze żwirem) przemieszany z szarym i szarobrunatnym utworem piaszczystym oraz z drobnym gruzem ceglanym i pokruszoną zaprawą murarską.

Pod nasypami pochodzącymi w zdecydowanej większości z XX stulecia pojawiły się dwie serie nawarstwień związanych z okresem późnego średniowiecza, które w zagadkowy (chyba przypadkowy) sposób rozdzielał kanał blokowy przebiegający po osi hali Sukiennic. Pod nimi na całej szerokości zalegał zwarty poziom bruku wykonanego ze starannie ułożonych kamieni wapiennych (por. ryc. 12, 15, 16). Nawierzchnia ta została decyzją władz konserwatorskich przeznaczona do ekspozycji w projektowanym muzeum i w związku z tym nie było możliwości kontynuowania w tym miejscu systematycznych badań wykopaliskowych. Po stronie wschodniej wspomnianego kanału blokowego, między nim a fundamentem renesansowej ściany i wschodnią ścianą gotyckich kramów, udało się zarejestrować następujące poziomy użytkowe i warstwy budowlane:

– **bruk** wykonany z dużych, starannie dopasowanych do siebie kamieni wapiennych, które ułożone zostały na podsypce niwelacyjnej żółtego piasku (ryc. 9, 10, 11, 13, 18; *warstwa II*). Bezpośrednio przy renesansowym fundamencie zaobserwowano w nim wyraźny rynsztok (rynnę ściekową) wykonany z drobnych kamieni zalanych zaprawą wapienną. Przypuszczalnie rynsztok ten uformowany został poprzez położenie na cienkiej wylewce zaprawy drewnianego korytka lub wydrążonej w środku rury. Dzięki temu nieckowate zagłębienie rynsztoku miało kształt bardzo regularny i zachowały się na nim odciski (negatywy) materiału przypominającego okorowane drewno (por. ryc. 17). Nawierzchnia omawianego bruku była przecięta i zniszczona różnoczasowymi przekopami instalacyjnymi i budowlanymi z czasów nowożytnych. Znaczna destrukcja spowodowała, że obecnie nie było już możliwe ani określenie ukształtowania nawierzchni, ani też ustalenie jej spadków oraz kierunków spływu wody po bruku i po rynsztoku. Omawiany poziom użytkowy był powiązany z funkcjonowaniem renesansowego muru poprzecznego i m.in. z tego powodu należy go datować na okres porządkowania hali po przebudowie Sukiennic w latach 1556–1559. Prawdopodobnie położono go w hali po dobudowaniu klatki schodowej posadowionej na potężnych filarach dostawionych do północnej elewacji budowli[72]. Znajdujące się nad nim młodsze poziomy użytkowe hali z okresu pomiędzy XVII a XIX wiekiem zostały bezpowrotnie zniszczone w trakcie prac remontowych wykonywanych przez Tomasza Prylińskiego w drugiej połowie XIX stulecia, a przede wszystkim podczas robót wykonanych w XX wieku;

– **poziom budowlany** ujawniający się w postaci cienkiej wylewki wapiennej zaprawy murarskiej zawierającej drobne kamienie wapienne oraz pojedyncze okruchy cegieł (zob. ryc. 9, 10, 11; *warstwa IIa*). Jest to warstewka powiązana ze wznoszeniem renesansowego muru poprzecznego, a więc z akcją przebudowy Sukiennic w latach 1556–1559. Przypuszczalnie zaraz po zakończeniu robót murarskich bezpośrednio na jej stropie położono podsypkę piasku i ułożono bruk, który – jak się zdaje – pełnił rolę poziomu użytkowego od drugiej połowy XVI stulecia;

– relikt wcześniejszego **bruku** wykonanego z łamanych kamieni wapiennych ułożonych na podsypce żółtego piasku (ryc. 9–11, 18; *warstwa IIb*). Jego nawierzchnia zachowała się na przestrzeni tylko około 2,5 m kw., zaś strop opadał dość wyraźnie w kierunku wschodnim tworząc nieckowate zagłębienie rynny ściekowej. Przy gotyckim murze kramów wschodnich nawierzchnia kamienna została zniszczona, zachowała się już tylko podsypka piasku. Na podstawie przebiegu jej stropu można było przypuszczać, że bruk znajdował się około 40 cm poniżej odsadzki fundamentowej gotyckiego muru. Zatem uformowany w niej rynsztok miał głębokość około 35 cm, a jego oś znajdowała się około 250 cm od lica gotyckiego muru kramów wschodnich. Drugi, zapewne podobnie ukształtowany ściek mógł przebiegać po osi północ – południe w sąsiedztwie zachodniego budynku kramów. Można więc sądzić, że wybrukowany poziom użytkowy hali zaopatrzony był w dwa rynsztoki biegnące w sąsiedztwie ścian budowli, natomiast w centralnej części obiektu oraz przy samych murach kramów nawierzchnia była dość znacznie podniesiona. Deniwelacja między dnem rynsztoków a górną powierzchnią bruku na osi hali mogła lokalnie dochodzić nawet do 50 cm. Bruk prawdopodobnie opadał także w stronę północną. Możliwe jednak, że obserwowane obecnie jego nachylenie powstało na skutek wtórnego opadnięcia nawarstwień do północnego korytarza Sukiennic. Przypuszczalnie oberwała się wówczas ściana wykopu budowlanego, w którym budowano ceglany mur zamykający podziemny korytarz od strony południowej. Omawiana nawierzchnia pełniła zapewne rolę poziomu użytkowego hali od czasu przebudowy Sukiennic w drugiej połowie XIV stulecia, do momentu kolejnej akcji budowlanej przeprowadzonej w okresie renesansu[73];

– **warstwę kulturową** o charakterze odpadkowym rozpoznaną na stropie omawianego bruku (por. ryc. 9, 10, 11;

[72] Por.: Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 64–68.

[73] Zob.: *ibidem*, s. 236. Źródła historyczne pozwalają sądzić, że budowlę halową wzniesiono w latach 1376–1390 i do tego czasu należy odnieść też powstanie bruku.

warstwa IIa), która zgromadziła się na stropie tego poziomu użytkowego w okresie jego użytkowania. Tworzył ją brunatny i ciemnobrunatny utwór piaszczysty, miejscami dość mocno zgliniony, zawierający drobne okruchy cegieł, pojedyncze grudki wapiennej zaprawy murarskiej, niewielkie ilości żwiru, a także dość liczne ułamki naczyń glinianych pochodzących z młodszych faz późnego średniowiecza.

Efektem wspomnianego wcześniej osuwiska, powiązanego prawdopodobnie z budową podziemnego korytarza w północnej partii Sukiennic, jest sekwencja czterech kolejnych warstw kulturowych, „przyklejonych" do zadokumentowanego obecnie południowego przekroju nawarstwień. W nienaruszonym układzie stratygraficznym zachował się tu zaprezentowany wcześniej poziom budowlany, który nakrywał warstwę odpadkową zalegającą na bruku (por. ryc. 9; *warstwa IIa* i *IIc*), a także wspomniany bruk kamienny z drugiej połowy XIV wieku i zalegająca pod nim podsypka piasku (ryc. 9; *warstwa IIb* i *IId*). Powyższych bruków oraz powiązanych z nimi nawarstwień kulturowych nie zadokumentowano po zachodniej stronie betonowego kanału blokowego z XIX wieku, pomiędzy nim a murem gotyckich kramów tworzących zachodnie skrzydło Sukiennic. Pod współczesnymi nasypami niwelacyjnymi zachowała się tu tylko część podsypki piasku związanego prawdopodobnie ze starszym brukiem kamiennym oraz seria nasypów wyrównawczych pochodzących z okresu poprzedzającego wykonanie tej nawierzchni (ryc. 9; *warstwa IIb*, *IIe*).

Pod starszą nawierzchnią brukową, funkcjonującą wewnątrz istniejącej do dziś budowli halowej, zadokumentowano kolejne dwie serie różnoczasowych nawarstwień kulturowych. Zalegały one pomiędzy stropem najstarszego bruku kamiennego (ryc. 9–11, 15, 16; *warstwa IIk*), którego powstanie należy prawdopodobnie łączyć z przełomem XIII i XIV wieku, a zaprezentowanym wyżej brukiem pochodzącym z drugiej połowy XIV stulecia (ryc. 6; *warstwa IIb*). Nawarstwienia te miały związek z istnieniem na terenie zajętym dziś przez północną część Sukiennic bliżej nieropoznanych zabudowań murowanych i (lub) drewnianych, a prawdopodobnie także z obecnością wybrukowanego placu (!?), przez który przebiegał głęboki rów ściekowy (rynsztok). Wyróżniono wśród nich:

– zwartą **nawierzchnię brukową domniemanego placu**. Wykonana była z bardzo starannie dopasowanych do siebie kamieni wapiennych, które położono na podsypce żółtego, nieznacznie zabrudzonego piasku (ryc. 9–12, 15, 16, 19, 20; *warstwa IIk*). We wschodniej części wykopu 34 odkryty został bardzo głęboki rów o stosunkowo stromych ściankach, który na całej szerokości był utwardzony, a więc całkowicie przykryty nawierzchnią brukową. Obniżenie to miało szerokość dochodzącą do 350–400 cm, zaś jego dno znajdowało się niemal 80 cm poniżej nawierzchni koło rowu. Wydaje się, że w rzeczywistości był to kanał irygacyjny, którym odprowadzone zostały wody opadowe i nieczystości z północnej części placu rynkowego, a więc z rejonu znajdującego się dziś u wylotu ulicy św. Jana. Rów kierował się w kierunku południowym, w stronę późniejszego krzyża Sukiennic.

Z analizy układu wczesnogotyckich zabudowań odkrytych pod wschodnią częścią Sukiennic oraz pod Kramami Bogatymi można wnosić, że odkryty rów (kanał) przebiegał wzdłuż zachodniej fasady tych obiektów (por. ryc. 3). Problem komplikuje jednak fakt braku takiej nawierzchni i tak głębokiego rowu w obrębie krzyża Sukiennic. Niewielkie, stosunkowo płytkie i płaskie obniżenie w stropie omawianego bruku obserwowano także w zachodniej jego partii (por. ryc. 9, 12, 20). Miało ono szerokość około 60–80 cm, głębokość 6–8 cm i było oddalone o około 350 cm od zachodniej krawędzi głębokiego rowu. Jego ukształtowanie mogło sugerować, że jest to niewielki ściek (rynsztok), do którego spływała woda opadowa z dachu (lub z dachów!). Domniemany budynek znajdowałby się na osi zachodniego skrzydła późniejszych Sukiennic. Taka lokalizacja budowli mogła spowodować, że obniżenie to przebiegało po osi północ – południe, równolegle do głównego rowu odwadniającego ten teren. Oś przebiegu małego rynsztoku mogła być uwarunkowana orientacją zabudowań drewnianych znajdujących się pod północno-zachodnią partią obecnych Sukiennic, a przede wszystkim przebiegiem okapu nakrywających je dwuspadowych dachów. W przeciwnym razie tego typu urządzenie ściekowe byłoby skierowane bezpośrednio do głębokiego rowu odwadniającego omawiany teren, a zatem zostałoby usytuowane prostopadle do niego. Można też przypuszczać, że rów (kanał ściekowy) zlokalizowany został symetrycznie na osi domniemanego placu, a więc także po jego stronie wschodniej mogła znajdować się wolna (niezabudowana) przestrzeń o podobnej szerokości, jak po stronie zachodniej.

Ryc. 21. Północna część hali Sukiennic, wykop 34. Fundament zachodniego skrzydła Sukiennic z czytelną odsadzką fundamentową (u góry) oraz z zarysem wykopu budowlanego przecinającego bruk z początku XIV w. Z prawej ceglane łaty związane z wykonaniem korytarza łączącego podziemia pod wschodnią i zachodnią częścią Sukiennic. Widok od północnego-wschodu; fot. E. Zaitz

Ryc. 22. Północna część hali Sukiennic, korytarz. Fundament muru zamykającego Sukiennice od północy oraz zachodniego skrzydła Sukiennic (w głębi). W murze północnym widoczne ceglane łaty w miejscu uszkodzeń spowodowanych budową kanału blokowego w XIX w. (z prawej) oraz z budową korytarza pod północną częścią hali i wykonaniem otworu drzwiowego do podziemi pod zachodnim skrzydłem Sukiennic. Widok od wschodu; fot. E. Zaitz

A zatem ewentualny placyk położony w północnej części hali późniejszych Sukiennic miałby szerokość dochodzącą co najmniej do 14–15 m. Sugestia ta wynika z założenia, że po wschodniej stronie odkrytego rowu (kanału) znajdowałaby się podobna powierzchnia wybrukowanego placu, którego szerokość – analogicznie jak po stronie zachodniej – mogła przekraczać 5 m. Plac ten sięgałby do zachodniej ściany wczesnogotyckiej budowli odkrytej w 1975 roku podczas badań prowadzonych przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską PKZ (zob. ryc. 3)[74].

Ponad najstarszym brukiem wykonanym z łamanych kamieni wapiennych zarejestrowano:

– **warstwę budowlaną** lub nasyp niwelacyjny (por. ryc. 9, 12, 15; *warstwa IIj*) uformowany z drobnych okrzesków pochodzących z obróbki kamieni wapiennych, wśród których widoczne były niewielkie ilości rozlasowanego wapienia, a także grudki zaprawy murarskiej oraz pojedyncze okruchy cegieł. Pod nią, a miejscami także na jej stropie, zalegał przemieszany piasek o żółtym i żółtoszarym zabarwieniu. Obserwowano w nim pojedyncze ostrokrawędziste i płytkowate kamienie wapienne, drobne okruchy cegieł oraz grudki zaprawy murarskiej. Zapełniały one najniższą partię rowu i nieznacznie podnosiły nawierzchnię po obu jego stronach. Nad nimi zalegał poziom szarobrunatnego, dość mocno zbitego utworu piaszczystego, w którym znajdowały się duże ilości drobnych okruchów kamieni i cegieł. Nasypy te utworzyły rodzaj utwardzonej nawierzchni, która przez pewien okres pełniła rolę poziomu użytkowego domniemanego placyku bezpośrednio nad nieznacznie wypłyconym (i zniwelowanym) rowem. Ukształtowanie jej stropu odzwierciedlało starszą, dotychczas funkcjonującą nawierzchnię brukową;

– **serię nasypów o charakterze niwelacyjnym** uformowanych z żółtego i żółtobrązowego piasku, szarobrunatnego utworu piaszczystego, z drobnego gruzu ceglanego i kamiennego oraz pokruszonej zaprawy murarskiej (por. ryc. 9, 11, 19; *warstwa IIe*, *IIg*). Na ich stropie zalegała **warstwa odpadkowa** uformowana z utworu gliniastego o brunatnym zabarwieniu (ryc. 9; *warstwa IIf*). W jej obrębie znajdowały się drobne okruchy cegieł, grudki polepy, po-

[74] Por.: Dębowski T.: *Badania archeologiczne*…, s. 431–458; Krupiński A.B.: *Hala Sukiennic*…, s. 451–457.

Ryc. 23. Północna część hali Sukiennic, korytarz, sonda 3. Wiązanie muru zachodniego skrzydła Sukiennic (z lewej) z częścią fundamentu zamykającego halę od północy (w środku), a także ślad etapowania budowy poprzez dostawianie fundamentu ściany północnej (z prawej) do zbudowanego już muru tego skrzydła. U góry ślad naprawy muru przy użyciu cegły maszynowej (osadzenie instalacji grzewczych c.o.). Widok od południowego-wschodu; fot. E. Zaitz

jedyncze kamienie wapienne, grudki zaprawy murarskiej, połupane kości zwierzęce, a także różnorodne szczątki organiczne, wśród których pojawiały się ścinki skóry, strzępy tkanin, kora drzewna, szczapki drewna oraz ułamki kości zwierzęcych. Omawiany utwór pełnił rolę poziomu użytkowego w północnej części Rynku. Przypuszczalnie ze stropu tej nawierzchni wykonano:

– dwa **wykopy budowlane** pod fundamenty wschodniego i zachodniego skrzydła Sukiennic zbudowanych w drugiej połowie XIV stulecia (ryc. 9, 12, 19–21; *wkop budowlany*). Obiekty te przecinały najstarszy bruk kamienny oraz zaprezentowane wyżej nasypy niwelacyjne oraz warstwy odpadkowe. W ich zasypisku znajdował się przemieszany utwór piaszczysty z niewielką ilością zaprawy murarskiej, a także z okruchami cegieł i drobnymi kamieniami wapiennymi.

Na stropie wspomnianej warstwy odpadkowej, a także na zasypisku obu wkopów budowlanych pod fundamenty kramów pojawiły się przemieszane utwory piaszczyste i gruzowe (por. ryc. 9; *warstwa IIe*), które powstały już po zbudowaniu fundamentów budowli halowej i po zasypaniu wykopów fundamentowych. Na stropie tego nasypu wykonano później wspomniany bruk z łamanych kamieni wapiennych (zob. *warstwę IIb*). Z zaobserwowanych relacji stratygraficznych można wnosić, że nasypy te powstały w drugiej połowie XIV stulecia, zaś ich strop pełnił przez pewien okres rolę poziomu użytkowego o nieutwardzonej nawierzchni. Wykorzystywano go zapewne podczas budowy naziemnej partii budowli halowej, przypuszczalnie w trakcie wznoszenia murów ponad odsadzką fundamentową i wykonywania w nich otworów drzwiowych z kamiennymi portalami. Świadczy o tym cienka warstewka zaprawy murarskiej i okrzesków wapiennych, którą zaobserwowano na stropie tego utworu.

W skład omawianego **nasypu niwelacyjnego** (tj. *warstwy IIe*) wchodziły przemieszane nawarstwienia pochodzące prawdopodobnie z przekopów wykonanych pod fundamenty murów zewnętrznych Sukiennic, a także z prac ziemnych związanych z przygotowaniem wykopów budowlanych pod piwnice zlokalizowane pod poszczególnymi kramami. Przypuszczalnie z tego względu w nasypie tym dominował szary i szarobrunatny utwór piaszczysty oraz brązowobrunatny utwór gliniasty ze szczątkami organicznymi. W ich obrębie pojawiały się też kamienie wapienne, pochodzące zapewne ze zniszczonych bruków, a także drobne, ostrokrawędziste okrzeski wapienne oraz większe okruchy wapienia, a więc odpadki pochodzące najwyraźniej z realizowanych wówczas prac budowlanych. Ostrokrawędziste kamienie wapienne tworzyły niekiedy lokalne skupiska przypominające bruki pozbawione podsypki wyrównawczej. Towarzyszyły im też drobne okruchy cegieł i dachówek ceramicznych oraz dość liczne grudki wapiennej zaprawy murarskiej.

Nawarstwienia późnośredniowieczne zalegające pod północną częścią hali były bardzo mocno zniszczone przez wkopy budowlane oraz przez różnorodne przekopy instalacyjne z końca XIX i z XX wieku, a także przez wykopy sondażowe z 1975 roku. W miejscach nienaruszonych przez późniejszą działalność budowlaną (prowadzoną tu od XIV do XIX stulecia) odkryto bardzo liczne fragmenty naczyń glinianych związanych z późnym średniowieczem oraz ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej, przemieszczonej tu prawdopodobnie wraz z ziemią użytą do formowania nasypów niwelacyjnych. W nawarstwieniach tych znaleziono też trzy monety srebrne (lub miedziane) i dwa ołowiane odważniki kupieckie, dwa przęśliki gliniane, pięć ułamków szklanych naczyń oraz kulkę, ułamek pierścionka i pięć koralików ze szkła, a także astragalus kościany do gier towarzyskich oraz fragment płytki kościanej związanej prawdopodobnie z produkcją guzików. W ich towarzystwie pojawiły się też ułamki różnorodnych przedmiotów żelaznych (głównie gwoździ) oraz skorodowane przedmioty z brązu i z miedzi. W porównaniu z wykopem 33 usytuowanym przy północnej ścianie Sukiennic należy stwierdzić, że nawarstwienia odkryte w północnej części hali nie zawierały większej ilości charakterystycznych materiałów odpadkowych, które byłoby można łączyć z domniemaną obecnością warsztatów rzemieślniczych związanych z obróbką miedzi i innych metali kolorowych oraz ze szklarstwem.

Mury odsłonięte w północnej części Sukiennic

W wykopach zlokalizowanych w północnej części hali odsłonięto kilka murów związanych z przemianami Sukiennic w okresie pomiędzy drugą połową XIV stulecia a początkiem XX wieku. Po wschodniej i zachodniej stronie hali odsłonię-

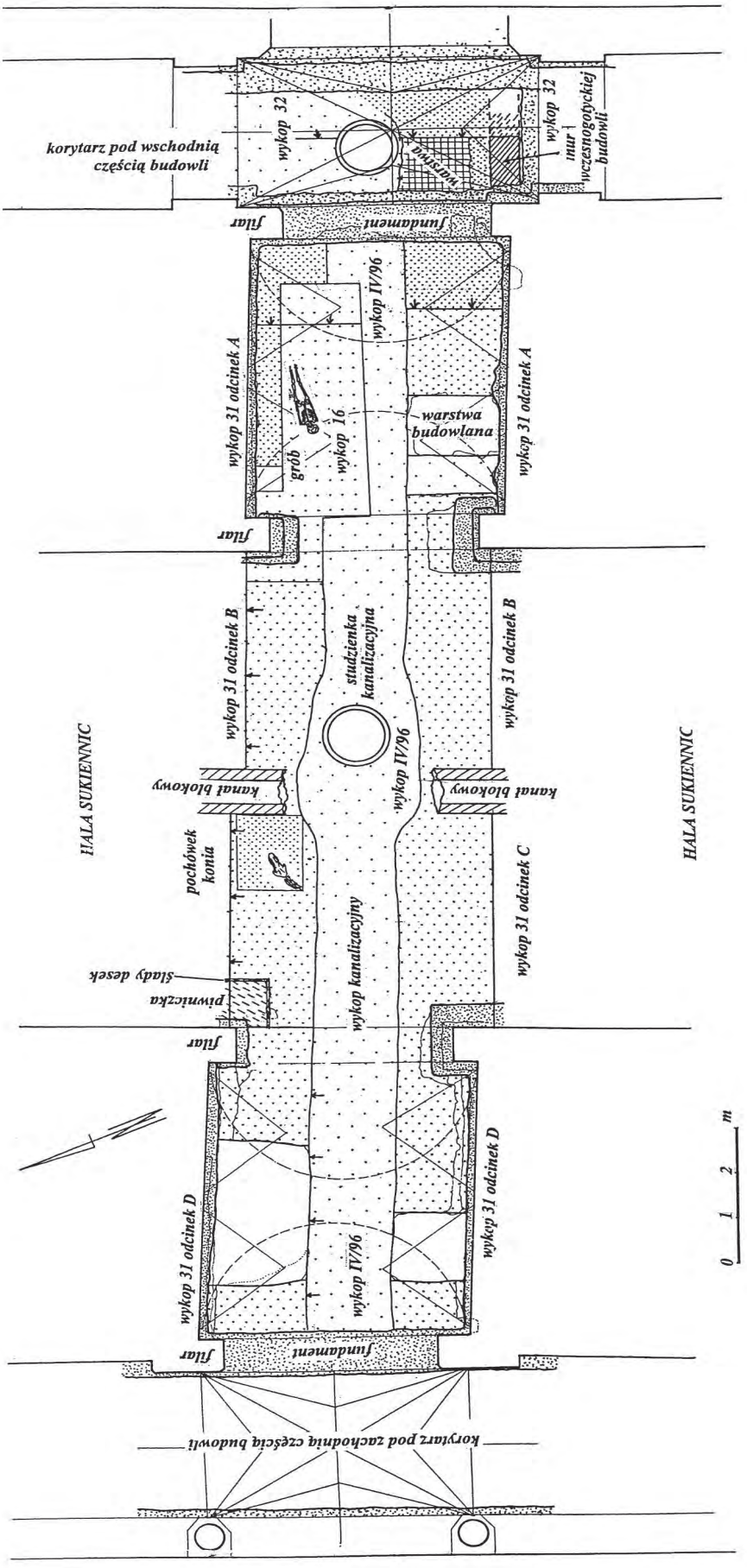
Ryc. 24. Północna część hali Sukiennic, sonda 2, korytarz. Dostawione do siebie gotyckie ławy fundamentowe wschodniego skrzydła Sukiennic (z prawej) i muru zamykającego halę od północy (z lewej). Między nimi zachowały się resztki nawarstwień i piasku calcowego. Pod partią otynkowaną w XX w. oba mury były związane z sobą. Widok od południowego-zachodu; fot. E. Zaitz

to **fundamenty gotyckich kramów** związanych z budowlą wzniesioną w drugiej połowie XIV wieku (por. ryc. 3). Zbudowano je z łamanych kamieni wapiennych i pojedynczych okruchów cegieł, które wiązano dość obficie stosowaną wapienną zaprawą murarską (zob. ryc. 12, 15, 21–24). Mury te posadowiono na piasku calcowym, natomiast korona ich fundamentu była niekiedy zaznaczona nieregularną, dość wąską odsadzką fundamentową znajdującą się na głębokości około 35–40 cm poniżej obecnej posadzki w hali (zob. ryc. 9). Na niej posadowiona była ściana wykonana z gotyckich cegieł. Dzięki obecności szerokiego wykopu budowlanego przecinającego nawarstwienia sprzed budowy Sukiennic[75] udało się ustalić zarówno czas powstania budowli halowej, jak też poziomy użytkowe funkcjonujące tu przed budową tego obiektu oraz po jego powstaniu. Obserwacja murów odkrytych w północnym korytarzu pozwoliła też stwierdzić, że wznoszenie budowli halowej było etapowane (por. ryc. 4, 5). Najpierw wznoszono fundamenty wschodniego i zachodniego skrzydła kramów Sukiennic (zob. ryc. 24), a dopiero później zbudowano mur łączący obie budowle, a więc zamykający przestrzeń hali od strony północnej (i zapewne południowej). Dla odpowiedniego scalenia obu skrzydeł narożnik każdego kramu uformowany został tak, aby można było z nim powiązać mur kurtynowy hali (por. ryc. 23).

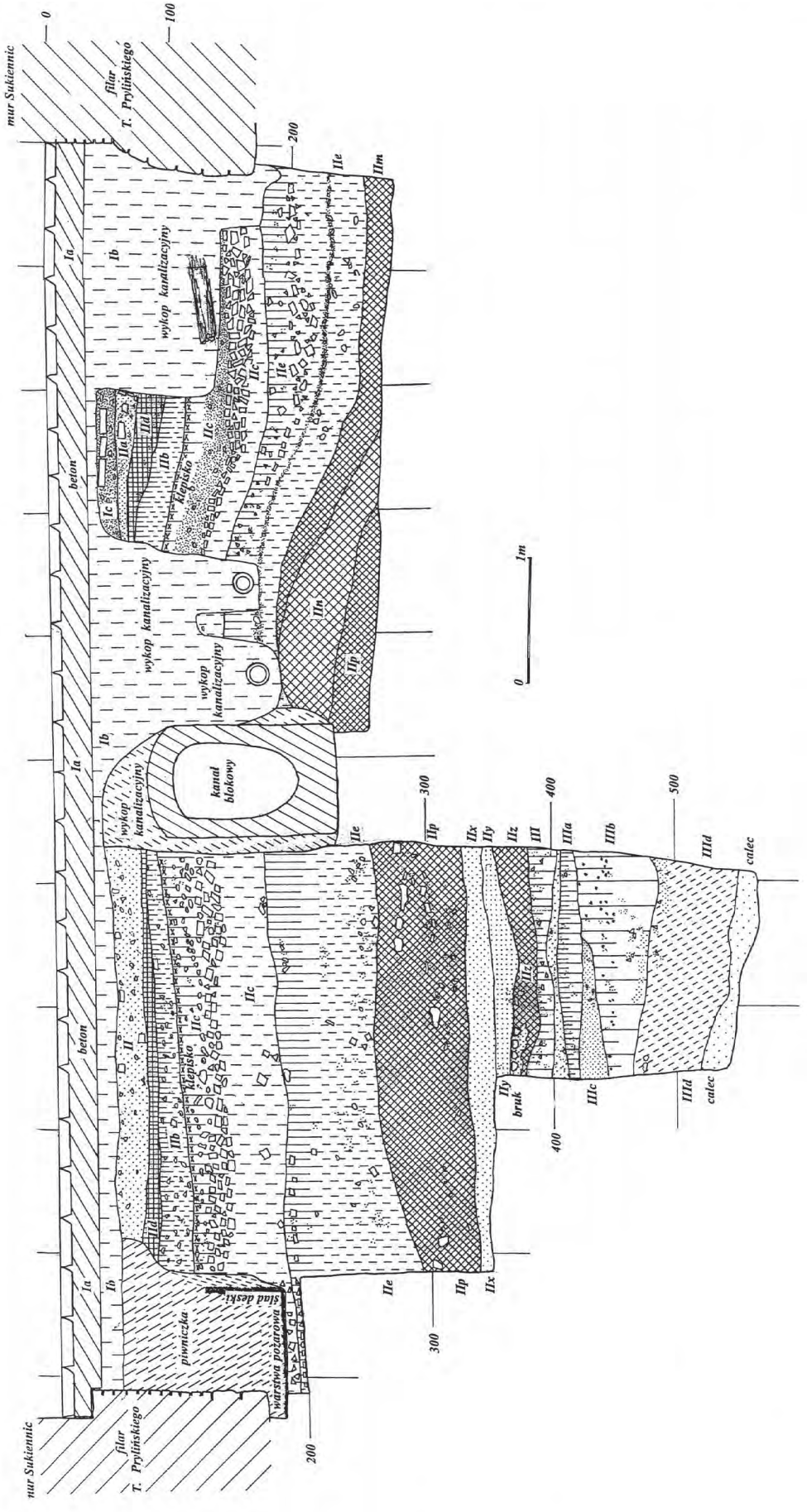
Ślady etapowania budowy zaobserwowano także podczas badań prowadzonych przez archeologów z PKZ w 1975 roku. Ich zdaniem najpierw scalono w jeden obiekt budynki murowane stojące po zachodniej stronie hali, a dopiero później wznoszono zabudowania tworzące wschodnie skrzydło Sukiennic[76]. W kolejnym etapie – podczas budowy partii naziemnej budowli – na murze północnym wzniesiono węgary ostrołukowych otworów bramnych (por. ryc. 7). Wykonano je z ciosów wapiennych i posadowiono na dużych blokach pełniących rolę odbojnic. Zawężały one szerokość otworu bramnego, ale jednocześnie chroniły jego kamieniarkę przed uszkodzeniem kołami wozów (!) wjeżdżających do hali. Korona fundamentu w otworach bramnych umożliwiających wjazd do hali od strony północnej, a także odsadzka fundamentowa murów oraz progi portali w otworach drzwiowych prowadzących z hali do kramów wskazują jednoznacznie, że poziom użytkowy hali oraz nawierzchnia placu przy północnej elewacji

[75] Szeroki wkop budowlany odkryto także podczas badań prowadzonych przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską PKZ w 1975 r. Zob.: Dębowski T.: *Badania archeologiczne*…, s. 453, ryc. 2.

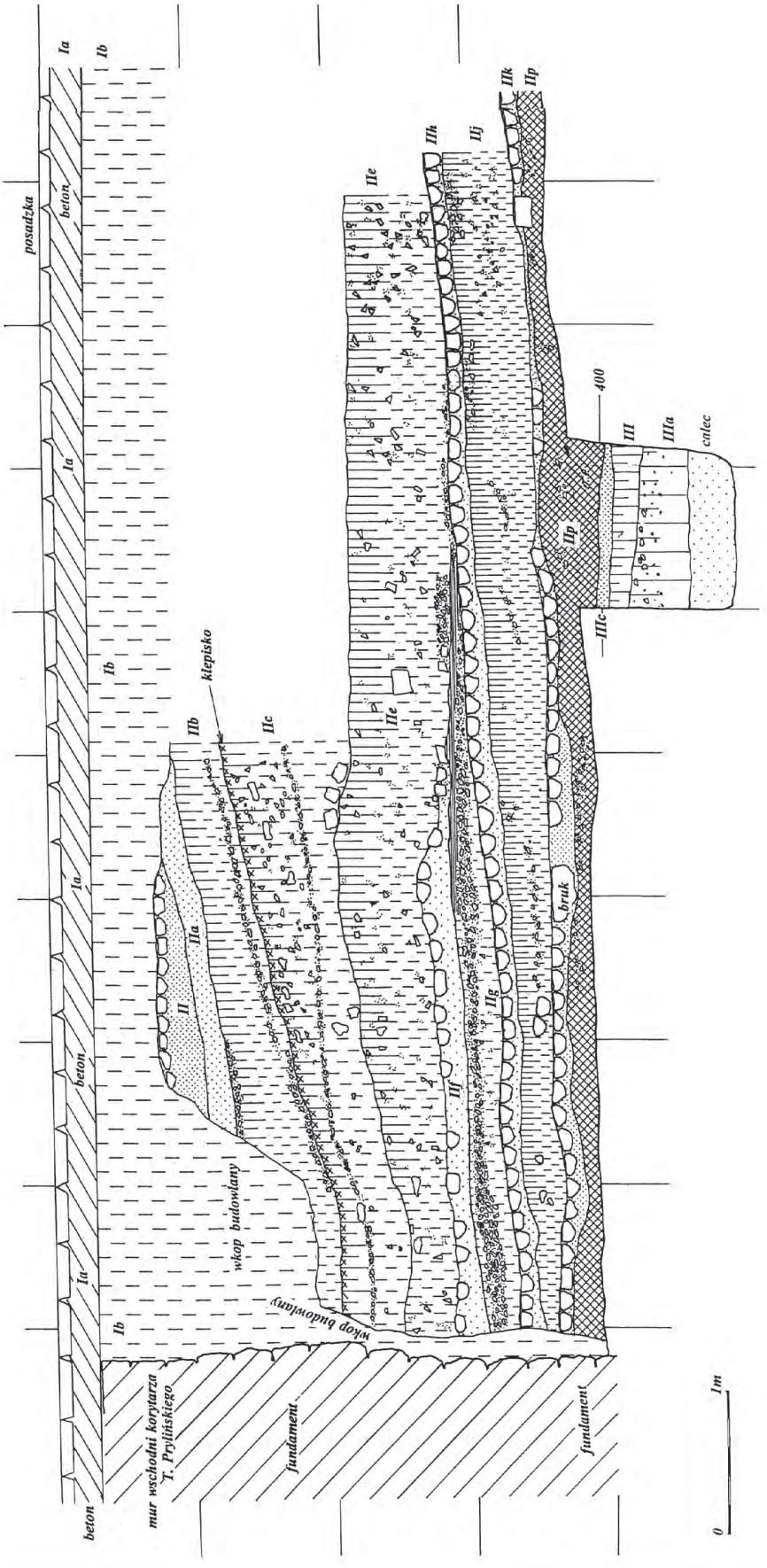
[76] Por.: *ibidem*, s. 458.

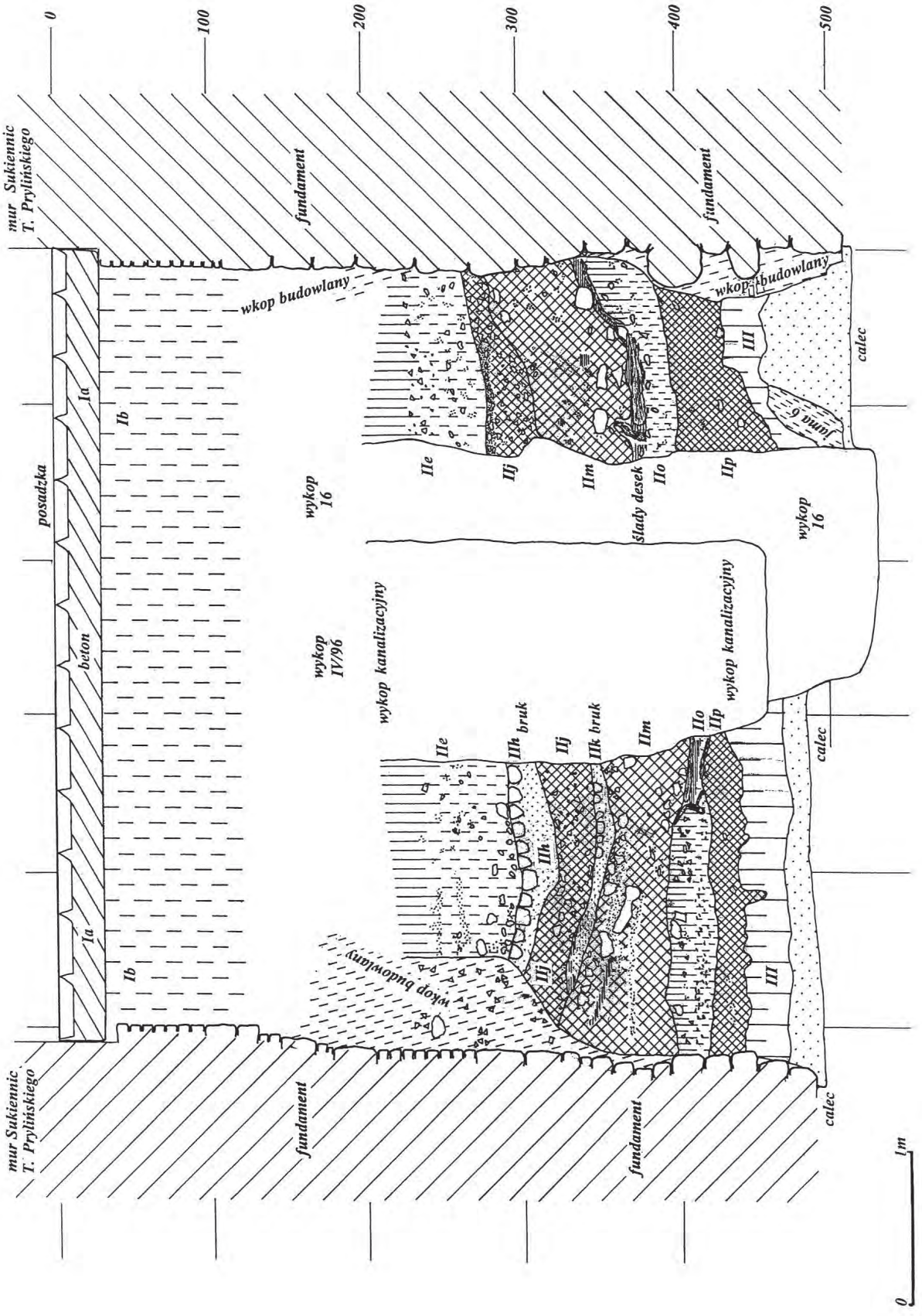
Ryc. 25. Krzyż Sukiennic, wykop 16, 31, 32 i IV/96. Plan sytuacyjny wykopów badawczych, instalacyjnych i budowlanych oraz odkryte w nich relikty muru wczesnogotyckiej budowli, fundamenty zbudowane przez T. Prylińskiego w latach 1875–1879, a także kanał blokowy oraz obiekty archeologiczne (grób, warstwa kulturowa i pochówek konia) z wczesnego średniowiecza; oprac. G. Zaitz

Ryc. 26. Hala Sukiennic, wykop 31 (odcinek B–C) i sonda, profil północny. Przekrój nawarstwień z wczesnego i późnego średniowiecza zachowanych w krzyżu pomiędzy murami filarów zbudowanych przez T. Prylińskiego. Z lewej zasypisko spalonej piwniczki, w środku kanał blokowy i wkopy instalacyjne, a także obiekt (IIId) z pochówkiem konia; oprac. G. Zaitz

Ryc. 27. Zachodnia część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek D) i IV/96, profil północny. Przekrój nawarstwień pomiędzy halą Sukiennic a murem zbudowanym przez T. Prylińskiego po stronie zachodniej krzyża. Widoczny calec, warstwa humusowa z wczesnego średniowiecza oraz bruki i klepisko z okresu późnośredniowiecznego i z czasów nowożytnych; oprac. G. Zaitz

Ryc. 28. Wschodnia część krzyża Sukiennic, wykop 16, 31 (odcinek A) i IV/96, profil zachodni. Przekrój nawarstwień z wczesnego i późnego średniowiecza pomiędzy murami zbudowanymi przez T. Prylińskiego po północnej i południowej stronie krzyża, a także zasypiska wykopów budowlanych z XIX w. oraz wykopu kanalizacyjnego (IV/96) i badawczego (wykop 16) z drugiej połowy XX w.; oprac. G. Zaitz

Ryc. 29. Zachodnia część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek D), profil północny. Najmłodszy bruk kamienny z czasów nowożytnych (u góry) oraz późnośredniowieczne nasypy z czytelnymi poziomami budowlanymi w postaci wapna i zaprawy murarskiej. Widok od południowego-wschodu; fot. E. Zaitz

Ryc. 30. Zachodnia część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek D), część południowa. Relikty bruków kamiennych ze schyłku średniowiecza i z czasów nowożytnych (u góry) na późnośredniowiecznych nasypach niwelacyjnych. Nawarstwienia zostały przecięte przez wykop kanalizacyjny i gazowniczy z XX w. (z prawej) oraz wykop budowlany T. Prylińskiego z lat 1875–1879 (z lewej). Widok od wschodu; fot. E. Zaitz

Sukiennic znajdowały się kilkadziesiąt centymetrów poniżej obecnej posadzki wewnątrz i w sąsiedztwie Sukiennic. Warto w tym miejscu podkreślić, że chodzi tu o poziom użytkowy z drugiej połowy XIV stulecia, zapewne z okresu pomiędzy 1376 a 1390 rokiem. Do identycznego wniosku doprowadziły badania sondażowe przeprowadzone przed kilku laty przy północno-zachodnim narożniku Sukiennic[77].

Drugą grupę obiektów architektonicznych reprezentują **mury** zbudowane w trakcie **renesansowej przebudowy Sukiennic** przeprowadzonej zapewne w latach 1556–1559. Wówczas do północnej elewacji budowli halowej dobudowano klatkę schodową, którą posadowiono na trzech potężnych filarach (por. ryc. 4). Fundamenty dwóch z nich odsłonięto podczas badań w wykopach zlokalizowanych przy północnej elewacji Sukiennic. Ich mury wykonano w szerokich wykopach fundamentowych, które przecięły niemal wszystkie warstwy kulturowe zachowane po północnej stronie Sukiennic, a także zasypisko wykopu budowlanego gotyckiej ściany północnej (zob. ryc. 4–7). Do budowy fundamentów użyto przede wszystkim dużych bloków wapienia (o wysokości do 25 cm i długości do 45 cm), które uzupełniano drobnymi kamieniami oraz pojedynczymi okruchami cegieł. Wiązano je dość obficie stosowaną zaprawą murarską, która bardzo często wylewała się na powierzchnię lica muru oraz do wykopu fundamentowego, a jednocześnie pokrywała materiały budowlane zalegające w licu. Korona fundamentu znajdowała się 15–20 cm poniżej obecnej nawierzchni płyty Rynku. Na niej ułożone były starannie obrobione, profilowane ciosy piaskowcowe, które pełniły rolę cokołu w partii muru stykającej się bezpośrednio z ówczesnym poziomem użytkowym w obrębie arkad bramnych we wjeździe do Sukiennic. Wzajemne relacje między koroną fundamentów gotyckiej hali a odsadzką renesansowych filarów wskazują, że po przebudowie wykonanej w drugiej połowie XVI wieku poziom użytkowy w tej części placu rynkowego oraz w hali Sukiennic został zapewne podniesiony o około 20–30 cm.

W tym samym czasie została prawdopodobnie zbudowana druga para obiektów architektonicznych, określanych w tym opracowaniu mianem **renesansowych murów poprzecznych**. Odkryto je w północnej części hali, w wykopie 34 (zob. ryc. 4, 9, 11–14, 18, 19). Były to ławy fundamentowe usytuowane w poprzek hali, dostawione do gotyckich ścian Sukiennic i wykonane z łamanych kamieni wapiennych oraz z cegieł zalanych dość obficie stosowaną zaprawą murarską. Oba mury wzniesiono w szczelnych wkopach budowlanych, posadowiono w obrębie nawarstwień późnośredniowiecznych i dostawiono do kamiennych fundamentów gotyckich kramów. Górna, zapewne naziemna partia tych obiektów została prawdopodobnie rozebrana podczas późniejszych prac związanych z porządkowaniem hali przed 1809 rokiem[78] oraz w trakcie przebudowy jej nawierzchni w XIX i XX wieku, natomiast mur zachodni został dodatkowo uszkodzony i zniwelowany podczas prac badawczych prowadzonych w sondzie 5 i 6 w 1975 roku. Z tego powodu tylko na koronie wschodniego fundamentu zachowały się pozostałości kamieniarki wapiennej i piaskowcowej (por. ryc. 13, 14). Na ich podstawie można wnosić, że oba mury są reliktem ściany działowej, która zamykała halę Sukiennic od strony północnej. Być może oddzielała ona północne kramy, w których znajdowała się Postrzygalnia, od pozostałych pomieszczeń o typowym charakterze handlowym. Identyczne (?) relikty ściany działowej odkryto później także podczas przebudowy południowej części hali[79]. Przypuszczalnie na obu murach posadowione były węgary ciosowych

Ryc. 31. Hala – środkowa część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek C), profil północny. Relikty spalonej i zagruzowanej piwniczki z XVII w. odkrytej przy fundamencie ceglanego filara zbudowanego przez T. Prylińskiego (z lewej). Na zasypisku zarys przekopu teletechnicznego oraz płyta betonowa i nasyp niwelacyjny z XX w. Widok od południa; fot. E. Zaitz

[77] Zob.: Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 263–296.

[78] Por.: Banach J.: *Ikonografia Rynku Głównego w Krakowie*. Kraków 1998, s. 393, 397, 450. Na widoku hali wykonanym przez Michała Stachowicza przed 1811 r. w głębi Sukiennic zaznaczone zostały dwa prostokątne otwory drzwiowe, które mogą być częścią domniemanej ściany działowej posadowionej na murach poprzecznych lub śladem innego przepierzenia, wykonanego tu na potrzeby balu wydanego na cześć księcia Józefa Poniatowskiego i Wojsk Księstwa Warszawskiego, który odbył się 15 sierpnia 1809 r., w rocznicę urodzin Napoleona Bonaparte. Na młodszych widokach (z 1871 r.) zamknięcie hali Sukiennic tworzy para ostrołukowych otworów bramnych, które bez jakichkolwiek zastrzeżeń należy identyfikować z wejściem do budowli umiejscowionym w ścianie gotyckiej zamykającej halę.

[79] Koronę wspomnianych murów zaobserwowano w marcu 2010 r. podczas wykonywania przekopu budowlanego pod kable energetyczne oraz instalacje klimatyzacyjne wzdłuż obu ścian hali. Brak badań rozpoznawczych uniemożliwił określenie charakteru tych reliktów.

Ryc. 32. Hala – środkowa część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek C), profil północny. Resztki zwęglonego drewna ze ścianki i dna piwniczki z XVII w. oraz wypełniające ją okruchy cegieł, dachówek i płytek ceramicznych. Widok od południa; fot. E. Zaitz

portali, w których od połowy XVI stulecia mogły znajdować się drewniane drzwi lub metalowe kraty umożliwiające zamykanie hali.

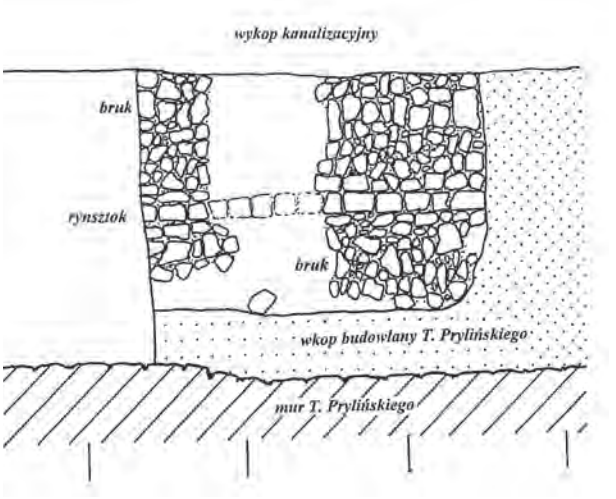
Likwidacja obu przepierzeń mogła mieć miejsce w okresie poprzedzającym powstanie planu budowli rynkowych wykonanego przez Dominka Pucka w 1787 roku, albo też po balu wydanym w 1809 roku na cześć księcia Józefa Poniatowskiego po wkroczeniu do Krakowa wojsk Księstwa Warszawskiego. Na wspomnianym planie Rynku Głównego nie zaznaczono ściany (lub ścian) działowej, która mogłaby znajdować się na fundamentach odkrytych podczas obecnych badań archeologicznych, natomiast na widoku hali Sukiennic podczas balu znajduje się bliżej nieokreślona ścianka działowa, która mogła być związana albo z obiektem architektonicznym posadowionym na odkrytych obecnie fundamentach, albo też z przepierzeniem wykonanym tylko na potrzeby uroczystości homagialnej. Na miedziorycie Michała Stachowicza uwidoczniona została para wysokich, prostokątnych otworów drzwiowych Oceniając zachowane fundamenty, można przypuszczać, że domniemany otwór bramny miałby szerokość około 450–500 cm. Z kolei na podstawie wspomnianego miedziorytu Michała Stachowicza należałoby sądzić, że była to brama podwójna, z dwoma portalami po bokach filara znajdującego się na osi hali. Obecnie w tym miejscu przebiega betonowy kanał ściekowy z końca XIX lub z początku XX wieku. Podczas jego budowy mógł zostać zniszczony zarówno domniemany filar usytuowany między otworami, jak też znajdujący się pod nim fundament. Rolę poziomu użytkowego w hali oraz pomiędzy murami ściany działowej pełnił bruk z łamanych kamieni wapiennych (por. ryc. 9, 11, 13, 17, 18; *warstwa II*). W jego nawierzchni wykonane były korytkowate rynny ściekowe, które przypuszczalnie usytuowano po obu stronach otworu bramnego, bezpośrednio przy zewnętrznych węgarach portali, a więc przy fundamencie omawianych murów poprzecznych.

W podziemiach północnej części Sukiennic, po południowej stronie korytarza łączącego piwnice pod wschodnią i zachodnią częścią budowli znajdował się **ceglany mur oporowy** zbudowany albo pod koniec XIX stulecia, albo już w początku XX wieku (zob. ryc. 4, 10). Wykonano go zapewne równocześnie z budową przejścia, które połączyło korytarze położone po wschodniej i zachodniej stronie gotyckich Sukiennic. Mur ten zamknął korytarz od strony południowej. Wzniesiono go w szerokim przekopie budowlanym, który od strony południowej przeciął wszystkie nawarstwienia znajdujące się w hali Sukiennic, odkryte w czasie badań prowadzonych w wykopie 34 i zaprezentowanych w poprzedniej części opracowania. Wykop fundamentowy oraz wzniesiony w nim mur ceglany przecięły i jednocześnie zniszczyły też nieco starszy (!) betonowy kanał blokowy, który w miejscu korytarza rozdzielał się na dwie odnogi biegnące w kierunku północno-zachodnim i północno-wschodnim. Ich resztki zachowały się do dziś tylko w murze gotyckim zamykającym Sukiennice od strony północnej, a także po północnej stronie Sukiennic. Omawiany mur wykonano z cegły maszynowej wiązanej dość obficie stosowaną wapienno-cementową zaprawą murarską. Posadowiono go na fundamencie z łamanych kamieni wapiennych i okruchów cegieł zalanych całkowicie bardzo dużą ilością cementowo-

wapiennej zaprawy murarskiej. Stopa ławy fundamentowej znajdowała się na spągu warstw kulturowych z późnego średniowiecza oraz na stropie piasku calcowego i dostawiono do fundamentów wschodniego oraz zachodniego skrzydła gotyckich kramów. W ich fundamentach wycięto wówczas otwory drzwiowe umożliwiające powstanie połączeń z korytarzami wykonanymi w latach 1875–1879 po zewnętrznej stronie komór piwnicznych, w miejscu dawnych uliczek rozdzielających gotyckie zabudowania na Rynku. Na koronie omawianego muru ceglanego, a także na gotyckiej ścianie północnej Sukiennic osadzony był strop z płyt betonowych.

W obrębie omawianego wykopu 34 oraz w ścianie północnej Sukiennic, a także w wykopie 17 i 33 po północnej stronie budowli zachowały się pozostałości **betonowego kanału blokowego** (ściekowego). Odlano go z zaprawy cementowej, do której wmieszano duże ilości pokruszonych cegieł oraz żwir i niewielkie ilości tłucznia wapiennego. Jego kształt i przekrój jest typowy dla kolektorów kanalizacyjnych budowanych dopiero w XX stuleciu, a właściwie odlewanych na odpowiednio przygotowanych „formach" z drewna lub stali (zob. ryc. 4–6, 9, 11). Od początku XIX wieku niemal do końca tego stulecia wszystkie kolektory kanalizacyjne (zwane też kanałami blokowymi) oraz ich mniejsze odnogi ściekowe były murowane. Dolne partie tych obiektów wykonywano zazwyczaj z łamanych kamieni wapiennych oraz odpowiednio przygotowanych płyt piaskowcowych, a później ciosów wapiennych, natomiast górne partie budowano z cegły oraz kamieni wapiennych. Z tego materiału budowlanego – tj. z kamieni wapiennych i z cegieł – wykonywano także sklepienia nakrywające kanały ściekowe. Być może po raz pierwszy zaprawę cementową oraz technikę odlewania kolektora kanalizacyjnego na odpowiednich formach stalowych zastosowano podczas przebudowy Sukiennic realizowanej przez Tomasza Prylińskiego w latach 1875–1879. W tym okresie (lub nieco później) po osi hali Sukiennic poprowadzono zbiorczy kolektor, do którego od północy zostały doprowadzone dwa mniejsze betonowe kanały ściekowe o kształcie i przekroju identycznym do kolektora w hali. Łączyły się one w miejscu obecnego korytarza północnego (!). Kanalizacja ta została zniszczona podczas budowy tego przejścia, a więc w trakcie wykonywania przejścia łączącego podziemia Sukiennic po wschodniej i zachodniej stronie, a także podczas wznoszenia ceglanego muru oporowego po jego południowej stronie. Główny kolektor został wówczas ucięty przy południowym licu ceglanego muru, natomiast jego dwie odnogi ściekowe idące od niego w kierunku północnym zlikwidowano, a ich otwory w przekute w murze gotyckim zaślepiono (zamurowano) od strony korytarza. Po południowej stronie ceglanego muru ułożono wówczas rury kamionkowe, którymi odprowadzono wody opadowe i ścieki do betonowego kolektora znajdującego się w hali i biegnącego przez jej środek w stronę południową (por. ryc. 4).

Przebieg kanałów oraz ich relacje stratygraficzne z murem ceglanym zdają się jednoznacznie sugerować, że północny korytarz podziemny nie jest elementem wykonanym przez Tomasza Prylińskiego w latach 1875–1879. Powstał on prawdopodobnie dopiero podczas późniejszych prac budowlanych wykonanych albo w ostatnich latach XIX stulecia,

Ryc. 33. Wschodnia część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek A), rzut południowej partii wykopu. Bruk kamienny z początku XIV w. (z rynsztokiem) zachowany między przekopem kanalizacyjnym z 1996 r. a wkopem budowlanym pod południowy i wschodni mur krzyża wykonanym w XIX w.; oprac. G. Zaitz

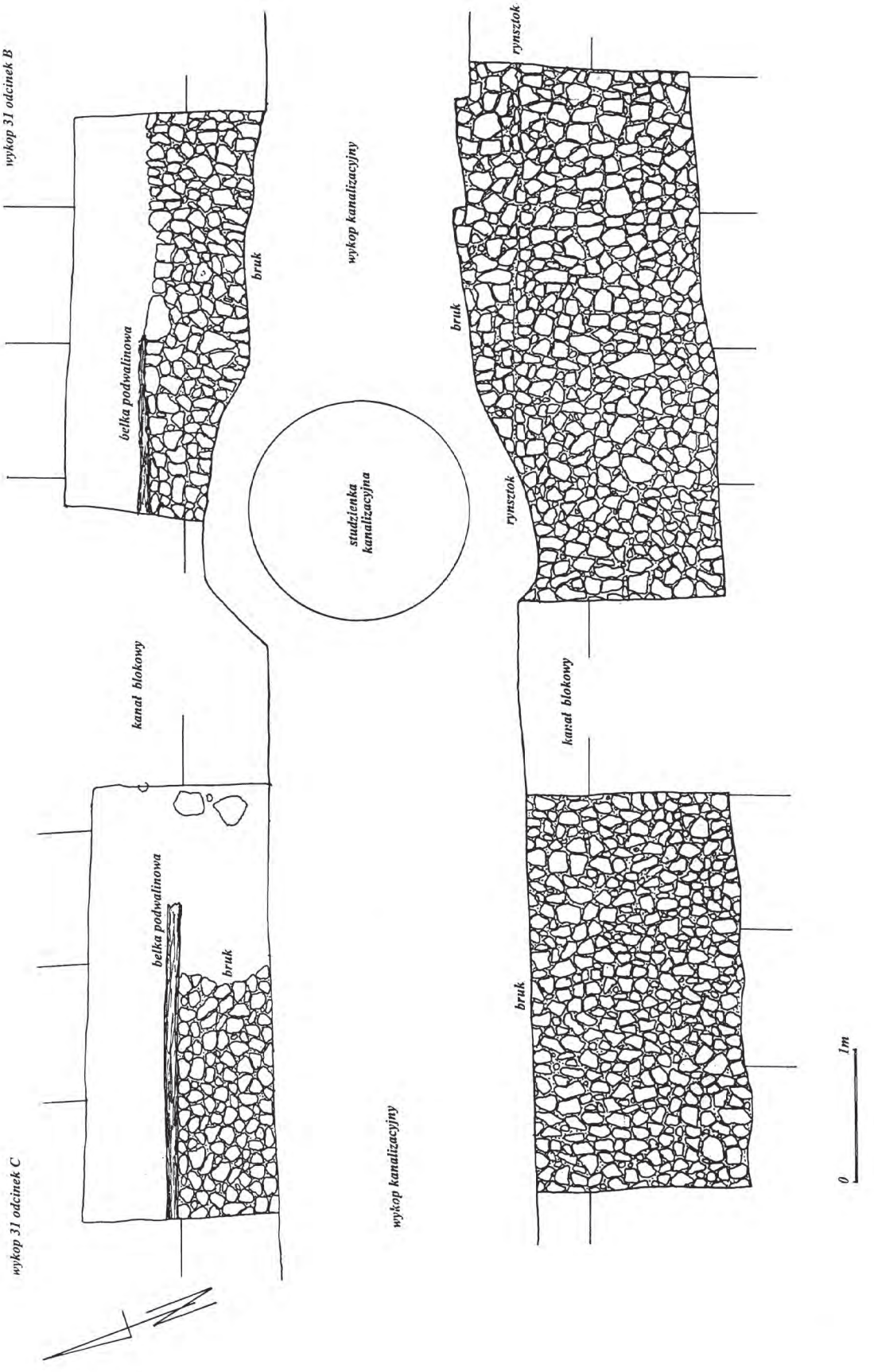
albo na początku XX wieku lub w okresie międzywojennym. Wówczas pojawiły się również nowe instalacje kanalizacyjne w krzyżu Sukiennic (m.in. ceglana studzienka, rury żeliwne i kamionkowe), a ścieki prawdopodobnie odprowadzono w kierunku wschodnim, w stronę krzyża Kramów Bogatych. Nowy kolektor kanalizacyjny poprowadzono wzdłuż piwnic zachodniego skrzydła Kramów do południowej pierzei Rynku, ewentualnie w stronę kolektora odkrytego w 2003 roku u wylotu ulicy Siennej, a biegnącego następnie wzdłuż południowej pierzei Małego Rynku do zbiorczego kolektora ściekowego położonego na Plantach wzdłuż ulicy św. Gertrudy i ulicy Westerplatte[80]. Kolejna przebudowa kanalizacji na Rynku Głównym i prawdopodobnie w Sukiennicach została przeprowadzona dopiero w latach 50. XX wieku. Wykonane wówczas roboty ziemne zostały już objęte badaniami archeologicznymi o charakterze ratowniczym[81].

Badania archeologiczne w krzyżu Sukiennic

Dotychczasowe badania archeologiczne w Sukiennicach, w Kramach Bogatych oraz w przylegających do nich innych budowlach handlowych, a także na terenie placu targowego wskazują, że krzyż Sukiennic był niemal jedynym miejscem, przez które od czasu lokacji miasta przebiegała droga łącząca wschodnią i zachodnią część miasta. Trakt ten przez ulicę Sienną i ulicę Szewską łączył najważniejsze bramy miejskie położone w fortyfikacjach na końcu tych ulic. Przecinały go uliczki wewnętrzne biegnące po osi

[80] Por.: Zaitz E.: *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych przy przebudowie nawierzchni Małego Rynku*…, s. 40, 41, ryc. 3, 20, 24.

[81] Zob.: Żaki A.: *Wstępne badania*…, s. 154–156; Radwański K.: *Prace ratownicze*…, s. 49–57.

Ryc. 34. Środkowa część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek B, C), rzut bruku. Nawierzchnia na północnym obrzeżu uliczki z początku XIV w. przebiegającej przez późniejszy krzyż między zabudowaniami drewnianymi. W bruku zaznaczał się nieckowaty rynsztok, zaś przy jego krawędzi uchwycono relikty belki podwalinowej drewnianego kramu (?!) handlowego. Bruk przecięty wykopem kanalizacyjnym z 1996 r.; oprac. G. Zaitz

Ryc. 35. Hala i krzyż Sukiennic, wykop 31 (odcinek B). Resztki bruku kamiennego z początku XIV w. zachowanego na północnym obrzeżu uliczki przebiegającej przez późniejszy krzyż Sukiennic. Widok od zachodu; fot. E. Zaitz

północ – południe pomiędzy Sukiennicami a Kramami Bogatymi i Kramami Szewskimi, a także drogi znajdujące się pomiędzy tymi budowlami a Ratuszem oraz różnorodnymi drewnianymi kramami handlowymi (zob. ryc. 2). Z tego względu można przypuszczać, że w krzyżu Sukiennic powinny znaleźć odzwierciedlenie nawarstwienia i poziomy użytkowe z nawierzchni placu handlowego po obu stronach Sukiennic oraz z dróg znajdujących się we wnętrzu oraz w sąsiedztwie zabudowań handlowych zlokalizowanych na Rynku. Było to możliwe również dzięki temu, że do czasu przebudowy Sukiennic wykonanej w latach 1875–1879 krzyż oraz środkowa część hali nie były odseparowane żadnymi murami od nawierzchni placu. Praktycznie dopiero po przebudowie wykonanej przez Tomasza Prylińskiego po wschodniej i zachodniej stronie budowli pojawiły się mury i podziemne korytarze, które oddzieliły wnętrze Sukiennic od ich najbliższego otoczenia.

Poprzeczne przejście krzyżowe przez środek Sukiennic nie było też nigdy oddzielone murami od wnętrza hali znajdującej się po jego północnej i południowej stronie. A zatem poziomy użytkowe z terenu zlokalizowanego po wschodniej i zachodniej stronie Sukiennic mogły (i powinny) kontynuować się bez przeszkód wewnątrz hali, a nawet w pomieszczeniach poszczególnych kramów dostępnych z hali. Tą drogą można więc (i zapewne należy) korelować bruki oraz inne poziomy użytkowe zadokumentowane w sąsiedztwie poszczególnych budowli rynkowych, a także określać wzajemne relacje stratygraficzne pomiędzy poziomami użytkowymi w hali Sukiennic a poziomami wewnątrz zabudowań Kramów Bogatych, zlokalizowanych po wschodniej stronie Sukiennic. Powyższe uwagi odnoszą się przede wszystkim do gotyckich obiektów zbudowanych w drugiej połowie XIV stulecia, jak też do najstarszych zabudowań drewnianych oraz murowanych budowli handlowych, które odkryto w latach 60. i 70. XX wieku (por. ryc. 3)[82], obecnie zaś ponownie odsłoniętych na potrzeby ekspozycyjne w realizowanym skansenie muzealnym.

Działalność budowlana oraz różnorodne roboty instalacyjne prowadzone w rejonie Sukiennic w ostatnich latach XIX wieku oraz w XX stuleciu doprowadziły jednak do odseparowania nawarstwień zalegających w poszczególnych budowlach. Wykonane przez Tomasza Prylińskiego podziemne korytarze po wschodniej i zachodniej stronie Sukiennic spowodowały całkowite zniszczenie niemal wszystkich nawarstwień ukształtowanych od średniowiecza na uliczkach położonych między Sukiennicami a Kramami Bogatymi po stronie wschodniej, a także między nimi a Kramami Szewskimi i zabudową drewnianą po stronie zachodniej. Korelację nawarstwień między halą Sukiennic (i krzyżem) a najbliższym otoczeniem utrudniają też wspomniane wcześniej przekopy instalacyjne, w tym głównie bardzo głębokie wykopy kanalizacyjne (por. ryc. 2; *wykopy 64*, *65*, *74–79*, *83*), które pojawiły się w krzyżu Sukiennic już pod koniec XIX wieku. Najpierw przecięto i zniszczono nimi nawarstwienia wzdłuż całej hali przekopem pod budowę wspomnianego wcześniej betonowego kanału ściekowego, natomiast w okresie międzywojennym XX stulecia podjęto po raz pierwszy przebudowę instalacji kanalizacyjnych. Przypuszczalnie wykonano wówczas nowy kolektor z rur kamionkowych, który przeciął wszystkie piwnice pod zachodnim ciągiem kramów[83], a jednocześnie zniszczył nawarstwienia w obrębie krzyża tej budowli. Drugi kolektor ściekowy zbudowano wówczas także wzdłuż zachodniej elewacji Sukiennic. Jego przebudowę, połączoną zapewne z rozbudową sieci kanalizacyjnej, przeprowadzono w 1955 roku. Nową kanalizację poprowadzono w pewnym oddaleniu od fundamentów pod zachodnimi arkadami Sukiennic, na osi wschodniego muru Kramów Szewskich[84]. Ponownie przebudowę kanalizacji prowadzono w 1996 roku (zob. ryc. 25). Tylko w tych ostatnich przypadkach wykopy instalacyjne zostały objęte archeologicznym nadzorem badawczym, który jednak koncentrował się głównie na rozpoznaniu reliktów najstarszego osadnictwa z wczesnego i późnego średniowiecza oraz odsłoniętych fundamentów. Niemniej pozostaje faktem, że żadna przebudowa instalacji kanalizacyjnych nie była poprzedzona systematycznymi badaniami wykopaliskowymi. W wyniku prac ziemnych i robót kana-

[82] Zob.: Dębowski T.: *Badania archeologiczne*…, s. 431–458; Krupiński A.B.: *Hala Sukiennic*…, s. 451–457; Radwański K.: *Prace badawcze prowadzone w 1962 roku*…, s. 231, 232; Zin W., Grabski W.: *Niektóre problemy stratygraficzne*…, s. 357; Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 20, 21.

[83] Zob.: Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań sondażowych*…, s. 263–296.

[84] Por.: *idem: Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 roku*…, s. 79–142.

Ryc. 36. Środkowa część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek C). Bruk kamienny z początku XIV w. oraz relikty drewnianej belki podwalinowej domniemanego kramu, nakryte średniowiecznymi warstwami o charakterze odpadkowym. Widok od wschodu; fot. E. Zaitz

lizacyjnych na znacznych obszarach bezpowrotnie zniszczono poziomy użytkowe oraz inne nawarstwienia kulturowe znajdujące się na całej długości krzyżowego przejścia przez Sukiennice, przez Kramy Bogate i Szewskie, a także kramy drewniane.

Badania Muzeum Archeologicznego w Krakowie podjęte w krzyżu Sukiennic w grudniu 2005 roku dały możliwość częściowego uzupełnienia wiedzy o najmłodszych nawarstwieniach uformowanych w Sukiennicach oraz w centralnej części Rynku. Okazało się jednak, że poza wspomnianymi wcześniej przekopami kanalizacyjnymi, przez teren krzyża poprowadzone były wykopy instalacyjne związane z doprowadzeniem do Sukiennic wody, gazu i energii elektrycznej, a także szerokie wykopy budowlane powiązane z przebudową obiektu w XIX wieku przez Tomasza Prylińskiego. W rzeczywistości nienaruszone nawarstwienia ze schyłku średniowiecza, renesansu oraz z okresów późniejszych zachowały się na stosunkowo niewielkiej przestrzeni w zachodniej partii krzyża oraz w południowej części jego partii wschodniej. We wschodniej części krzyża zniszczył je wspomniany szeroki wykop budowlany z końca XIX wieku, a w pewnym stopniu także wykop badawczy z 1975 roku. Dokumentacja z tamtych badań wskazuje jednak, że w północnej części wschodniej partii krzyża nie zachowały się utwardzone poziomy użytkowe oraz brukowane nawierzchnie z czasów nowożytnych.

Obserwacja nawarstwień zadokumentowanych w północnej i południowej części krzyża zdaje się wskazywać na istnienie pewnych różnic w strukturze i charakterze nawarstwień (por. ryc. 26–28). Było to najbardziej widoczne w ścianach przekopu kanalizacyjnego z 1996 roku, który przebiegał po osi krzyża Sukiennic. Wśród nawarstwień zalegających po jego południowej stronie odnotowano obecność co najmniej dwóch bruków kamiennych pochodzących sprzed drugiej połowy XIV wieku, a więc sprzed powstania budowli halowej, natomiast po stronie północnej brak było nawierzchni utwardzonych kamieniami. Ich miejsce zajmowały warstwy gliniaste z dużą ilością różnorodnych

szczątków organicznych oraz z resztkami bliżej nieokreślonych konstrukcji drewnianych, wykonanych z desek, dranic i cienkich belek. Zazwyczaj zachowały się z nich ślady uniemożliwiające ustalenie, czy są to resztki podłogi lub ścian budynków, czy może pozostałości bliżej nieokreślonych urządzeń handlowych związanych z obecnością kramów lub straganów. Całą szerokość krzyża zajmowały dopiero bruki kamienne związane z funkcjonowaniem budowli halowej po przebudowie Sukiennic w drugiej połowie XIV stulecia, zapewne pomiędzy 1376 a 1390 rokiem. Z tym okresem można łączyć pozostałości dwu utwardzonych nawierzchni rozpoznanych na niewielkiej przestrzeni między gotyckimi budowlami w zachodniej części krzyża. Są wśród nich:

– **bruk** z łamanych kamieni wapiennych ułożonych na podsypce żółtego piasku zawierającego niewielkie ilości żwiru oraz drobny gruz ceglany (por. (zob. ryc. 26, 27, 29, 30; *warstwa II*). Został on przecięty szerokim wykopem budowlanym z lat 1875–1879, w którym zbudowano kamienne fundamenty murów zamykających krzyż od strony zachodniej, a więc od wykonanego wówczas podziemnego korytarza zlokalizowanego pod zachodnią częścią Sukiennic. Strop tej nawierzchni opadał dość zdecydowanie w kierunku zachodnim, do placu handlowego zlokalizowanego po północnej stronie Kramów Szewskich i Garbarskich oraz zabudowań Ratusza. Układ bruku sugerował, że w obrębie hali jego nawierzchnia mogła znajdować się na głębokości około 40–50 cm poniżej obecnej posadzki kamiennej w Sukiennicach. Przypuszczalnie śladem tego poziomu użytkowego w hali jest podsypka piasku zalegająca pod współczesnym nasypem niwelacyjnym. Między kamieniami omawianej nawierzchni oraz w podsypce piasku znaleziono kilkadziesiąt bardzo mocno zniszczonych monet srebrnych i miedzianych pochodzących z okresu pomiędzy XV i XVI wiekiem (denarki jagiellońskie) a schyłkiem XVIII lub początkiem XIX stulecia (boratynki, monety nowożytne). Obecność numizmatów wskazuje, że omawiana nawierzchnia funkcjonowała także na początku XIX wieku. Być może znajdujące się w niej kamienie wapienne oraz podsypka piasku były kilkakrotnie wykorzystywane do ułożenia nawierzchni w krzyżu. Po raz pierwszy mogły być użyte już w starszych poziomach użytkowych, w tym zwłaszcza w brukach związanych z okresem renesansu i baroku. Wówczas do warstwy mogły dostać się monety najstarsze, w tym przede wszystkim numizmaty z XV i XVI stulecia. W północnej partii hali odpowiednikiem tej nawierzchni była zapewne warstwa II, którą zadokumentowano przy murze poprzecznym w wykopie 34 (ryc. 9, 10; *warstwa II*), a także podsypka piasku odnotowana w wykopach przy północnej elewacji Sukiennic (por. ryc. 5, 6; *warstwa II*);

– **podsypka piasku** z pojedynczymi wapiennymi brukowcami zachowanymi tylko na obrzeżu wykopu budowlanego Tomasza Prylińskiego, głównie w sąsiedztwie murów bocznych krzyża (zob. ryc. 27, 29, 30; *warstwa IIa*). Głównym elementem zachowanym z tej nawierzchni był żółty i szarożółty, nieznacznie zabrudzony piasek. Nakrywał go przemieszany utwór piaszczysty o szarożółtym zabarwieniu, zawierający grudki brunatnego utworu piaszczystego oraz drobne brukowce. Była to prawdopodobnie resztka warstwy odpadkowej uformowanej na bruku, która uległa wtórnemu przemieszaniu z podsypką piasku po rozebraniu kamiennej nawierzchni bruku. W jej obrębie znaleziono kilka drobnych ułamków naczyń glinianych oraz bardzo zniszczone monety srebrne z okresu średniowiecza. Zachowany obecnie strop podsypki piasku wskazywał na to, że ułożony na niej bruk opadał dość zdecydowanie od wnętrza hali Sukiennic w kierunku zachodnim, w stronę placu i zabudowań znajdujących się po zachodniej stronie Rynku. Tak duży spadek miał zapewne na celu ochronę wnętrza Sukiennic przed nadmierną wilgocią. Dzięki niemu przynoszona do wnętrza budowli woda opadowa (m.in. z intensywnych opadów deszczu lub z roztopów śniegu) była w bardzo łatwy i szybki sposób wyprowadzana na zewnątrz hali, do rynsztoków znajdujących się między zabudowaniami handlowymi. Dzięki temu zmniejszało się też niebezpieczeństwo zamoknięcia sukna, tkanin oraz innych materiałów organicznych przechowywanych w hali i w kramach handlowych. Kontynuacją omawianego poziomu użytkowego we wnętrzu Sukiennic była prawdopodobnie wspomniana już wcześniej warstwa przemieszanej podsypki piasku oraz mocno zdekompletowany bruk rozpoznany w północnej części hali (por. ryc. 9, 10; *warstwa IIb*). Korelację tą potwierdzają także materiały zabytkowe pozyskane z warstwy. Wskazują one, że uformowany na niej bruk funkcjonował od drugiej połowy XIV wieku. Przypuszczalnie po przebudowie Sukiennic w połowie XVI stulecia nawierzchnia ta została rozebrana, zaś z odzyskanego materiału rozbiórkowego ułożono młodszy, zaprezentowany już wcześniej poziom użytkowy.

Ryc. 37. Wschodnia część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek A). Bruk kamienny z początku XIV w. ze starannie wykonanym rynsztokiem oraz z wąskim przekopem poprzecznym (o bliżej nieokreślonym przeznaczeniu) ze średniowiecza. Widok z góry, od północy; fot. E. Zaitz

Ryc. 38. Wschodnia część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek A), profil zachodni. Resztki nawierzchni brukowej z początku XIV w. oraz zalegające na niej nawarstwienia średniowieczne przecięte wykopem budowlanym T. Prylińskiego (z lewej) oraz przekopem kanalizacyjnym z 1996 r. (z prawej). W nawierzchni bruku nieckowaty rynsztok nakryty częściowo zaprawą i drobnym gruzem budowlanym. Widok od wschodu; fot. E. Zaitz

We wschodniej części hali pod współczesnymi nasypami niwelacyjnymi oraz pod betonową płytą dotychczasowej posadzki uchwycono:

– ślad **poziomu użytkowego** zachowanego w postaci wylewki wapiennej zaprawy murarskiej, w której stropie znajdowały się cienkie cegły barokowe z XVIII stulecia (zob. ryc. 26; *warstwa Ic*). Odkryty relikt znajdował się między wkopami instalacyjnymi związanymi z budową i przebudową kanalizacji w pierwszej połowie XX wieku. Niewielki zasięg znaleziska uniemożliwił jego interpretację. Może to być zarówno resztka posadzki funkcjonującej w hali w czasach nowożytnych, jak też rodzaj podmurówki pod drewnianym kramem (lub straganem) znajdującym się na rogu hali i wschodniej części krzyża. Dokładne datowanie tego reliktu nawierzchni nie jest możliwe.

Z najmłodszym poziomem użytkowym zachowanym we wnętrzu krzyża Sukiennic był związany zagadkowy obiekt ziemny zlokalizowany w zachodniej części hali, bezpośrednio przy południowo-wschodnim narożniku gotyckich kramów. Był to rodzaj:

– **piwniczki** powiązanej prawdopodobnie z jednym z kramów handlowych funkcjonujących po północnej stronie przejścia przez krzyż, zapewne w południowej partii zachodniego skrzydła kramów (ryc. 25, 26, 31, 32). Obiekt ten miał prostokątny zarys i był wkopany do głębokości około 170 cm poniżej domniemanej nawierzchni w tej części Sukiennic. Jego południowa i wschodnia ściana były obudowane drewnem, natomiast pozostałe przylegały do gotyckich murów Sukiennic i zostały zniszczone przez fundament arkady wzniesionej nad krzyżem przez Tomasza Prylińskiego w latach 1875–1879. Budowla ta uległa spaleniu, z drewnianych ścianek zachowały się tylko resztki zwęglonych desek oraz szary popiół przemieszany z bardzo dużą ilością węgli drzewnych. Resztki pogorzeliska utworzyły warstwę o miąższości dochodzącej do 15–20 cm, która nakrywała drewnianą podłogę piwniczki lub klepisko ziemne tworzące poziom użytkowy obiektu. W obrębie tej warstwy obserwowano drobne okruchy cegieł, przepaloną glinę (polepę), pojedyncze kamienie wapienne oraz ułamki kafli glinianych i resztki dachówek i płytek ceramicznych (por. ryc. 31, 32). Po pożarze potłuczonymi i zniszczonymi materiałami budowlanymi oraz uszkodzonymi naczyniami glinianymi została całkowicie zapełniona także górna partia piwniczki. W tej części zasypiska obserwowano fragmenty cienkich cegieł barokowych, ułamki ceramicznych płytek posadzkowych, potłuczone naczynia gliniane i szklane, połupane kości zwierzęce, ostrokrawędziste kamienie wapienne oraz grudki wapiennej zaprawy murarskiej. Część tych materiałów nosiła wyraźne śladu działania ognia. Bezpośrednio nad wypełniskiem obiektu zalegał nasyp niwelacyjny pochodzący z prac przy wymianie nawierzchni w hali w latach 70. XX wieku (por. ryc. 26; *warstwa Ib*), a także przeprowadzony wówczas przekop instalacyjny pod kable telekomunikacyjne i energetyczne. W przydennej partii omawianego obiektu odkryto dość liczne ułamki naczyń glinianych i szklanych, wśród których była także gliniana skarbonka z XVI stulecia. Została ona opróżniona i „otwarta" (przez wyłamanie części ścianki brzuśca) jeszcze przed jej wyrzuceniem do zasypiska piwniczki. Skarbonka ta nie zawierała już monet, natomiast niezależnie od niej w pogorzelisku odkryto 67 różnoczasowych numizmatów. Zabytki te nie zostały jeszcze odczyszczone i zakonserwowane, natomiast z pobieżnego przeglądu można wnioskować,

Ryc. 39. Hala Sukiennic, wykop 31 (odcinek C), profil południowy. Nawarstwienia kulturowe i nasypy gruzowe z XIV i XV w. po południowej stronie krzyża przecięte wykopem budowlanym pod kanał blokowy (z prawej) i nakryte betonową płytą zalegającą pod posadzką w hali Sukiennic. Widok od północnego-wschodu; fot. E. Zaitz

że dominują wśród nich monety miedziane związane z królem Janem Kazimierzem, a więc z połową i drugą połową XVII wieku. Obok nich obecne są także pojedyncze denarki jagiellońskie, pochodzące prawdopodobnie z XV i XVI stulecia. Bardzo licznie pojawiły się tu także przedmioty związane z krawiectwem. Są one reprezentowane przez dwa naparstki miedziane, 14 haftek i 56 szpilek z cienkiego drutu miedzianego, a przypuszczalnie także przez 45 drobnych koralików szklanych, być może wykorzystywanych do wykonywania aplikacji na odzieży. W zasypisku obiektu znaleziono też inne przedmioty, które mogły być związane z funkcjonowaniem kramów handlowych oraz prowadzonych w nich zajęć rzemieślniczych. Chodzi tu o fragmenty kamiennej osełki i gładzika (do ostrzenie noży i innych narzędzi?), zagadkowy krążek i kulki kamienne oraz rogowe kości do gry (do zabawy?), a także o fragmenty ostrzy noży, ułamki sztabek i gwoździ żelaznych, ułamki miedzianych blaszek i okuć, resztki kościanych okładzin oraz o zgniecione skorupki jaj, rozłupane orzechy włoskie i laskowe, pestki śliw i wiśni.

Analizując pozyskane monety, pochodzące głównie z XVII stulecia, a także ułamki ceramiki oraz inne materiały zabytkowe z tego samego okresu, można sądzić, że w hali znajdował się niewielki obiekt ziemny o ściankach obudowanych drewnem, który mógł pełnić rolę zaplecza gospodarczego (magazynowego?) dla jednego z kramów zlokalizowanych koło krzyża Sukiennic. Domniemana piwniczka mogła istnieć już od czasu renesansowej przebudowy budowli i była prawdopodobnie powiązana funkcjonalnie z działalnością rzemieślniczą lub handlową prowadzoną na straganach lub w kramach znajdujących się po północno-zachodniej stronie krzyża. Przypuszczalnie koło połowy XVII stulecia obiekty te – kramy lub stragany wraz z podziemnym pomieszczeniem gospodarczym – spłonęły, zwęgleniu uległy także drewniane ścianki oraz strop piwniczki znajdujący się w miejscu podłogi naziemnej części kramu. Po pożarze znaczna część zgliszcz i pogorzeliska pozostała na dnie piwniczki, zachowując do dziś nawet charakterystyczny zapach spalonego drewna i popiołu. Górną partię obiektu zasypano później gruzem przemieszanym z pokruszoną zaprawą murarską i szarym piaskiem, zaś na tym wypełnisku utworzono później poziom użytkowy funkcjonujący zapewne w powiązaniu z nawierzchnią hali. Został on ostatecznie zniszczony podczas kolejnych przebudów poziomów użytkowych w XIX i XX stuleciu. Dokładne datowanie pożaru piwniczki będzie zapewne możliwe dopiero po określeniu wszystkich monet pochodzących z jej zasypiska. Obecnie można przypuszczać, że chodziło tu o stosunkowo niewielki pożar, który został ugaszony zanim objął całe wnętrze budowli.

Pod brukami datowanymi na drugą połowę XIV wieku (zob. ryc. 26, 27; *warstwa IIa*) oraz na czasy nowożytne

Ryc. 40. Wschodnia część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek A). Warstwa budowlana z XIV w. zalegająca na nasypie uformowanym z okruchów cegieł i dachówek (spąg) oraz okrzesków wapienia i zaprawy murarskiej (strop). Starannie wyrównana powierzchnia warstwy pełniła rolę poziomu użytkowego (klepisko). W nawierzchni tej i w nakrywających ją warstwach widoczne ślady spękania i osiadania ziemi w średniowieczu lub w czasach współczesnych. Widok od północnego-zachodu; fot. E. Zaitz

(por. ryc. 26, 27; *warstwa II*) zadokumentowano serię nawarstwień o łącznej miąższości dochodzącej miejscami do 2 m. Pod nimi pojawiły się starsze poziomy użytkowe o nawierzchniach utwardzonych kamieniami wapiennymi (zob. ryc. 26–28, 33, 34, 35–38; *warstwa IIf*, *IIh* i *IIk*). Bruki te należy łączyć ze schyłkiem XIII wieku oraz z pierwszą połową XIV stulecia. W tym kontekście całą serię nawarstwień zalegających między powyższymi poziomami użytkowymi należałoby wiązać z okresem przebudowy Sukiennic w drugiej połowie XIV wieku, w okresie pomiędzy 1376 a 1390 rokiem. Dokładna analiza tej serii utworów pozwala sądzić, że są to przede wszystkim nasypy o charakterze niwelacyjnym, które uformowano z przemieszanych utworów piaszczystych i gliniastych o szarobrunatnym, brunatnym i czarniawym zabarwieniu, a także z przemieszczonego piasku o żółtym i żółtoszarym zabarwieniu (por. ryc. 26–31, 39; *warstwa IIb*, *IIc*, *IIe*). Zawierały one bardzo duże ilości drobnych, najczęściej niecharakterystycznych okruchów cegieł oraz niewielkich fragmentów płaskich dachówek i płytek ceramicznych, które tworzyły wyraźne wstawki gruzu przemieszanego z piaskiem i gliną. Towarzyszyła im przepalona glina (niekiedy z odciskami roślinnymi i śladami wygładzania powierzchni), drobne, najczęściej śladowo zachowane węgle drzewne, pojedyncze grudki oraz niewielkie skupiska wapiennej zaprawy murarskiej, a także ostrokrawędziste kamienie wapienne o średnicy rzadko przekraczającej 10 cm.

Materiał gruzowy zalegał niekiedy w zwartych warstwach, które w obrębie hali (w profilu południowym) tworzyły nasyp o miąższości dochodzącej do 120 cm. W omawianych utworach pojawiały się też dość znaczne ilości połupanych kości zwierzęcych oraz zabytki ceramiczne związane przede wszystkim z okresem wczesnego i późnego średniowiecza. Obecność dość licznych ułamków naczyń glinianych z XI–XIII stulecia wskazuje jednoznacznie, że do uformowania omawianych nasypów wykorzystano ziemię pochodzącą z nawarstwień i obiektów wczesnośredniowiecznych. Mogła ona pochodzić z robót ziemnych wykonywanych prawdopodobnie w związku kopaniem rowów pod fundamenty ścian nośnych budowli halowej, a także z przygotowywaniem wykopów pod budowę piwnic i ścian działowych, które miały się znaleźć pod poszczególnymi kramami. W trakcie tych robót przemieszczono zapewne ogromne ilości ziemi pochodzącej ze starszych nawarstwień kulturowych oraz ze stropowych partii calca, które zniszczono w trakcie prac przygotowawczych pod budowę nowego obiektu.

Formowanie powyższego nasypu na całej długości i szerokości hali było procesem trwającym zapewne kilka, a może kilkanaście lat. Równolegle przecież kontynuowano gromadzenie materiałów budowlanych (kamienia, cegieł, zaprawy murarskiej, drewna do potrzeb budowlanych) oraz wznoszono fundamenty i ściany czterech ogromnych budynków handlowych, które następnie połączono konstrukcją naziemną, która w konsekwencji utworzyła z nich ogromną halę o długości ponad 126 m i szerokości 26 m. Prace realizowane były co najmniej w kilku etapach. Badania w 1975 roku, a także obecne wykopaliska w północnej części hali wykazały, że najpierw wznoszono budynki zlokalizowane po zachodniej stronie hali, później kramy położone po jej stronie wschodniej, a w końcu mury zamykające przestrzeń hali od strony północnej i południowej, na których posadowiono bramy wjazdowe do hali, a także oparto mury I piętra budowli[85]. W poszczególnych budynkach najpierw wznoszono mury obwodowe w szerokich wykopach budowlanych, a dopiero później dzielono je murami działowymi, które dostawiano do lica już istniejących fundamentów i ścian zewnętrznych murów magistralnych[86]. W ten sposób powstawały piwnice pod kolejnymi kramami. Pomieszczenia te były pozbawione okien i otworów drzwiowych, zaś dostęp do nich był możliwy tylko z kramów zlokalizowanych na parterze. W międzyczasie z wnętrza budowanych piwnic usuwano ziemię – wspomniane wcześniej warstwy kulturowe sprzed połowy XIV wieku oraz partie stropowe piasku calcowego – przemieszczając ją do hali oraz na uliczki i place położone w sąsiedztwie nowo wznoszonego obiektu. Po zakończeniu prac budowlanych teren uporządkowano. Prawdopodobnie do tego etapu prac należy odnieść wzmianki źródłowe z lat 1390–1392, które odnotowały wydatki na bruki oraz (lub) podłogi, a także na schody do sklepów sukiennych oraz mury ceglane i sklepienia w miejskim sklepie sukiennym i w Postrzygalni[87].

[85] Dębowski T.: *Badania archeologiczne*…, s. 458; Krupiński A.B.: *Hala Sukiennic*…, s. 451–457.

[86] W identyczny sposób budowano później cztery „bliźniacze" budynki, które utworzyły zespół zabudowań określanych mianem Kramów Bogatych. Piwnice pod nimi były odseparowane od siebie, pozbawione otworów drzwiowych i okiennych, a jednocześnie dostępne tylko z pomieszczeń handlowych na parterze. Por.: Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań sondażowych*…, s. 263–296.

[87] Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 237.

Ryc. 41. Zachodnia część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek D). Warstwa budowlana z XIV w. uformowana z zaprawy murarskiej, wapna i okruchów wapienia. Pod nią nasyp niwelacyjny z okruchów cegieł i dachówek oraz zaprawy murarskiej i szarego piasku. Na starannie wyrównanej powierzchni górnej cienka warstewka gliny pełniąca rolę klepiska. Z prawej fundament filara zbudowanego przez T. Prylińskiego oraz szczelina powstała po osunięciu ziemi do wykopu kanalizacyjnego z 1996 r. Widok od wschodu; fot. E. Zaitz

Wydaje się rzeczą naturalną, że w trakcie poszczególnych etapów budowy kramów we wnętrzu Sukiennic formowały się poziomy budowlane i użytkowe o różnorodnym charakterze. Nakrywały one wcześniejsze nasypy uformowane z przemieszczonej ziemi. Niewątpliwie śladem prac związanych bezpośrednio z obróbką kamienia i robotami murarskimi jest **warstwa budowlana** o miąższości dochodzącej do 20 cm, która zachowała się w południowej i południowo-wschodniej części krzyża. Tworzył ją zwarty poziom wapiennej zaprawy murarskiej zawierającej drobne okrzeski z obróbki wapienia oraz niewielkie ilości amorficznych okruchów cegieł. W tej postaci pojawiała się ona także w obrębie późniejszej hali oraz w zachodniej partii krzyża (zob. ryc. 26, 27, 40, 41; *warstwa IIc*, *IIe*). Dominowały w nich okrzeski oraz drobne okruchy wapienia i w związku z tym można sądzić, że te materiały odpadkowe gromadzi-

Ryc. 42. Hala Sukiennic, wykop 31 (odcinek C), profil południowy. Klepisko z gliny uformowane na nawarstwieniach kulturowych i nasypach gruzowych z XIV w. po południowej stronie krzyża. U góry betonowa płyta pod posadzką hali Sukiennic. Widok od północy; fot. E. Zaitz

ły się przede wszystkim w trakcie wznoszenia murów kamiennych, a więc podczas budowy fundamentów i piwnic poszczególnych kramów. Omawiane odpadki budowlane pojawiają się zarówno w obrębie nasypów niwelacyjnych, jak też na ich stropie. W zachodniej partii krzyża miały one miąższość nieprzekraczającą kilkanaście centymetrów. Tu pojawiły się też wstawki wapna lub wapiennej zaprawy murarskiej (por. ryc. 29) Poziomy budowlane formowane podczas wznoszenia partii naziemnej budowli – tj. ceglanych ścian i sklepień Sukiennic – zawierać powinny przede wszystkim większe ilości odpadków ceramicznych pochodzących z uszkodzonych cegieł.

W trakcie budowy murów Sukiennic we wnętrzu hali oraz w otoczeniu obiektu funkcjonowały zapewne poziomy użytkowe o nieutwardzonej nawierzchni. Ich śladem jest zapewne strop każdego z nasypów niwelacyjnych obserwowanych i wyróżnionych w krzyżu Sukiennic. Miały one charakter nawierzchni wykorzystywanej stosunkowo krótko, być może przez kilka lub kilkanaście miesięcy, podczas realizacji kolejnego etapu prac ziemnych i budowlanych. Taką rolę stropu warstwy nasypowej często potwierdzała wyraźnie zbita i zagęszczona górna partia utworu, w której znajdowały się drobne grudki zaprawy murarskiej i gliny, okruchy polepy i śladowo zachowane węgielki drzewne, a także zwiększona ilość próchnicy powodującej wyraźne zaciemnienie górnej powierzchni. Z uwagi na obecność dużej ilości drobnych bryłek gruzu na takim nasypie tworzył się rodzaj tzw. **deptaniska**. Celowe „utwardzenie" stropu takiej warstwy ujawniało się niekiedy w postaci nakrycia utworu żółtą gliną i lessem. W ten sposób powstawało bardzo zbite i starannie wyrównane **klepisko**, które wyróżniało się obecnością cienkiej (miąższość 2–4 cm) smugi lessu i gliny. W jej strop były często wdeptane drobne odpryski z wapienia, żwir, okruchy cegieł, a nawet ułamki kości zwierzęcych i fragmenty naczyń glinianych (por. ryc. 26–28, 40–42; *warstwa IIb* i lokalnie *IIe*). Reliktem poziomu użytkowego o nieutwardzonej nawierzchni (lub nasypem wyrównawczym) mógł być także utwór piaszczysty o ciemnobrunatnym zabarwieniu (zob. ryc. 26; *warstwa IId*), który zalegał bezpośrednio pod podsypką piasku, tworzącą podbudowę pod bruk uformowany po przebudowie Sukiennic w latach 1376–1390. Poziom ten mógł pochodzić z drugiej połowy XIV wieku i stanowił lokalną nawierzchnię, ograniczoną tylko do terenu po północno-wschodniej części krzyża.

Kolejna seria nawarstwień rozpoznanych i zarejestrowanych w krzyżu Sukiennic jest powiązana z okresem przypadającym po lokacji Krakowa, a więc na drugą połowę XIII wieku oraz pierwszą połowę XIV stulecia. Jest to czas funkcjonowania wczesnogotyckich budowli murowanych, których relikty odkryto podczas badań archeologicznych i architektonicznych prowadzonych w latach 60. i 70. XX wieku (por. ryc. 3), a także bliżej nierozpoznanych zabudowań drewnianych, które znajdowały się w miejscu późniejszej budowli halowej z lat 1376–1390. Mogły to być budynki o konstrukcji szkieletowej, wykonane w podobny sposób, jak tzw. kramy drewniane odkryte w 2004 roku po

zachodniej stronie północnej partii Sukiennic[88]. W krzyżu i w hali Sukiennic drewno zachowało się do dziś w bardzo złym stanie. Zazwyczaj są to pozostałości zbutwiałych desek, dranic lub belek zachowanych najczęściej jako ślady drewna nie nadającego się już ani do określeń paleobotanicznych, ani też do jakichkolwiek analiz dendrochronologicznych. Po ich wypreparowaniu z nawarstwień można było przypuszczać, że są to resztki drewnianych podłóg (por. ryc. 43, 44), resztki elementów konstrukcyjnych ścian (podwaliny?) lub ścianek budowli (zob. ryc. 28, 34, 36; *warstwa IIo*), a być może również pozostałości innych konstrukcji lub urządzeń związanych z funkcjonowaniem kramów, handlu oraz zabudowań mieszkalnych lub gospodarczych. Niestety, nawarstwiające się na siebie różnoczasowe przekopy instalacyjne i budowlane oraz wykopy badawcze (por. np. ryc. 25, 28; *wykop IV/96*, *16*, *31*, *wykopy budowlane*) przyczyniły się z jednej strony do znacznego rozkładu i przyspieszenia butwienia drewna, zaś z drugiej spowodowały, że resztki konstrukcji zostały w każdym z wykopów rozpoznane tylko fragmentarycznie (wycinkowo). Pocięte w ten sposób elementy drewniane stały się już słabo czytelne i niemożliwe do identyfikacji elementów konstrukcyjnych.

Obecność obok siebie zabudowań drewnianych i murowanych prawdopodobnie znalazło odzwierciedlenie w charakterze i składzie nawarstwień uformowanych w sąsiedztwie tych budowli. W południowej części krzyża, a więc w sąsiedztwie południowo-zachodniego budynku wczesnogotyckich kramów handlowych, znajdowały się bardzo starannie wykonane bruki z łamanych kamieni wapiennych, które położono na podsypce żółtego piasku. W sąsiedztwie północnej ściany tego obiektu wykonany był regularny rynsztok (por. ryc. 28, 33, 37; *warstwa IIh*), który wraz z oddalaniem się (?) od budowli przechodził stopniowo w nieckowate obniżenie gromadzące i odprowadzające wody opadowe oraz ścieki w kierunku zachodnim (por. ryc. 27, 28, 34; *warstwa IIh*). Podobnie uformowany był także starszy bruk, którego nawierzchnia została zdekompletowana już w średniowieczu (ryc. 28; *warstwa IIk*). Przypuszczalnie część dobrze zachowanych brukowców została z niego wybrana i prawdopodobnie powtórnie wykorzystana do ułożenia młodszego bruku (tj. *warstwy IIh*). Północne obrzeże tych nawierzchni zostało zniszczone przekopem kanalizacyjnym z 1996 roku (ryc. 3, 25; *wykop IV/96*) oraz wykopem badawczym z 1975 roku (*wykop 16*). Nienaruszoną jego krawędź udało się rozpoznać tylko w środkowej części krzyża, w miejscu gdzie bruki i wykop kanalizacyjny przebiegały po różnych, przecinających się osiach. Tu po północnej stronie bruku zachowały się ślady drewnianej belki, którą prawdopodobnie należy uznać albo za podwaliny budynku (kramu handlowego, straganu?) stojącego bezpośrednio przy nawierzchni drogi, albo też podwalinę drewnianej bramy, która mogła zamykać przestrzeń zespołu obiektów handlowych (lub gospodarczych) znajdujących się pod północną częścią późniejszej hali Sukiennic.

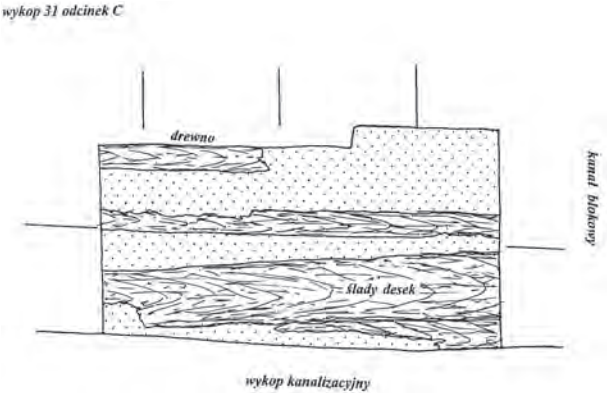
Na istnienie po północnej stronie bruku bliżej nieokreślonych zabudowań mieszkalnych, handlowych lub gospodarczych wskazują zarówno wspomniane wcześniej relikty konstrukcji drewnianych, jak również charakterystyczne nawarstwienia zawierające ogromne ilości różnorodnych szczątków organicznych (ryc. 26; *warstwa IIj*, *IIk*, *IIm*, *IIn*, *IIp*). Były

Ryc. 43. Środkowa część hali Sukiennic, wykop 31 (odcinek C). Pozostałości drewnianej podłogi z drugiej połowy XIII w. funkcjonującej zapewne we wnętrzu domniemanej budowli handlowej, a także resztki bruków kamiennych z XIV w. położonych na północnym obrzeżu uliczki biegnącej w poprzek późniejszych Sukiennic. Widok od wschodu; fot. E. Zaitz

to utwory gliniaste o brunatnym i ciemnobrunatnym zabarwieniu, miejscami dość mocno spiaszczone, ze szczątkami zbutwiałego drewna zachowanego zarówno w postaci resztek elementów konstrukcyjnych (ślady desek, resztki belek, dranice?), jak i węgla drzewnego oraz drobnych szczapek, kory, gałązek i liści. Pojawiają się w nich także pozostałości różnorodnych materiałów roślinnych (pestki, nasiona, łodygi), fragmenty przedmiotów skórzanych (zazwyczaj niecharakterystycznych ścinków) i strzępy tkanin, a także resztki sklejonego ze słomą (mierzwą lub trawą) nawozu zwierzęcego, połupanych kości zwierzęcych. W utworach tych wyróżniały się też wstawki szarożółtej gliny, lokalne smugi piasku oraz niezbyt liczne okruchy cegieł i dachówek oraz drobne kamienie wapienne (często o rozlasowanych powierzchniach), grudki wapiennej zaprawy murarskiej i sporadycznie ułamki ceramicznych płytek posadzkowych.

[88] Zob.: Bojęś-Białasik A., Zaitz M.: Kramy drewniane, odkryte w 2004 r. po zachodniej stronie Sukiennic na Rynku Głównym w Krakowie. W: *II Forum Architecturae Poloniae Medievalis 2009* (materiały pokonferencyjne w druku); Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 roku*…, s. 79–142.

Ryc. 44. Środkowa część hali Sukiennic, wykop 31 (odcinek C), rzut wykopu. Relikty drewnianej podłogi we wnętrzu domniemanej budowli handlowej (drewniany kram) z drugiej połowy XIII w. Obiekt położony był przy północnym obrzeżu uliczki biegnącej przez późniejszy krzyż Sukiennic; oprac. G. Zaitz

W powyższych nawarstwieniach znaleziono też bardzo liczne ułamki naczyń glinianych ze starszych faz późnego średniowiecza oraz pojedyncze fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej, a także ułamki naczyń szklanych, fragmenty różnorodnych przedmiotów żelaznych (głównie gwoździ, okuć z blachy oraz przedmiotów z drutu i prętów), ułamki przedmiotów wykonanych z miedzianej i brązowej blachy oraz z drutu. Odkryto w nich również szereg zabytków związanych niewątpliwie z handlem oraz działalnością rzemieślniczą. Należy do nich kilkanaście monet srebrnych (m.in. brakteat guziczkowy z XIII wieku, denar Władysława Łokietka oraz grosz praski Wacława II Czeskiego z XIV stulecia), kilkanaście charakterystycznych płytek kościanych związanych prawdopodobnie z produkcją guzików, ramię mosiężnej wagi kupieckiej z wczesnego średniowiecza (XI–XIII wiek)[89], plomby ołowiane i kupieckie odważniki, a także rogowe kości do gry i kościane płytki okładzinowe oraz importowany z Rusi klucz żelazny inkrustowany miedzią, który pochodził z okresu pomiędzy końcem IX a połową XII wieku[90]. Zabytki datowane na okres wczesnego średniowiecza znajdowały się niewątpliwie na złożu wtórnym. Do warstw związanych z okresem późnośredniowiecznym zostały zapewne przemieszczone wraz z ziemią pochodzącą z kopania rowów fundamentowych i wykorzystaną do nadsypywania wnętrza hali.

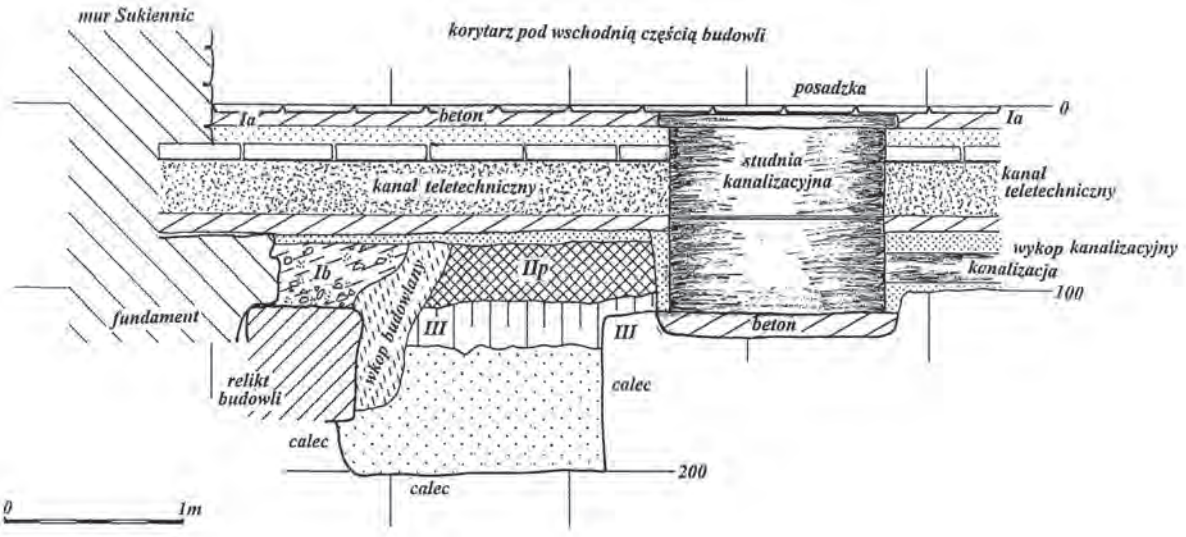
Omawiane utwory organiczne nawarstwiały się także na strop bruków kamiennych, które stanowiły poziom użytkowy w sąsiedztwie murowanych kramów wczesnogotyckich oraz na drodze (uliczce) biegnącej po osi wschód – zachód i będącej prawdopodobnie przedłużeniem głównej arterii komunikacyjnej miasta. Prowadziła ona z Bramy Szewskiej ulicą o tej samej nazwie, a następnie w poprzek Rynku pomiędzy murowaną zabudową handlową (późniejszy krzyż) do wylotu ulicy Siennej. Z drugiej strony do krzyża Sukiennic prowadziła droga z bramy Mikołajskiej i nieco późniejszej bramy Nowej przez ulicę Sienną i drugi plac handlowy zwany dziś Małym Rynkiem. Z budową murowanych i drewnianych obiektów handlowych w centralnej części Rynku mógł być powiązany utwór piaszczysty o charakterze nasypowym uformowany z przemieszanego piasku i warstw kulturowych, a zalegający pod reliktami bliżej nie rozpoznanych konstrukcji drewnianych z desek i belek (zob. ryc. 28; *warstwa IIo*). Nasyp ten powstał prawdopodobnie z piasku calcowego i dawnej warstwy humusowej, które przemieszano podczas robót ziemnych przy kopaniu rowów pod fundamenty budynku i miał charakter poziomu niwelacyjnego.

Utworami przemieszczonymi podczas prac ziemnych i budowlanych mogły też być warstwy organiczne zalegające obecnie w środkowej części hali (por. ryc. 26; *warstwa IIm*, *IIn*). Ich układ zdaje się sugerować, że po przystąpieniu do budowy hali w drugiej połowie XIV wieku zostały przemieszczone nawarstwienia pełniące rolę dotychczas rolę poziomu użytkowego. Były to zaprezentowane wcześniej warstwy organiczne, które wyeksplorowano podczas kopania rowów pod nowy budynek. Z przemieszczonej wówczas ziemi został uformowany wał o wysokości blisko 80 cm. Nad nim usypano później kolejne utwory piaszczyste i piaszczysto-gruzowe, których strop prawdopodobnie pełnił rolę poziomu użytkowego o nieutwardzonej nawierzchni podczas robót budowlanych przy wznoszeniu budowli halowej. Śladem działalności budowlanej jest także warstwa zaprawy murarskiej i okrzesków (ryc. 28; *warstwa IIj*), która nakrywała strop warstwy organicznej i uformowana została w okresie funkcjonowania bruku (ryc. 28; *warstwa IIh*) domniemanej uliczki przecinającej Rynek na osi ulica Szewska – ulica Sienna. Charakter warstwy budowlanej i niwelacyjnej pochodzącej z tego samego czasu miał prawdopodobnie także kolejny utwór zawierający zaprawę murarską i okrzeski z obróbki kamieni wapiennych, który rozpoznano w zachodniej partii krzyża (zob. ryc. 27; *warstwa IIg*). W jego obrębie znajdowały się także wstawki szarożółtej gliny oraz szarobrunatny utwór piaszczysty. Na stropie tego nasypu odnotowano obecność kolejnej podsypki wyrównawczej piasku oraz pozostałości brukowanej, częściowo zdekompletowanej nawierzchni (ryc. 27; *warstwa IIf*). Wydaje się możliwe, że bruk ten ułożony był już po zakończeniu pierwszego etapu robót budowlanych przy wznoszeniu północnego budynku kramów, usytuowanego po zachodniej stronie hali Sukiennic. Jego wykonanie mogło mieć związek z ewentualnym przygotowaniem drogi dojazdowej na teren budowy nowych Sukiennic, albo też z dostosowaniem nawierzchni do poziomów użytkowych funkcjonujących na wewnętrznych uliczkach w zachodniej części Rynku oraz w sąsiedztwie Ratusza i drewnianych zabudowań handlowych.

Pod zaprezentowanymi wcześniej nawarstwieniami organicznymi zalegały warstwy kulturowe i obiekty związane z wczesnym średniowieczem. Jedną z nich – związaną zapewne z pierwszą połową XIII wieku i z okresem polokacyjnym – była wspomniana wcześniej warstwa zawierająca

[89] Por.: Kucia A., Zaitz E.: Waga brązowa (fragment). Nota kat. VI.72. W: *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w. Katalog wystawy*. Red. nauk. E. Firlet. Kraków 2006, s. 423, 424. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, Pałac Krzysztofory, 5 czerwca –12 listopada 2006 r.

[90] Zob.: Zaitz E.: Klucz żelazny inkrustowany miedzią. Nota kat. VI.68. W: *Kraków w chrześcijańskiej*…, s. 421.

Ryc. 45. Korytarz po wschodniej stronie krzyża Sukiennic, wykop 32, profil zachodni. Relikty północnego muru wczesnogotyckiej budowli, zasypisko jego wkopu budowlanego oraz nawarstwienia sprzed budowy obiektu. Nad nimi zasypisko przekopów instalacyjnych z XX w. oraz mury zbudowane przez T. Prylińskiego; oprac. G. Zaitz

dość znaczne ilości różnorodnych szczątków organicznych (zob. ryc. 26–28, 45; *warstwa IIp*). Oprócz śladów po zbutwiałych materiałach roślinnych zawierała ona dość liczne węgle drzewne oraz grudki polepy, a także ułamki naczyń glinianych ze schyłku wczesnego średniowiecza oraz z początku okresu późnośredniowiecznego. Pod nią obserwowano **nadcalcową warstwę humusową** (ryc. 26–28, 45–47; *warstwa III*), która stanowiła poziom użytkowy tego terenu do XIII stulecia, być może aż do lokacji Krakowa w 1257 roku. Tworzył ją szary, szarobrunatny i brunatny utwór piaszczysty z pojedynczymi kamieniami wapiennymi, węgielkami drzewnymi, grudkami polepy, ułamkami naczyń glinianych z XI–XIII wieku oraz drobnymi fragmentami kości zwierzęcych. W miejscach niezakłóconych przez wkopy i różnorodne obiekty ziemne jej strop pojawiał się na głębokości około 420 cm, zaś spąg na poziomie około 450–460 cm przechodził stopniowo w żółty i żółtobrązowy piasek calcowy. Lokalnie na jej stropie znajdował się przemieszany piasek calcowy (ryc. 26, 27; *warstwa IIx*, *IIy*, *IIIc*) oraz brunatny utwór gliniasty zawierający skupisko drobnych kamieni wapiennych zalegających na żółtoszarym piasku (ryc. 27; *warstwa IIz*). Być może był to ślad poziomu użytkowego o utwardzonej nawierzchni, który funkcjonował we wnętrzu bliżej nieokreślonej budowli lub na drodze przebiegającej pomiędzy zabudową handlową na placu rynkowym wytyczonym wkrótce po lokacji miasta.

Pod najstarszym poziomem użytkowym pochodzącym sprzed lokacji Krakowa obserwowano relikty różnorodnych obiektów ziemnych. Były one wkopane w strop calca i ujawniały się w postaci przemieszanego piasku calcowego o żółtoszarym kolorze oraz utworów piaszczystych o brunatnym i szarobrunatnym zabarwieniu. Zawierały one drobne węgle drzewne i okruchy polepy, a także ułamki naczyń glinianych z XI–XIII stulecia. Niektóre z nich mogły być częścią zasypiska płaskodennego obiektu ziemnego (zob. ryc. 27; *warstwa IIIa*) lub obiektu półziemiankowego o charakterze mieszkalnym bądź gospodarczym (ryc. 28; *jama 6*). Niektóre obiekty ziemne zadokumentowane na terenie krzyża Sukiennic mogły mieć też związek z nekropolą wczesnośredniowieczną, która istniała w szeroko rozumianym otoczeniu kościoła św. Wojciecha do lokacji miasta i do czasu wytyczenia późniejszego Rynku[91]. Kilka takich grobów odkryto podczas badań archeologicznych prowadzonych w 1975 roku w północnej części hali Sukiennic[92] oraz we wschodniej części krzyża (por. ryc. 25; *grób*)[93]. Na pojedyncze kości ludzkie (m.in. niewielki fragment czaszki, ułamek żuchwy) natrafiono też obecnie w przemieszanych warstwach o charakterze nasypowym. Pochodziły one prawdopodobnie z grobów zniszczonych podczas robót ziemnych związanych albo z kopaniem rowów pod fundamenty wczesnogotyckich budowli handlowych lub podczas budowy późniejszego obiektu halowego, albo też w trakcie innych robót ziemnych wykonywanych w tym rejonie w późnym średniowieczu.

Przemieszany piasek calcowy oraz nawarstwienia piaszczyste (zob. ryc. 26; *warstwa IIIa–IIId*) stanowiły też zasypisko jamy z domniemanym pochówkiem konia[94]. Podczas obecnych badań w środkowej partii krzyża na dnie nieckowatej jamy odkryto resztki czaszki oraz kilkanaście kręgów szyjnych konia (por. ryc. 25; *pochówek konia*). Zalegały one w nienaruszonym układzie anatomicznym. Czaszka była pozbawiona żuchwy i zalegała w układzie sugerującym zło-

[91] Zaitz E.: Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie Krakowa. W: *Kraków w chrześcijańskiej*…, s. 247.

[92] Por.: Dębowski T.: *Badania archeologiczne*…, s. 431–458.

[93] Zob.: Reyniak J.: *Kraków – Stare Miasto*…, s. 185–187.

[94] Zaitz E., Zaitz M.: *Domniemany pochówek konia z Sukiennic* w niniejszym zeszycie „Krzysztoforów. Zeszytów Naukowych Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" (cz. 1).

Ryc. 46. Korytarz po wschodniej stronie krzyża Sukiennic, wykop 32. Relikty muru wczesnogotyckiej budowli odkrytej pod instalacjami kanalizacyjnymi i teletechnicznymi z XX w. Z lewej fundament muru zbudowanego przez T. Prylińskiego z lat 1875–1879. Widok od północy; fot. E. Zaitz

żenie konia na grzbiecie. Dalsza część szkieletu znajdowała się pod przekopem kanalizacyjnym z 1996 roku i z tego powodu nie było możliwości kontynuowania badań archeologicznych, które pozwoliłyby odkryć cały szkielet i jednoznacznie określić, czy był tu zakopany cały koń, czy też tylko jego głowa i szyja. Brak żuchwy (dolnej szczęki) wskazywać może, że chodzi tu o niekompletny szkielet, a więc o rodzaj symbolicznego pochówku zwierzęcego. Bezpośrednio w sąsiedztwie czaszki konia nie zaobserwowano jakichkolwiek kości ludzkich, natomiast w zasypisku jamy „grobowej" znaleziono ogromne ilości drobnych fragmentów naczyń glinianych pochodzących z okresu pomiędzy schyłkiem X a połową XII stulecia. Zabytki te znajdują się na złożu wtórnym i chyba nie mają charakteru intencjonalnego „wyposażenia grobowego". Niemniej bazując na ich obecności oraz zaobserwowanej stratygrafii zasypiska jamy i zalegających nad nią nawarstwieniach, mamy prawo sądzić, że ceramika ta określa czas zakopania zabitego konia (lub padliny) na okres około XI wieku.

Sytuacja planigraficzna tego znaleziska nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, czy jest to pochówek zwierzęcy związany z wczesnośredniowieczną nekropolą funkcjonującą w rejonie kościoła św. Wojciecha przed lokacją miasta, czy może obiektem ziemnym, w którym zakopano zwierzę padnięte lub zabite dla określonych potrzeb gospodarczych. W tym pierwszym przypadku byłby to pierwszy intencjonalny pochówek zwierzęcy złożony na obrzeżu wczesnośredniowiecznej nekropoli, na której grzebano zmarłych mieszkańców książęcego podgrodzia Okołu, natomiast w drugim lokalizacja szczątków konia koło nekropoli miałaby charakter przypadkowy. Warto przypomnieć, że wczesnośredniowieczne groby z pochówkami konia wiązane są zazwyczaj z obecnością ludów koczowniczych, zaś w przypadku wczesnego średniowiecza z wojownikami madziarskimi (X–XI wiek) lub awarskimi (VII–VIII wiek). Dobrze zachowane i metodycznie przebadane pochówki jeźdźców z koniem odkryto dotychczas tylko w Przemyślu i powiązano z obecnością na tym terenie ludności staromadziarskiej[95].

Podczas badań wykopaliskowych prowadzonych w krzyżu Sukiennic, a także na jego przedłużeniu w korytarzu po wschodniej i zachodniej stronie hali obserwowano fundamenty murów nowożytnych oraz zasypiska powiązanych z nimi wykopów budowlanych. We wschodniej partii krzyża fundamenty wykonane przez Tomasza Prylińskiego w latach 1875–1879 zbudowane zostały z łamanych kamieni wapiennych i okruchów cegieł, a także z dość licznych, wtórnie wykorzystanych wapiennych i piaskowcowych detali architektonicznych. Wiązano je obficie stosowaną wapienną zaprawą murarską. Ich stopa posadowiona była na piasku calcowym, natomiast koronę wykonano z cegły maszynowej charakterystycznej dla schyłku XIX stulecia. Zwieńczono ją odsadzką, na której ułożone były ciosy piaskowcowe tworzące cokół w dolnej partii ściany (zob. ryc. 28; *mur Sukiennic*). W podobny sposób i z podobnych materiałów zbudowano także mury w zachodniej części obecnego krzyża oraz fundamenty narożnych filarów, przy czym fundamenty ścian i filarów w tej części budowli zostały posadowione bardzo płytko i zalegały na nawarstwieniach związanych z późnym średniowieczem (ryc. 26; *filar T. Prylińskiego*). W zachodniej partii Sukiennic tylko mur oddzielający niepodpiwniczony krzyż od piwnic korytarza był posadowiony na piasku calcowym (zob. ryc. 27; *mur wschodni korytarza*). Fundamenty południowej i północnej ściany krzyża zostały na całej długości dostawione do murów gotyckich kramów z drugiej połowy XIV stulecia, zaś w partii nadziemnej były prawdopodobnie oparte częściowo na ich koronie. Lico gotyckich kramów odsłonięto tylko w dwóch niewielkich sondach wykonanych pod stopą muru z końca XIX stulecia (por. ryc. 48), jednak wyeksponowanie tych reliktów w tworzonej placówce muzealnej nie było możliwe z powodu zagrożenia statyki budowli. Obecnie płytko posadowione mury zbudowane przez Tomasza Prylińskiego zostały podbite, a gotyckie relikty zasłonięte.

Murów gotyckich pochodzących sprzed drugiej połowy XIV stulecia nie odkryto także w zachodnim korytarzu zlokalizowanym – jak już wspominano – w miejscu wąskiej uliczki biegnącej między Sukiennicami a kramami drewnianymi po zachodniej stronie tej budowli. Na niewielki fragment północnej ściany wczesnogotyckich kramów natrafiono tylko podczas badań prowadzonych w wykopie 32 po wschodniej stronie krzyża. Zachował się tu niewielki fragment fundamentu z łamanych kamieni wapiennych zalanych niemal całkowicie wapienną zaprawą murarską (ryc. 25, 45–47; *relikt budowli*). Zbudowano go na dnie szerokiego, lejowatego wy-

[95] Por.: Koperski A.: Groby wojowników z koniem na cmentarzysku „staromadziarskim" w Przemyślu. W: *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*. Red. M. Dulinicz. Warszawa–Lublin 2003, s. 365–374.

kopu budowlanego, który przecinał warstwy kulturowe związane z wczesnym średniowieczem (zob. ryc. 45; *warstwa IIp, III*). W jego wypełnisku znajdował się piasek calcowy przemieszany z szarym i szarobrunatnym utworem humusowym (zob. ryc. 45, 47; *wkop budowlany*). Mur ten został przecięty i zniszczony podczas budowy fundamentów ścian podziemnego korytarza w XIX stuleciu. Nawarstwienia zalegające po zachodniej stronie wykopu 32 (przy zachodnim licu muru Tomasza Prylińskiego) wskazują, że odkryty relikt to część północnej ściany sąsiadującej bezpośrednio z północno-zachodnim narożnikiem budowli odkrytej w latach 60. XX wieku przez zespół Wiktora Zina z Politechniki Krakowskiej (por. ryc. 3). Sam narożnik obiektu oraz kontynuacja jego murów w kierunku wschodnim (do Kramów Bogatych) zostały bezpowrotnie zniszczone przez nowożytne fundamenty ścian wschodniego korytarza, a częściowo też przez gotyckie mury Kramów Bogatych.

Uwagi końcowe

Badania archeologiczne prowadzone w ostatnich latach w krzyżu Sukiennic, przy północnej elewacji budowli, a także w sąsiedztwie obiektów handlowych zlokalizowanych po wschodniej i zachodniej stronie Rynku dość jednoznacznie wykazały, że w centralnej partii tego obiektu znajdują się dwie serie nawarstwień powiązanych z późnym średniowieczem oraz dwie kolejne serie utworów uformowanych we wczesnym średniowieczu oraz w czasach nowożytnych. **Pierwszą, najstarszą serię** reprezentują utwory nadcalcowe, stanowiące poziom użytkowy tego obszaru przed lokacją Krakowa w 1257 roku oraz przed wytyczeniem placu rynkowego. Są to zazwyczaj utwory piaszczyste, niekiedy dość mocno zglinione, zawierające liczne ślady spalenizny (węgle drzewne, polepa), której obecność bywa łączona często z najazdem Tatarów w 1241 roku. Z nawarstwieniami tymi powiązane są też różnoczasowe obiekty wkopane w strop piasku calcowego. Wyróżniono wśród nich relikty zabudowań mieszkalnych i gospodarczych, których śladem były różnorodne budowle półziemiankowe, jamy odpadkowe, dołki posłupowe, a także resztki palenisk, polepa oraz liczne zabytki archeologiczne. W południowo-zachodniej części późniejszego Rynku funkcjonowały wówczas warsztaty rzemieślnicze. Podczas badań prowadzonych w latach 60. XX wieku zadokumentowano tu ślady pieców hutniczych o charakterze dymarkowym oraz pozostałości warsztatów powiązanych z obróbką miedzi oraz innych metali kolorowych[96]. Z istnieniem omawianego poziomu użytkowego były powiązane także wczesnośredniowieczne groby szkieletowe, należące prawdopodobnie do rozległej nekropoli ciągnącej się od romańskiego kościoła św. Wojciecha w kierunku północnym, północno-zachodnim i zachodnim aż do późniejszej hali Sukiennic, do Wielkiej Wagi oraz do płyty Rynku u wylotu ulicy św. Jana. Po lokacji miasta cmentarzysko to funkcjonowało już tylko na terenie przylegającym do murowanej świątyni. Z nekropolą tą mogły się łączyć także inne (zagadkowe) obiekty, których śladem jest domniemany pochówek konia odkryty w środkowej partii krzyża Sukiennic.

Ryc. 47. Korytarz po wschodniej stronie krzyża Sukiennic, wykop 32. Zasypisko wkopu fundamentowego związanego z budową muru wczesnogotyckiej budowli (z lewej) oraz nadcalcowa warstwa kulturowa z wczesnego średniowiecza (z prawej). Widok od wschodu; fot. E. Zaitz

Najmłodszą serię nawarstwień i obiektów znajdujących się w Sukiennicach i na Rynku tworzą różnorodne nasypy piaszczysto-gruzowe o łącznej miąższości dochodzącej niekiedy nawet do 100 cm. Uformowano je podczas przebudowy poziomów użytkowych w zabudowaniach oraz w trakcie wymiany nawierzchni placu u schyłku XIX wieku (prace w okresie 1875–1879), w latach 60. XX stulecia oraz przy okazji robót ziemnych prowadzonych na największą skalę na początku XXI wieku. Nasypy te zalegają w miejscu bruków, posadzek oraz innych poziomów użytkowych Rynku z okresu pomiędzy schyłkiem XIV a połową XX wieku. Niewielkie płaty takich nawierzchni znajdowały się jeszcze w 2004 roku pomiędzy Wieżą Ratuszową a Sukiennicami i tam po ostatniej wymianie nawierzchni Rynku udało się je jeszcze zachowane

[96] Por.: Lenkiewicz T.: *Badania archeologiczne*…, s. 160, 161; Radwański K.: *Kraków przedlokacyjny*…, s. 162–169; idem: *Sprawozdanie z prac badawczych prowadzonych w 1961 roku*…, s. 365, 366; idem: *Prace badawcze prowadzone w 1962 roku*…, s. 229–233; idem: *Sprawozdanie z badań nad przedlokacyjnym Krakowem w 1963 r*oku…, s. 211, 212.

dla przyszłych pokoleń[97]. W północno-wschodniej części placu niektóre z takich poziomów użytkowych zostały odnotowane po raz ostatni w czasie badań ratowniczych prowadzonych w wykopie pod zbiornik pożarowy w 1943 roku[98] oraz podczas badań sondażowych zrealizowanych po wschodniej stronie Sukiennic w 2003 roku[99]. Wykonane ostatnio przez ekipę wrocławską „szerokopłaszczyznowe badania ratownicze" spowodowały ostateczną likwidację wszelkich nawarstwień w północnej i północno-wschodniej części Rynku, a także poziomów użytkowych z późnego średniowiecza, renesansu i z czasów nowożytnych, które istniały w sąsiedztwie zabudowań Kramów Bogatych oraz w rejonie Małej Wagi i Wielkiej Wagi. „W zamian" uzyskano interesujące zdjęcia, na których czytelny jest obrys wszystkich ścian wspomnianych zabudowań, włącznie z resztkami ścian działowych w południowo-zachodnim budynku Kramów Bogatych, które – podobnie jak nawarstwienia – przestały wkrótce potem istnieć. Nie dziwią zatem komentarze badaczy wrocławskich do wcześniejszych badań, w których poziom użytkowy z końca XIV stulecia, odkryty w 2003 roku w „międzykramowej uliczce", datują „najwcześniej na koniec XVI wieku". Jedynym argumentem potwierdzającym ich zdaniem tak późną chronologię warstwy była obecność „fragmentów średniowiecznych naczyń"[100]. Weryfikacja „wniosków z szerokopłaszczyznowych badań" nie jest i chyba nigdy nie będzie już możliwa. Dążąc do osiągnięcia jak najszybciej spektakularnego widoku (obrazu) fundamentów rynkowej zabudowy, badacze ci nie zdążyli zarejestrować jakichkolwiek śladów po poziomach użytkowych powiązanych z Kramami Bogatymi złożonymi z czterech budynków, z których każdy miał długość około 60 m i szerokość około 7 m.

Pomiędzy utworami pochodzącymi z wczesnego średniowiecza a nawarstwieniami z czasów współczesnych zachowały się relikty poziomów użytkowych funkcjonujących w późnym średniowieczu. Wśród nich **starszą serię** tworzyły charakterystyczne utwory gliniaste z ogromną ilością różnorodnych szczątków organicznych, które powstały po lokacji miasta, zapewne w drugiej połowie XIII i w XIV stuleciu, a więc w okresie budowy i funkcjonowania kramów drewnianych oraz najstarszych murowanych budowli handlowych, a przypuszczalnie także Wagi Małej i Ratusza. W ich obrębie zachowały się relikty różnorodnych konstrukcji związanych z zabudową drewnianą funkcjonującą na terenie polokacyjnego placu targowego, a także pozostałości brukowanych nawierzchni stanowiących poziomy użytkowe w sąsiedztwie drewnianych i murowanych zabudowań handlowych z XIII i XIV stulecia. Ich strop pojawiał się najczęściej około 180–200 cm poniżej obecnej nawierzchni płyty Rynku, zaś utwory te kontynuowały się do stropu nawarstwień uformowanych jeszcze we wczesnym średniowieczu.

Chronologię omawianej serii utworów oparto zarówno na relacjach stratygraficznych z murami budowli, w tym zwłaszcza z fundamentami Sukiennic, Kramów Bogatych oraz Wielkiej i Małej Wagi, na datowaniu dendrologicznym drewna znajdującego się w tych warstwach i tworzących elementy konstrukcyjne najstarszej zabudowy drewnianej, a przede wszystkim na licznych zabytkach archeologicznych pochodzących z tych nawarstwień i z obiektów ziemnych. Wśród zabytków ruchomych szczególnym wyznacznikiem chronologicznym były monety srebrne pochodzące głównie z pierwszej i drugiej połowy XIV stulecia, które odkryto w warstwach organicznych. Znaleziono w nich grosze praskie królów Wacława II Czeskiego, Jana Luksemburskiego i Karola I, denary króla Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego, a także pojedyncze monety króla Ludwika Węgierskiego[101]. Najstarsze z nich pochodziły z przełomu XIII i XIV stulecia, najmłodsze z drugiej połowy XIV wieku. Podobną rozpiętość chronologiczną wykazywały także daty uzyskane z konstrukcji drewnianych podczas badań dendrochronologicznych[102]. Pierwsze drewniane kramy odkryte po zachodniej stronie Sukiennic były zbudowane z belek ścinanych po 1283–1285 roku, kolejne obiekty budowano z drewna ścinanego pomiędzy 1299 a 1309 rokiem, a następnie przebudowywano po 1329, po 1346 oraz po 1372 roku. Likwidacja tych zabudowań miała zapewne miejsce pod koniec XIV lub już w XV wieku. Wówczas siekierą (toporem) odcięto wszystkie pionowe pale (słupy) konstrukcyjne, które wystawały ponad ówczesny poziom użytkowy Rynku, zaś teren nakryto nasypem niwelacyjnym.

Druga, **młodsza seria** nawarstwień uformowanych u schyłku późnego średniowiecza miała związek ze wznoszeniem murowanych budowli handlowych, które przetrwały na Rynku do XIX stulecia, zaś ich rzuty i rozmieszczenie najpełniej znamy z planu wykonanego w 1787 roku przez

[97] Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 roku*…, s. 81–83.

[98] Zob.: Leńczyk G.: *Pod brukiem*…, s. 40 (por. warstwę górną i wierzchnią).

[99] Por.: Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 271–274, 277–280, 285–288.

[100] Por.: Buśko C., Głowa W.: Czy książę Bolesław…, s. 51, przyp. 19. Inkryminowana warstwa II zalegała na nasypie niwelacyjnym uformowanym z przemieszanego piasku calcowego bezpośrednio po zbudowaniu murów Kramów Bogatych, a także na warstwie budowlanej i na zasypisku wkopu fundamentowego. Odkryto w niej zabytki pochodzące z wczesnego średniowiecza, które zostały tu przemieszczone wraz z piaskiem i resztkami wczesnośredniowiecznej warstwy kulturowej (zob.: Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań sondażowych*…, s. 271–274). Inną sprawą jest to, że badacze powołują się na artykuł (Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 roku*…, s. 79–142), w którym Kramy Bogate pojawiają się tylko raz (!) i tylko w jednym zdaniu, które brzmi: „Pozostałe wykopy sondażowe zlokalizowano na terenie Wagi Wielkiej, Wagi Małej i w Kramach Bogatych, a także w obrębie wąskich uliczek handlowych zlokalizowanych pomiędzy wspomnianymi wyżej budynkami".

[101] Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 roku*…, s. 91; idem: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 279, 280; Reyman-Walczak B.: *Monety z badań Rynku Głównego*…, s. 169–180.

[102] Zob.: Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 roku*…, s. 91; Krąpiec M., Szychowska-Krąpiec E., Danek M., Kłusek M.: *Analiza dendrochronologiczna*…, s. 181–188.

Ryc. 48. Zachodnia część krzyża Sukiennic, wykop 31 (odcinek D). Lico północne muru gotyckich Sukiennic zbudowanych w drugiej połowie XIV w. oraz nawarstwienia późnośredniowieczne przecięte jego wykopem budowlanym. U góry kamienie w ławie fundamentowej muru zbudowanego przez T. Prylińskiego i dostawionego do południowej ściany krzyża. Widok od północnego-wschodu; fot. E. Zaitz

Dominika Pucka (por. ryc. 2). Obiekty te powstały w drugiej połowie XIV wieku, prawdopodobnie w latach 1376–1390 (Sukiennice) lub najpóźniej w początku XV stulecia (Kramy Bogate)[103]. Na podstawie ukształtowania korony ich fundamentów, sposobu budowy murów, usytuowania otworów w bramach wjazdowych do hali oraz otworów drzwiowych prowadzących do poszczególnych kramów z hali Sukiennic, a także obecności szerokich wykopów budowlanych oraz zachowanych nawarstwień kulturowych można stwierdzić, że po zakończeniu prac murarskich dokonano gruntownej zmiany poziomów użytkowych we wnętrzu nowo wzniesionych budowli oraz w ich najbliższym otoczeniu. W obrębie Kramów Bogatych teren został jednorazowo nadsypany piaskiem a poziom użytkowy podniesiony o około 200 cm, natomiast w hali i w krzyżu Sukiennic teren nadsypywano stopniowo podczas kolejnych etapów budowy obiektu. Strop przemieszczanych do hali nasypów niwelacyjnych pełnił okresowo rolę poziomu użytkowego, funkcjonującego przy murach wznoszonych budowli. Ostatecznie dopiero po definitywnym zakończeniu robót budowlanych w Sukiennicach, w Kramach Bogatych oraz w ich najbliższym sąsiedztwie wykonane zostały nowe nawierzchnie kamienne (bruki i posadzki) oraz drewniane (podłogi), o których wzmianki pojawiały się w ówczesnych źródłach pisanych[104]. Historycy informacje te odnoszą do prac wykończeniowych prowadzonych w Sukiennicach już w latach 1390–1392.

Wspomniany wcześniej sposób budowy murów i wznoszenia budowli wydaje się wspólny zarówno dla Kramów Bogatych, jak i Sukiennic. W pierwszym etapie po wykonaniu rowów fundamentowych w każdym z budynków najpierw wykonywano mury obwodowe, które zamykały przestrzeń budowli, a dopiero później wnętrze każdego z nich dzielono na regularne komory o niemal identycznych wymiarach[105]. Zarówno w Sukiennicach, jak i w Kramach Bogatych ściany działowe dostawiano do wzniesionych wcześniej murów magistralnych, przy czym kramy oraz znajdujące się pod nimi

[103] Tomkowicz S.: *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów. Ich nazwy i zmiany postaci*. Biblioteka Krakowska nr 63–64. Kraków 1926, s. 27–38; Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 32–40.

[104] Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny*…, s. 237.

[105] Wszystkie ustalenia dotyczące Kramów Bogatych wynikające z badań sondażowych zrealizowanych w 2003 r. zawarłem w opracowaniu wykonanym wkrótce po zakończeniu prac (zob.: Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 268–270). Nie ulega wątpliwości, że publikacja ta została w całości wykorzystana przez autorów późniejszych badań prowadzonych na Rynku od 2005 r. (Buśko C., Głowa W.: Czy książę Bolesław…, s. 48–68). Nie zmienia tego przekonania fakt, że powyższej pozycji bibliograficznej nie uwzględnili w spisie wybranych pozycji określonych mianem „Literatura".

pomieszczenia piwniczne były prawie dwukrotnie większe w Sukiennicach niż w Kramach Bogatych. Poszczególne komory piwniczne były w obu kompleksach zabudowań odseparowane od siebie. Ani podczas wcześniejszych badań archeologicznych i architektonicznych prowadzonych przed 2005 rokiem w Sukiennicach i w Kramach Bogatych, ani też po odkopaniu w 2005 roku wszystkich murów magistralnych i ścian działowych w Kramach Bogatych w ich dolnej kondygnacji, nie zaobserwowano otworów drzwiowych łączących sąsiednie pomieszczenia bądź też otworów okiennych. Otwory wejściowe prowadzące do niektórych pomieszczeń piwnicznych z terenu placu sąsiadującego z budowlami pojawiły się dopiero później i niewątpliwie miały charakter wtórny[106]. Zaobserwowano je już podczas badań prowadzonych w 2003 roku w wykopie 5/03. W późniejszych latach wśród 64 piwnic znajdujących się pod Kramami Bogatymi zaobserwowano tylko kilka (może kilkanaście) podobnych przypadków wtórnego wykonania wejścia do podziemi bezpośrednio z placu rynkowego.

Obserwując w 2005 roku kolejne mury piwnic odkrywanych przez „ekipę wrocławską" w Kramach Bogatych, można było stwierdzić, że prace te potwierdziły wszystkie ustalenia z poprzednich badań sondażowych, włącznie z incydentalnym i wtórnym przykrywaniem sklepieniami niektórych pomieszczeń piwnicznych. Odnośnie do „domniemanych sklepień, których istnienie neguje E. Zaitz (…)"[107], już w 2003 roku napisałem: „Zdecydowana większość piwnic zlokalizowanych pod Kramami Bogatymi była prawdopodobnie nakryta drewnianymi stropami. Sugestia ta opiera się na niemal całkowitym braku jakichkolwiek śladów murowanych sklepień na większości dotychczas rozpoznanych ścian zewnętrznych oraz na murach ścian działowych. Resztki sklepienia (zapewne kolebkowego) zaobserwowano tylko w jednym kramie, zlokalizowanym w północno-zachodniej części zabudowań (zob. *wykop 1/03*), w sąsiedztwie Sukiennic. Jego dolna partia była wykonana z kamieni wapiennych i pojedynczych cegieł gotyckich (…)". Dzięki tym odkryciom ustalono wówczas, że „Zwornik sklepienia znajdował się prawdopodobnie 20–40 cm powyżej obecnej powierzchni Rynku. Na tej podstawie można przypuszczać, że wysokość omawianej komory w ostatniej fazie funkcjonowania Kramów mogła kształtować się koło 2,8–2,9 m, natomiast w okresie późnego średniowiecza mogła dochodzić nawet do 4 m"[108]. Podobną wysokość mogły mieć także piwnice pod Sukiennicami. Również i tam sklepienia nad piwnicami mają charakter wtórny, przypuszczalnie pochodzą z późniejszych prac modernizacyjnych, których celem było dostosowanie podziemnych pomieszczeń do potrzeb ówczesnych użytkowników.

W latach 2005–2006 Kraków obserwował prace wykopaliskowe prowadzone dość pośpiesznie na niespotykaną w Europie – jak podkreślali sami badacze – skalę. Ten „oryginalny" wkład w rozwój nauki i w poznanie dziejów miasta nie znajduje jeszcze większego odzwierciedlenia w dotychczasowych publikacjach naukowych. Sygnowane przez nich opracowania o charakterze archeologicznym bazują zazwyczaj na kwerendach archiwalnych i publikacjach wykonanych przez historyków i historyków sztuki[109]. Często powtarzają też informacje z wcześniejszych publikacji archeologicznych, a dążąc w pośpiechu do osiągania oryginalności, pomijają ich autorów lub – jak zaprezentowano wyżej – świadomie (?!) przekręcają poprzednie ustalenia. W tym kontekście dość kuriozalnie może brzmieć nawet sam zwrot zastosowany w cytowanym wcześniej zdaniu o „negowaniu istnienia domniemanych sklepień", i to niezależnie od tego, czy ma to jakikolwiek związek z ustaleniami autora skrytykowanych poglądów. W identyczny sposób można skomentować kolejną informację tych badaczy o tym, że „Z kolei dla E. Zaitza wznoszenie Kramów Bogatych nie było akcją jednorazową (co nie przeszkadza autorowi w stwierdzeniu, że »są one budowlą jednofazową«) i w związku z tym proces ich powstawania trwał aż do początków XV wieku"[110]. Był to komentarz do zdania: „W odniesieniu do zabudowań Kramów Bogatych ustalono, że są one budowlą jednofazową, wzniesioną prawdopodobnie według jednolitego »projektu budowlanego«", które stanowiło wstęp do omówienia w ośmiu punktach najważniejszych ustaleń dotyczących Kramów Bogatych[111]. Datowanie omawianych budowli oparłem wówczas na źródłach historycznych zebranych i omówionych przez Stanisława Tomkowicza, a znalazło to odzwierciedlenie w zdaniu: „Obiekty te zbudowano w XIV w. i przypuszczalnie w nadanym im wówczas kształcie funkcjonowały nieprzerwanie do drugiej połowy XIX w."[112]. Wydaje się, że „poszerzenie" chronologii w cytowanym wyżej zdaniu „aż do początków XV wieku" jest „osobistym i niepowtarzalnym wkładem" Cezarego Buśko i Wojciecha Głowy w moje opracowanie napisane w 2003 roku i w artykuł opublikowany w 2004 roku.

[106] Zob. Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 268–270.

[107] Por.: Buśko C., Głowa W.: Czy książę Bolesław…, s. 55.

[108] Zob.: Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 269 (punkt e).

[109] Por. m.in.: *Źródła do dziejów zabudowy związanej z handlem we wschodniej części Rynku Głównego w Krakowie (XIV–XIX w.). Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*. Wyd. K. Follprecht, K. Jelonek-Litewka. Kraków 2007; *Nieruchomości miasta Krakowa w czasach Sejmu Czteroletniego. Opis z 1792 roku*. Wyd. K. Follprecht. Kraków 2007; Tomkowicz S.: *Ulice i place*…, s. 22–25.

[110] Buśko C., Głowa W.: Czy książę Bolesław…, s. 58.

[111] Zob.: Zaitz E.: Sprawozdanie z badań sondażowych…, s. 268.

[112] Por.: *ibidem*, s. 267; Tomkowicz S.: *Ulice i place*…, s. 27–30.

Archaeological Survey at the Cloth Hall and in Main Market Square in Kraków

The Cloth Hall (Sukiennice) is the oldest commercial building located in the central section of Main Market Square (Rynek Główny); its origins date back to the town charter granted to Kraków in 1257. Also, the Cloth Hall is the only secular facility that has survived from the second half of the 13th century, or from the 14th century, to the beginning of the 21st century. The only hitherto surviving relic of yet another structure that also dated back to the early years following the town charter, namely the Town Hall, has been the Tower, built probably in the early 14th century. The other commercial facilities built in the Middle Ages and connected with the function of Main Market Square in Kraków (such as the Town Hall, the Granary [Spichlerz], the Rich Stalls [Kramy Bogate], the Great and Small Scales [Mała Waga & Wielka Waga], and the Shoemakers' Stalls [Kramy Szewskie]) were pulled down in the 19th century. Only their foundations and basement walls have survived. Part of the former cellars underneath the Gothic Town Hall were rebuilt in the 1960s and adapted to house a theatre and a restaurant. The stone and brick structures in the Square were surrounded by various wooden stalls and stands.

The archaeological survey of the medieval buildings in Main Market Square as well as the strata and the usability levels formed next to these structures was undertaken in the period between the two World Wars. The survey was connected with the construction and renovation works. In 1931 an archaeological survey was carried out at the construction site of a transformer station adjacent to the Cloth Hall; in 1934 another survey accompanied the works on drying the Romanesque walls of the Church of St Adalbert, while in 1943 and 1944 – the construction of water tanks at the Town Hall Tower and in front of St Mary's Basilica; in the 1950s a survey was also conducted during the works on expanding the sewage system and building the central heating system on the northern and western sides of the Cloth Hall. The first regular archaeological excavations in Main Market Square were carried out only in the years 1961–1963, when the plaza's surface was redeveloped. The excavations included in particular the Romanesque Church of St Adalbert, the Cloth Hall, the Great and the Small Scales, and the Rich Stalls. Parallel to these works, reconnaissance sounding surveys and preservation works were also conducted at the sites of utility cuttings. The walls of early Gothic stalls were then discovered under the eastern part of the Cloth Hall and under the Rich Stalls which have often been interpreted as the earliest cloth hall in Kraków.

In 1975 a regular archaeological and architectural survey was carried out in the main hall and cellars of the Cloth Hall in connection with resurfacing the inside of the building and performing extensive conservation works. The survey resulted in discovering more relics of the early Gothic commercial facilities located underneath the eastern part of the Cloth Hall, documenting the remnants of the wooden structures that preceded the current hall in the Square, as well as identifying the relics of a pre-charter necropolis and very rich strata dating back to the early and late medieval period. The archaeological surveys carried out in the Square and at the Cloth Hall throughout the following years have only been aimed at the preservation of the previously discovered objects. The surveys were connected with the predesign works (1994), yet another redevelopment of the sewage and power supply systems (1996), the renovation of the basement in the Church of St Adalbert (1992) and at the Town Hall Tower (1996–1997), and eventually with another resurfacing works in the Square and building a museum in the underground vaults at the Cloth Hall, the basements of the Rich Stalls and the Great Scales, and underneath the north-eastern section of the plaza (2002–2010).

In the years 2005–2006 and 2009–2010 a regular archaeological survey was also carried out at the Cloth Hall by Kraków's Archaeological Museum. The survey covered the "cross" (the central section of the hall with a crossing of routes from the four sides of the world) and the northern part of the hall, as well as the area adjacent to the building in the north. Also, permanent scientific supervision was performed during the resurfacing works and the construction of service ducts in the basements under the eastern and western sections of the northern part of the Cloth Hall. Rich strata were discovered and documented during these works, dating back to the pre-charter era as well as the late medieval and modern times. The strata had formed four basic series of stratified deposits:

a. The **latest series** was built of different sand and rubble fills with the total thickness of up to as much as 100 cm [ca 3.3 ft]. The fills had been formed during the Square redevelopment and resurfacing works in the late 19th century (between 1875 and 1879), in the 1960s, and during the earthworks carried out in the early 21st century. The said fills are mostly deposited at the location of the cultural layers dating back to the span between the late 14th or early 15th centuries and the mid-20th century.

b. The **second latest series** of the strata was formed in the early stage of the Late Middle Ages in connection with the construction of commercial facilities in the years 1376–1390 (the Cloth Hall), or in the early 15th century (the Rich Stalls). Different levelling fills were identified within that series, having thickness of up to 200 cm [ca 6.6 ft], along with the traces of dirt floors and non-surfaced cultural layers, the relics of construction layers (mortar with stone flakes and brick chips), and excavations for foundations. When the construction works had been finished, the roof of these fills had been surfaced with cobblestones and wooden flooring. Information about this stage of the works at the Cloth Hall appeared probably in the written records from the years 1390–1392. The surfaces built after the construction of the Cloth Hall had been finished – and after the building had been reconstructed during the Renaissance – were wholly destroyed in the modern era. Only small cobbled patches have survived in the northern part of the Hall and in the western section of the "cross".

c. The **second earliest series** was formed by the characteristic sand and clay deposits with a huge variety of organic

remains. Dating back to the post-charter period, i.e. probably the second half of the 13th century and the early 14th century, the deposits were connected to the construction and functioning of wooden stalls and the earliest stone and brick commercial facilities. These deposits included meticulously built cobbled surfaces, used probably until the second half of the 14th century, the cultural layers with non-surfaced dirt floor, and the relics of buildings, such as wooden floorings and ground beams. The cobbled surface dating back to the late 13th or the early 14th centuries included a very deep gutter which had been used to channel rainwater and sewage southwards from the plaza situated at the exit of Św. Jana Street.

d. The **earliest series** was composed of the deposits occurring above the roof of the bedrock. The deposits had formed the cultural layer of the studied territory before the charter of 1257. These were mostly sand deposits, some of them being substantially clayey, containing traces of burnt material in the form of pieces of charcoal, ashes, and scorched clay. Their occurrence has often been associated with the Tartar invasion of 1241. Also, these deposits are linked with different residential and household-related structures embedded into the roof of the bedrock sand (waste hollows, post holes, hearths), and with the early medieval graves discovered in the main hall and the "cross" of the Cloth Hall. The graves were probably part of the vast necropolis that had stretched in the northern, north-western and western directions from the Romanesque Church of St Adalbert, reaching the Great Scales, the Cloth Hall, and the strip between the Cloth Hall and the exit of Św. Jana St. In the post-charter period the area of the cemetery had been reduced to the land adjacent to the church. The existence of that cemetery was connected with the mysterious graveyard objects a relic of which is the burial (?) of a horse discovered in the central part of the Cloth Hall.

The recent survey at the Cloth Hall revealed the foundations of early-Gothic stone and brick buildings, the foundations and walls of the hall-like facility built towards the end of the 14th century, the walls of the Renaissance partition wall that enclosed the inside of the hall in the north, and the foundations connected to the overhaul of the Cloth Hall carried out with the supervision of reputed Polish architect Tomasz Pryliński in the years 1875–1879.